

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СЛОБОЖАНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Серія: Філологія

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 2, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Протокол № 9 від 27.03.2023 р.)

Головний редактор:

Семеног О. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Члени редакційної колегії:

Архангельська А. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри славістики Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці

Барановська Л. В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освіти дорослих Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Бідюк Н. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іншомовної освіти і міжкультурної комунікації Хмельницького національного університету

Герман В. В. – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Горболов Л. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Григоренко Т. В. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Данилюк С. С. – доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Загнітко А. П. – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, декан факультету філології, психології та іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса

Капранов Я. В. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Київського національного лінгвістичного університету

Коваль В. О. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Козлова В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології та лінгводидактики Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Кравець Л. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ

Кульбабська О. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Морська Л. І. – доктор педагогічних наук, професор, професор Інституту Педагогіки Жешувського університету

Рудь О. М. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Сидоренко В. В. – доктор педагогічних наук, професор, директор Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

Струк А. В. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Хижняк І. А. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової, технологічної та професійної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

Цюняк О. П. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Шарова Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач сектору науково-методичного забезпечення роботи з обдарованою молоддю відділу роботи з обдарованою молоддю ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1 МОВОЗНАВСТВО

Герман Вікторія Василівна Синтаксична організація складнопідрядних приєднувальних (супровідних) конструкцій.....	5
Зленко Аліна Олександрівна Мовні засоби позначення простору в поетичній мові В. Голобородька.....	11
Давидова Тетяна Василівна Поняттєві складники концепту <i>DEATH</i> в англійській мові	17
Бондаренко Віктор Олександрович Критерії розмежування композитів-новотворів та словосполучень сучасної англійської мови.....	21
Молгамова Лілія Олексіївна Асоціативний експеримент як емпіричний метод дослідження лінгвокогнітивних концептів	26

РОЗДІЛ 2 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Алексенко Світлана Федорівна Композиційно-нарративні особливості постмодерністського роману (на матеріалі роману Д. Мітчелла «Хмарний атлас»).....	30
--	----

РОЗДІЛ 3 МЕТОДИКА

Семенов Олена Миколаївна Фахова практика магістрантів – українських філологів на засадах партнерської взаємодії.....	37
Бондаренко Юрій Іванович Розвиток літературно-творчих здібностей школярів на основі жанрового та структурно-стильового шляхів аналізу.....	44

CONTENT

SECTION 1 LINGUISTICS

Herman Viktoriia Syntax organization of complex connection (accompaniment) constructions.....	5
Zlenko Alina Language means of designation of space in the poetic language of V. Holoborodka.....	11
Davydova Tetiana Core components of the DEATH concept in the English language.....	17
Bondarenko Victor Criteria for distinguishing innovative composites and phrases of the modern English language	21
Molhamova Liliia Associative experiment as an empirical method of linguocognitive concepts research.....	26

SECTION 2 LITERARY STUDY

Aleksenko Svitlana Compositional and narrative peculiarities of the postmodern novel (based on D. Mitchell's novel "Cloud Atlas").....	30
--	-----------

SECTION 3 METHODOLOGY

Semenog Olena Professional practice of master's students-ukrainian philologists on the basis of partnership.....	37
Bondarenko Yuriy The development of schoolchildren's literary and creative abilities based on genre and structural and stylistic ways of analysis.....	44

РОЗДІЛ 1 МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'367.335.2

DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.2.1>

СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ (СУПРОВІДНИХ) КОНСТРУКЦІЙ

Герман Вікторія Василівна,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри сучасної української мови і літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ORCID ID: 0000-0002-2915-7330

У статті проаналізовано особливості синтаксичного статусу складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень як розчленованих структур, що мають специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію. З'ясовано, що складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення мають диференційні ознаки, специфічну граматичну природу, тому заслуговують на власний синтаксичний статус. Констатовано, що «приєднування» – різновид синтаксичного зв'язку на основі співвідношення семантико-граматичної незалежності головної предикативної частини та смислового і граматичного тяжіння до неї приєднувальної; проаналізовані в розвідці синтаксичні одиниці кваліфіковано як речення розчленованої будови, в яких головна частина є цілком завершеною структурно й семантично і не вимагає залежної предикативної частини, а залежна виконує роль додаткового повідомлення до сказаного в головній, містить у собі синтаксичний показник несамотійності. Установлено, що складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення є відносно-репродуктивними, оскільки головна частина є самостійною, не має жодних конструктивних показників, а підрядна формально залежить від головної і поширює її з погляду оцінки, наслідку, зауважень тощо. Наявність у підрядній частині сполучного слова (що, де, куди, звідки, коли, як, як це, навіть, причому), зміст якого забезпечується тільки головним компонентом, а тому й потребує його, уможливорює вважати такий зв'язок детермінантно-кореляційним. Доведено, що приєднувальні відношення можуть посилюватися причинними відтінками (якщо сполучне слово набуває форми з чого, за що, через що, від чого) або наслідковими (якщо сполучне слово набуває форми внаслідок чого). Узагальнено, що складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення легко трансформуються в складносурядні, безсполучникові конструкції або в прості речення.

Ключові слова: детермінантно-кореляційний зв'язок, приєднування, приєднувальна конструкція, приєднувальний сполучник, розчленована/нерозчленована структура, семантико-граматична ознака, синтаксичний зв'язок, складнопідрядне приєднувальне (супровідне) речення.

Herman Viktoriia. Syntax organization of complex connection (accompaniment) constructions

The article analyzes the peculiarities of the syntactic status of complex connecting (accompanying) sentences as dismembered structures that have a specific formal-syntactic and semantic-syntactic organization. It has been found that compound conjunctive (accompanying) sentences have different features, a specific grammatical nature, and therefore deserve their own syntactic status. It was established that 'adjunction' is a type of syntactic connection based on the relationship between the semantic-grammatical independence of the main predicative part and the semantic and grammatical attraction of the adjunct to it; the syntactic units analyzed in the research are qualified as sentences of dismembered structure, in which the main part is completely complete structurally and semantically and does not require a dependent predicative part, and the dependent one performs the role of an additional message to what is said in the main part, contains a syntactic indicator of non-independence. It has been established that complex subjunctive connecting (accompanying) sentences are relatively reproductive, since the main part is independent, does not have any constructive indicators, and the subjunctive formally depends on the main one and extends it from the point of view of evaluation, consequence, remarks, etc. The presence in the subjunctive part of a conjunction (what, where, from where, when, how, why, moreover), the content of which is provided only by the main component, and therefore needs it, makes it possible to consider such a connection as a determinant-correlation. It has been proven that connecting relations can be strengthened by causative shades (if the connecting word takes the form from what, for what, because of what) or consequential (if the connecting word takes the form as a result of what). It is generalized that complex connecting (accompanying) sentences are easily transformed into complex, conjunction-less constructions or into simple sentences.

Key words: determinative-correlative connection, connection, connecting construction, connecting conjunction, segmented/non-segmented structure, semantic-grammatical feature, syntactic connection, complex connecting (accompanying) sentence.

Вступ. В українському мовознавстві залишається дискусійним питання синтаксичного статусу (виокремлення, кваліфікації) складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень, хоча синтаксисти вказують на своєрідність побудови і функціонування таких конструкцій.

Приєднувальні конструкції в складносурядному реченні ґрунтовно вивчали К. Городенська [1; 2], В. Жайворонок [3; 4], І. Завальнюк [5], Н. Івкова [6], М. Каранська [7], Г. Коцюбовська [8; 9], Н. Шульжук [10] та ін.; у складнопідрядному такі одиниці були об'єктом науко-

вих студій Р. Христіанінової [11] та ін. Незважаючи на низку наукових праць, присвячених граматичній природі приєднувальних конструкцій, вважаємо, що вони ще належно не досліджені в українській синтаксичній науці, зокрема потребують упорядкування й узагальнення в аспектах термінології, класифікації, опису диференційних структурних і функціонально-семантичних ознак, реалізації в складнопідрядному реченні тощо.

Матеріали та метод. *Мета статті* – описати, упорядкувати й узагальнити особливості синтаксичного статусу складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень як розчленованих структур, які мають специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію.

Для досягнення мети застосовано такі *методи та прийоми дослідження*: описовий (для опису мовних явищ, визначення їхньої специфіки, особливостей функціонування), структурний (для аналізу складнопідрядних приєднувальних речень в аспекті їх будови, семантико-синтаксичних відношень, сполучних засобів, трансформаційних особливостей тощо), компонентного аналізу (для уточнення типу синтаксичного зв'язку та класифікаційної інтерпретації) тощо.

Результати. У лінгвістиці активно використовується термін «*приєднування*» [1; 3; 5; 9; 6; 8; 10; 11]. З'ясуємо, які ж підходи до його тлумачення актуальні в україністиці.

Приєднування – різновид синтаксичного зв'язку; співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (опорне речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції). Остання є семантично зміщеною частиною простого або складного речення чи цілим реченням і передає додаткове повідомлення, зауваження, пояснення. Приєднування буває сполучникове і безсполучникове; засобами зв'язку служать сурядні і підрядні сполучники з приєднувальним значенням, вставні слова, а також особливі приєднувальні сполучники і сполучні слова (та й, а також, до того ж, хіба (що), зокрема, особливо, причому, притому, передусім тощо) та інтонація [12, с. 486].

А. Загнітко кваліфікує приєднування як особливий різновид синтаксичного зв'язку, за якого на основі семантико-граматичної незалежності опорного речення і граматичного й смислового тяжіння до нього приєднувальної конструкції співвідносяться дві синтаксичні одиниці [13].

У працях закордонних синтаксистів простежується думка, що приєднування становить семантико-синтаксичну категорію, що має значення додаткового повідомлення і власну граматичну форму вираження семантики, тобто спеціальні сполучні слова, сполучники (Ю. Ванников); додаткове судження, що виникає в процесі висловлення (С. Крючков) тощо.

У нашій розвідці термін «*приєднування*» кваліфікуватимемо як різновид зв'язку, що полягає у співвідношенні двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (головна частина) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальна частина).

Проаналізуємо й уточнимо синонімічну палітру поняття «*складнопідрядне приєднувальне (супровідне) речення*», бо термінологія залишається не усталеною. Зарубіжні науковці кваліфікують такі конструкції як відносно-поширювальні, поширювально-з'ясувальні (В. Белошапкова, Н. Шведова), приєднувальні (В. Бабайцева). Українські синтаксисти оперують такими термінами:

1) пояснювальні, доповнювальні, супровідні (І. Арібжанова, Л. Булаховський, І. Вихованець, А. Грищенко, М. Каранська, А. Мойсієнко, П. Дудик);

2) підпорядкувально-приєднувальні (С. Бевзенко, Н. Грипас, М. Плющ);

3) складнопідрядні (В. Жайворонок, І. Завальнюк, К. Шульжук);

4) відносні, відносно-поширювальні, поширювально-з'ясувальні, доповнювально-відносного підпорядкування (Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Б. Кулик, М. Кобилянська, І. Слинько, І. Юшук);

5) речення, побудовані з використанням техніки «*підрядного приєднання*» (Р. Христіанінова); науковиця вважає не доцільним вживання термінів «*підрядна супровідна частина*», «*складнопідрядне супровідне речення*», бо «*вони не визначають семантики підрядної частини аналізованих речень*» [11, с. 14].

Така термінологічна розбіжність свідчить про синтаксичну своєрідність аналізованих конструкцій, що ми й намагатимемося висвітлити в статті, оперуючи терміном «*складнопідрядне приєднувальне (супровідне) речення*».

Специфіка складнопідрядних приєднувальних (супровідних) речень полягає також і в тому, що в мовознавчих студіях немає одностайної думки щодо їх *класифікаційної інтерпретації*. Так, переважна більшість науковців згідно зі структурно-семантичною класифікацією відносить ці структури до складнопідрядних розчленованого типу (С. Бевзенко, А. Загнітко, М. Каранська, М. Плющ та ін.). М. Кобилянська, Н. Гуйванюк, І. Слинько розглядають аналізовані утворення як серед нерозчленованих, так і розчленованих структур, називаючи їх «*відносно репродуктивними конструкціями*» [14, с. 290]. У класифікації І. Вихованця складнопідрядні речення з підрядними супровідними частинами розглядаються як окремий тип поряд із конструкціями з детермінантними, прислівними підрядними частинами, займенниково-співвідносним типом [15, с. 339–340]. Закордонні синтаксисти в основному описують їх в класі нерозчленованих структур або як такі, що мають ознаки як нерозчленованого, так і розчленованого структурно-семантичних типів, або виділяють їх в такій класифікації складнопідрядних речень: з'ясувальні, обставинні, означальні, приєднувальні тощо.

Розглянемо граматичну природу приєднувальних відношень у складнопідрядному реченні, відносячи аналізовані синтаксичні одиниці до розчленованих структур, які мають специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію.

Синтаксичний зв'язок. У наукових студіях зв'язок між предикативними частинами аналізованих структур

визначається по-різному: близький до сурядного і безсполучникового (Б. Кулик, К. Шульжук та ін.), детермінантно-співвідносний (А. Загнітко), приреченнево/детермінантно-кореляційний (І. Арібжанова, І. Вихованець, А. Мойсієнко, Р. Христіанінова), відносний неприслівного характеру (М. Каранська). Таким чином, вважаємо, що в таких синтаксичних конструкціях – детермінантно-кореляційний зв'язок (необов'язковий однобічний), який має подібність до детермінантного; нижче опишемо специфіку організації такого зв'язку.

У *дефініціях* констатуємо подібність щодо потракування: складнопідрядним реченням з приєднувальною (супровідною) частиною називається «речення, підрядна частина якого містить у собі додаткове повідомлення, пояснення з приводу того, про що говориться в головній» [16, с. 163]; «речення, в яких головна частина з погляду структури і змісту є цілком завершеною і не вимагає підрядної, а підрядна, будучи додатковим повідомленням до сказаного в головній, містить у собі синтаксичний показник несамостійності...» [17, с. 299]; речення розчленованої структури, «підрядна частина яких, приєднуючись до головної за допомогою сполучних слів, містить у собі додаткове повідомлення з приводу висловленого в головній» [18, с. 372] тощо.

Співвіднесеність головної і підрядної частин. Головна частина складнопідрядних приєднувальних речень характеризується тим, що не має семантико-синтаксичної валентності предикативних слів, займенниково-співвідносних лексем, передбачуваної підрядної сполучуваності – виразних семантико-граматичних ознак, які б потребували обов'язковості підрядного компонента. Можна вважати, що головна частина і формально, і семантично завершена, а підрядна – не передбачувана структурною організацією головної: *Він це дитина, через що його можна зарівно вивчити і на ремісника, і на імама* (Р. Іваничук); *Людина він тихої, лагідної вдачі, що аж ніяк не імпонує його нелегкій професії* (М. Стельмах); *Своїм полум'яним словом Тарас Шевченко кував братерство слов'янських народів, про що писав Михайло Старицький* (Б. Степанишин).

У зв'язку із завершеністю (самостійністю) головної частини, неможливістю вживання співвідносного слова, а отже, невиразністю синтаксичних відношень підрядної залежності, від неї до підрядної предикативної частини не можна поставити питання: *Розбуркала мене, як і треба було чекати, весна* (М. Хвильовий); *Ні, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя* (М. Коцюбинський). Корелятивний зв'язок між співвідносним словом у головній предикативній частині та сполучним словом у підрядній не можливий.

У головній частині не вживаються лексичні засоби зв'язку, які б потребували пояснення, конкретизації, поширення підрядною, що також унеможливило постановку питання. Тому семантично приєднувальний зв'язок близький до наслідкового: *Люди вперше обідали гуртом, що раніше робили тільки на весіллі* (І. Цюпа); *Максим навіть не образився, чим ще більше звеселив сусіда* (Н. Рибак); *Тихевич ... одвернувся від закритавленої дичини, чим образив свого колегу-мисливця*

(М. Коцюбинський); *Шевченкова поезія стала рідною мільйонам людей, що видно з численних перевидань його «Кобзаря» багатьма мовами світу* (Олесь Гончар). Отже, аналізовані складнопідрядні речення є відносно-репродуктивними, головна частина яких є самостійною, не має жодних конструктивних показників, а підрядна формально залежить від головної і поширює її з погляду оцінки, наслідку, принагідних зауважень [19].

Співвіднесеність підрядної частини з головною виражає «згорнуту пропозицію» [11], тобто підрядна підпорядковується всій головній частині (такої думки дотримується більшість синтаксистів), має ознаки розчленованої структури. Підрядна частина містить побічні зауваження, висновки, додаткові повідомлення, узагальнення висловленого в головній частині; вона потребує головної через наявність сполучного слова, зміст якого відтворюється головною предикативною частиною.

Сполучні засоби. У підрядній частині обов'язковим компонентом є сполучне слово, зміст якого забезпечується тільки головним компонентом, тому й потребує його [15, с. 340]: *Питання життя і смерті вражали, очевидно, мою дитячу уяву, що й залишилося в мені на все життя...* (О. Довженко); *Дівчина цмокнула старого в цоку, після чого обернулася до бійців* (Олесь Гончар). Наявність у підрядній частині сполучного слова – «анафоричного елемента, який семантично співвідноситься з усім змістом головної частини, переносячи цей зміст до підрядної частини» [15, с. 340], уможливило вважати такий зв'язок детермінантно-кореляційним.

Таким сполучним словом, яке узагальнює подану в основній частині інформацію та уводить її в підрядну частину, тобто «втягує» головну частину в структуру відношень у підрядній, є слово *що* в різних відмінкових формах, із прийменниками й без них. Цей сполучний засіб відтворює зміст, тотожний обсягу змісту головної частини [19, с. 528]. Сполучне слово *що* як найтипівіший засіб зв'язку виконує багато функцій у складнопідрядному приєднувальному реченні: передає зміст підрядної частини, функціонує як член речення, формує підрядний зв'язок: *Після цього більше говорили про звірів, природу, що Лесю теж дуже цікавило* (М. Олійник); *Картоплю садимо без жодних затрат, що також здешевлює врожай* (З преси); *Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не сподівався* (М. Коцюбинський).

Якщо сполучне слово *що* набуває форми з *чого*, *за що*, *через що*, *від чого*, то приєднувальні відношення посилюються причиновими відтінками: *Аж надвечір пощастило влізти у вагон, відчайдушно штовхаючи сильніших, через що забув спитати про дорогу й поїхав у інший напрям* (В. Барка); *Марія не могла зрадити своєї віри, за що її не пожаліли* (Р. Іваничук); якщо ж вживається форма *внаслідок чого*, то додається відтінок наслідку: *Тому я переробив його (сценарій) процентів на дев'яносто, внаслідок чого автор демонстративно «зняв своє ім'я»* (О. Довженко). Таким чином, сполучне слово уміщує зміст головної предикативної частини й забезпечує детермінантно-кореляційний зв'язок.

Роль сполучного слова можуть виконувати і лексеми *де*, *куди*, *звідки*, *коли*, *як*, *як це*, *навіщо*, *причому* [14; 7;

11; 16; 18]: *Ось де я, коли вам треба* (І. Котляревський); *Це була дуже несвочасна сповідь, як здалося спершу Мишуні* (Ю. Яновський); *Як і слід було чекати, шосту атаку розпочали танки* (Олесь Гончар); *Ми постелилися і полягали спати, причому вікно треба було заткнути подушкою* (Леся Українка).

М. Каранська доводить, що у функції сполучного слова активно вживається вказівна частка *ось* (у розмовному стилі – еквівалент *от*) у поєднанні з відносним прислівником чи займенником (*ось що, ось такий, ось це, ось який, ось коли, ось куди, ось тут, ось через те, ось завдяки чому, ось у зв'язку з цим, ось тому, ось для того, ось навіщо* тощо): *Хлопець навчився працювати й жити ошадливо – ось що допомогло йому налагодити стосунки в сім'ї* (3 преси) [7, с. 231–234].

На думку Р. Христіанінової, сполучне слово *тому* не виражає підрядного зв'язку, бо легко поєднується з сурядними сполучниками *і, а* та утворює сурядні поєднання *а тому, і тому*; правомірним також вважає науковиця віднесення речень з *тому* до безсполучникових, вважаючи цей елемент анафоричним засобом [11, с. 11]. Б. Кулик розглядає речення з *тому* серед речень з відносною підрядністю як проміжний тип між сурядністю та підрядністю [20, с. 181]; А. Загнітко, І. Вихованець розглядають такі синтаксичні одиниці серед безсполучникових із причиново-наслідковими відношеннями [13, с. 426; 15, с. 312].

Синтаксичні конструкції зі сполукою *як це* Р. Христіанінова відносить до простих речень, ускладнених вставною конструкцією, на тій підставі, що в таких реченнях можлива транспозиція частини, що починається сполукою *як це*: *Як це часто буває в момент крайнього горя, її думки хапалися за стороннє...* (Олесь Гончар) – *Її думки, як це часто буває в момент крайнього горя, хапалися за стороннє...* [11, с. 11–12]. У складнопідрядних реченнях з приєднувальними (супровідними) відношеннями підрядна предикативна частина завжди постпозитивна.

Можливість трансформації. Складнопідрядні приєднувальні речення легко трансформуються в складносурядні, що переконує у формальності підрядної приєднувальної частини. Переконуємося на прикладах: *Експурсії сприяють кращому пізнанню, що конче потрібне для молодої людини* (3 журн.) – *Експурсії сприяють кращому пізнанню, і це конче потрібне для молодої людини*; *Лісник мимоволі зітхнув, чим він немало здивував Стьопочку* (М. Стельмах) – *Лісник мимоволі зітхнув, і цим він немало здивував Стьопочку*; *Моя фотографія висить на дощці пошани за дійсні успіхи в навчанні, чого він про себе не міг думати* (П. Загребельний) – *Моя фотографія висить на дощці пошани за дійсні успіхи в навчанні, а цього він про себе не міг думати*. Погоджуємося з виснов-

ками вчених [20; 19], згідно з якими сполучне слово *що* відповідає за значенням сполучниковим поєднанням *і це, а це* при сурядному зв'язку. Додамо, що більшість проаналізованих конструкцій легко можна трансформувати в безсполучникові (*Марія не могла зрадити своїй віри, за що її не пожаліли* – *Марія не могла зрадити своїй віри, за це її не пожаліли*; *Експурсії сприяють кращому пізнанню, що конче потрібне для молодої людини* – *Експурсії сприяють кращому пізнанню, це конче потрібне для молодої людини*) або прості (*Після цього більше говорили про звірів, природу, що Лесю теж дуже цікавило* – *Після цього більше говорили про звірів, природу. Це Лесю теж дуже цікавило*).

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення мають диференційні ознаки, специфічну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну організацію, тому заслуговують на власний синтаксичний статус. Підтримуючи погляди С. Бевзенка, П. Дудика, А. Загнітка, М. Каранської, І. Слинська, К. Шульжука та ін., «приєднання» визначаємо як різновид синтаксичного зв'язку на основі співвідношення семантико-граматичної незалежності головної предикативної частини та смислового і граматичного тяжіння до неї приєднувальної; проаналізовані в розвідці синтаксичні одиниці кваліфікуємо як речення розчленованої будови, в яких головна частина є цілком завершеною структурно й семантично і не вимагає залежної предикативної частини, а залежна виконує роль додаткового повідомлення до сказаного в головній, містить у собі синтаксичний показник несамотійності.

Складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення є відносно-репродуктивними, оскільки головна частина є самотійною, не має жодних конструктивних показників, а підрядна формально залежить від головної і поширює її з погляду оцінки, наслідку, зауважень тощо. Наявність у підрядній частині сполучного слова (*що, де, куди, звідки, коли, як, як це, навіщо, причому*), зміст якого забезпечується тільки головним компонентом, а тому й потребує його, уможливорює вважати такий зв'язок детермінантно-кореляційним. Приєднувальні відношення можуть посилюватися причиновими відтінками (якщо сполучне слово набуває форми з *чого, за що, через що, від чого*) або наслідковими (якщо сполучне слово набуває форми *внаслідок чого*). Складнопідрядні приєднувальні (супровідні) речення легко трансформуються в складносурядні, безсполучникові конструкції або в прості речення.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в порівняльному описі приєднувальних відношень у складносурядному і складнопідрядному реченнях.

Література:

1. Городенська К. Сполучникова реалізація семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 8–15.
2. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови: монографія. Київ : Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Будаго, 2010. 208 с.
3. Жайворонок В.В. Граматична природа складнопієднувальних конструкцій усного літературного мовлення. *Мовознавство*. 1970. № 4. С. 33–38.

4. Жайворонок В.В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1975. № 5. С. 67–74.
5. Завальнюк І. Структура та стилістичні параметри вживання складноприєднувальних конструкцій у сучасному українському газетному мовленні. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць Донецького державного університету. Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 199–206.
6. Івкова Н. Структурна та функціонально-семантична специфіка приєднувальних конструкцій у текстах публіцистичного стилю. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*: зб. наук. праць Рівненського держ. гум. ун-ту. Рівне : РДГУ, 2005. Вип. 13. С. 53–56.
7. Каранська М.У. Приєднувальний зв'язок у синтаксичній одиниці спілкування. *Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка*. Серія: Лінгвістика. Житомир, 1959. Т. 11. С. 3–16.
8. Коцюбовська Г.А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект : дис. ... кан. філол. Наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 165 с.
9. Коцюбовська Г.А. Текстотвірні функції приєднувальних конструкцій в українській художній прозі. *Ономастика і апелятиви*. Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. Вип. 17. С. 76–81.
10. Шульжук Н. Складноприєднувальні конструкції у структурі діалогічної єдності. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*: зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : РДГУ, 2004. Вип.12. С. 22–23.
11. Христіанінова Р. Складнопідрядні речення, побудовані з використанням технік «підрядного приєднання». *Українська мова*. 2009. № 1. С. 3–14.
12. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О. О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 485–486, 557.
13. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: синтаксис. Донецьк : ДонДУ, 2001. 662 с.
14. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
15. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
16. Сучасна українська мова. Синтаксис : підручник / за ред. О.Д. Пономарева. Київ : Либідь, 1994. 256 с.
17. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
18. Сучасна українська літературна мова: підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін. ; за ред. М.Я. Плющ. Київ : Вища шк., 1994. 414 с.
19. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ, 1994. 667 с.
20. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II. Київ, 1965. 283 с.

References:

1. Vykhoivanets I. R. (1993) Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]: pidruchnyk. Kyiv: Lybid. 368 s. [in Ukrainian]
2. Horodenska K. (2009) Spoluchnykova realizatsiia semantyko-syntaksychnykh vidnoshen u skladnosuriadnykh rechenniakh [Conjunctive implementation of semantic-syntactic relations in complex sentences]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Filolohiia. Vinnytsia. Vyp. 11. S. 8-15. [in Ukrainian]
3. Horodenska K. H. (2010) Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy [Conjunctions of the Ukrainian literary language]: monohrafiia. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy: Vydavnychi dim Dmytra Budaho. 208 s. [in Ukrainian]
4. Dudyk P. S., Prokopchuk L. V. (2010) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademii». 384 s. [in Ukrainian]
5. Zhaivoronok V. V. (1970) Hramatychna pryroda skladnopryiednuvalnykh konstrukttsii usnogo literaturnoho movlennia [Grammatical nature of compound constructions of oral literary speech]. *Movoznavstvo*. № 4. S. 33-38. [in Ukrainian]
6. Zhaivoronok V. V. (1975) Pryiednuvalni spoluchnyky u strukturi skladnoho rechennia [Connecting conjunctions in the structure of a complex sentence]. *Movoznavstvo*. № 5. S. 67-74. [in Ukrainian]
7. Zavalniuk I. (2008) Struktura ta stylistychni parametry vzhyvannia skladnopryiednuvalnykh konstrukttsii u suchasnomu ukrainskomu hazetnomu movlenni [The structure and stylistic parameters of the use of compound constructions in modern Ukrainian newspaper broadcasting]. *Linhvistychni studii*: zb. nauk. prats Donetskoho derzhavnoho universytetu. Donetsk. Vyp. 17. S. 199-206. [in Ukrainian]
8. Zahnitko A. P. (2001) Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: syntax]. Donetsk: DonDU. 662 s. [in Ukrainian]
9. Ivkova N. (2005) Strukturna ta funktsionalno-semantychna spetsyfika pryiednuvalnykh konstrukttsii u tekstakh publitsystychnoho styliu [Structural and functional-semantic specificity of connecting constructions in journalistic style texts]. Aktualni problemy suchasnoi filolohii. *Movoznavchi studii*: zb. nauk. prats Rivnenskoho derzh. hum. un-tu. Rivne: RDHU. Vyp. 13. S. 53-56. [in Ukrainian]
10. Karanska M. U. (1959) Pryiednuvalnyi zviazok u syntaksychnii odyntysi spilkuvannia [Connecting link in the syntactic unit of communication]. *Naukovi zapysky Zhytomirskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu imeni Ivana Franka*. Serii: Linhvistyka. Zhytomyr. T. 11. S. 3-16. [in Ukrainian]
11. Kotsiubovska H. A. (2002) Pryiednuvalni konstrukttsii: funktsionalno-tekstovi aspekt [Connecting constructions: functional and textual aspect]: dys. ... kan. filol. nauk: 10.02.01. Dnipropetrovsk. 165 s. [in Ukrainian]
12. Kotsiubovska H. A. (2002) Tekstotvirni funktsii pryiednuvalnykh konstrukttsii v ukrainskii khudozhnii prozi [Text-creative functions of connecting constructions in Ukrainian literary prose]. *Onomastyka i apeliatyvy*. Dnipropetrovsk: DNU. Vyp. 17. S. 76-81. [in Ukrainian]

13. Kulyk B. M. (1965) Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course of modern Ukrainian literary language]. Ch. II. Kyiv. 283 s. [in Ukrainian]
14. Slynko I. I. (1994) Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: problemni pytannia [Syntax of the modern Ukrainian language: problematic issues]. Kyiv. 667 s. [in Ukrainian]
15. Suchasna ukrainska mova. Syntaksys [Modern Ukrainian language. Syntax]: pidruchnyk / za red. O. D. Ponomareva. Kyiv: Lybid, 1994. 256 s. [in Ukrainian]
16. Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language]: pidruchnyk / M. Ya. Pliushch, S. P. Bevenko, N. Ya. Hrypas ta in.; za red. M. Ya. Pliushch. Kyiv: Vyshcha shk., 1994. 414 s. [in Ukrainian]
17. Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia] / redkol.: V. M. Rusanivskyyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 2000. S. 485-486, 557. [in Ukrainian]
18. Khrystianinova R. (2009) Skladnopidriadni rechennia, pobudovani z vykorystanniam tekhnik «pidriadnoho pryiednannia» [Complex subjunctive sentences built using the techniques of ‘subjunctive conjunction’]. *Ukrainska mova*. № 1. S. 3-14. [in Ukrainian]
19. Shulzhuk N. (2004) Skladnopryiednuvalni konstruksii u strukturi dialohichnoi yednosti [Complex connecting constructions in the structure of dialogic unity]. *Aktualni problemy suchasnoi filolohii. Movoznavchi studii: zb. nauk. prats Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. Rivne: RDHU. Vyp.12. S. 22-23. [in Ukrainian]
20. Shulzhuk K. F. (2010) Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia». 408 s. [in Ukrainian]

МОВНІ ЗАСОБИ ПОЗНАЧЕННЯ ПРОСТОРУ В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ В. ГОЛОБОРОДЬКА

Зленко Аліна Олександрівна,

магістр філології за спеціалізацією Українська мова та література

У статті проаналізовано мовні засоби позначення простору в поетичній мові В. Голобородька. Досліджено, що художній простір як складник поетикальної системи митця дає уявлення про визначальні константи його світосприйняття, які знаходять мовне вираження на образному рівні його поезії. З'ясувано ключові ознаки лінгвостилію поета, охарактеризовано мовні засоби репрезентації художнього простору у поетичному континуумі В. Голобородька, описано засоби мовно-образної поетизації сільського та міського простору в творчості поета. Доведено, що індивідуально-авторська манера письменника є автентичним, непідробним, оригінальним явищем в історії української мовно-поетичної думки, тому потребує докладних різновекторних студій. У мовотворенні художника засвідчені нові грані словесно-образного кодування ідей, нові образи і нові знаки-символи, засновані на канонах традиційної культури.

Ключові слова: простір, поетика, лінгостиль, локус, семантика, топос, знак-символ, макропростір, мікропростір, іменник, прикметник, прислівники, номен, мовні засоби, хронотоп.

Zlenko Alina. Language means of designation of space in the poetic language of V. Holoborodka

The article analyzes linguistic means of marking space in the poetic language of V. Holoborodka. It has been studied that the artistic space as a component of the poetic system of the artist gives an idea of the defining constants of his worldview, which find linguistic expression at the figurative level of his poetry. The key features of the poet's linguistic style are clarified, the linguistic means of representing the artistic space in V. Holoborodka's poetic continuum are characterized, and the means of linguistic and figurative poeticization of rural and urban space in the poet's work are described. It has been proven that the writer's individual authorial manner is an authentic, genuine, original phenomenon in the history of Ukrainian linguistic and poetic thought, therefore it needs detailed multi-vector studies. The artist's speech shows new facets of verbal and figurative coding of ideas, new images and new signs-symbols based on the canons of traditional culture.

Key words: space, poetics, lingo style, locus, semantics, topos, sign-symbol, macrospace, microspace, noun, adjective, adverbs, nomen, linguistic means, chronotope.

Вступ. Мовно-поетична культура В. Голобородька – явище феноменальне в українській художній творчості, національній ідіостилістичній системі. Микола Вінграновський так писав про самотність дивослова В. Голобородька: «Вірші. Вони у Голобородька такі: чим довше і уважніше вчитуєшся у них (а це хочеться), ідеш за ними, довіряєшся їм, тим сильніше, ненав'язливо і гіпноізуюче тебе охоплює світ, з якого не хочеться виходити і його покидати: що це? Хто? Як? Всі ті ж відомі тобі слова, і кольори, і звороти, та ж сама, давно відома, знайома тобі перебігливість чи, навпаки, статичність інтонацій – виростають і творять звучання нове, небуденне, могутнє і свіже ...» [8, с. 535].

Поетичний всесвіт письменника – багатий, розмаїтий, національно ідентифікований. Сам митець визначає, що він належить до сюрреалістичного напрямку в літературі. Ознаки сюрреалізму в літературній творчості описані недостатньо. Так само не пізнана повною мірою мовно-поетична палітра сюрреалістичного напрямку. Лінгвістичний аналіз поетикальної системи В. Голобородька дасть змогу встановити мовні риси означеного стилю, осмислити розвиток поетичного мовомислення, особливості розбудови моводійності в нетрадиційному руслі, відтак по-новому оцінити потенціал нашої мови в плані її художньо-естетичних, художньотворчих можливостей, резервів та перспектив [2].

Художні ознаки лінгвостилію В. Голобородька – різнорідні, багатоаспектні. Прослідковуємо делікатне, витончене володіння мовою, технікою прийомів і мовних засобів. Митець розвивається у сюрреалістичному

напрямку. Характерними для мовотворчості поета є інтертекстуальність, яка виявляється у різних формах (центон, алюзії, ремінісценції, цитати і т.д.), сугестивність, естетизм, тотальний метаморфоз, фольклорно-етнографічні елементи, язичницький світогляд, верліброва форма написання віршів що, в свою чергу, підкреслюють його винятковість. Мова творів митця незвичайна, самотня, помічаємо нове бачення світу, неординарність його творів, глибокий зміст, підтекст, вживання різноманітних стилістичних засобів (від простого епітета до складних алегорій, інакомовлення, іронії). Все це у сукупності конденсовано продукує творення неперевершених віршових текстів.

Матеріали та метод. Теоретико-методологічною базою слугували праці Б. Успенського, В. Топорова, Р. Якобсона, Ю. Кристеві, Ю. Лотмана та інших вчених, у яких розглядалося питання художнього простору. Використано методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, описовий, метод компонентного аналізу, структурно-семіотичний.

Результати. Зроблено спробу розглянути мовні засоби на позначення простору в поетичній творчості Василя Голобородька, що дає можливість глибше осягнути своєрідність стилю поета, усвідомити його місце в літературному процесі, поглибити й узагальнити відомості про особливості репрезентації простору в художньому творі.

Результати дослідження дають можливість пізнати особливості ідіостилію поета в аспекті використання митцем мовних засобів вираження простору.

Автор демонструє особливу увагу до слова, мови. Характерним для поетичного ідіостилу художника є використання лексичних, синтаксичних і фонетичних ресурсів мови. Поет послідовно наголошує на структурності певних мовних форм, що дає йому можливість представити мову в дії, в розвитку. Для письменника не характерна статика і закостенілість, неперушний догматизм.

Магістральну лінію Голобородькового експериментаторства становить звернення до образної системи українського фольклору, до відповідних міфологічних уявлень й використання усього цього як матеріалу для своїх образних побудов. Митець «осучаснює» фольклорно-пісенні формули, за якими постає етнодосвід поколінь, робить їх непізнаваними. У цілому поезія (і поетична мова) В. Голобородька – це словесно-образна гра уяви, фантазування, мрійництва, пошуку екстравагантності – невідповідності загальноприйнятим нормам.

Феномен Василя Голобородька в українській поезії оприявнений трьома чинниками: зворушливим замилюванням прекрасним, виразним експериментаторством та глибокою укоріненістю в духовну традицію рідної землі.

До центральних засобів вираження простору зараховуємо прислівники, іменники, прикметники, оскільки, вони передають усі категорійні локативні значення, мають відповідну семантику поза контекстом, а також переважають за кількісними показниками.

Лінгвостиль В. Голобородька, за переконаннями літературознавців (А. Макарова, Б. Бойчука, В. Абліцова, І. Дзюби, З. Карпенко, Л. Дударенко, М. Антоновича, М. Ільницького, О. Неживого, П. Голубенко, Т. Пастуха та ін.), мовознавців (Т. Беценко, М. Шленьової, О. Неживої), – самобутнє явище в історії української культури, поетичної стилесистеми.

Для поета притаманне делікатне, витончене володіння мовою, технікою творення художніх засобів. Митець розвивається у сюрреалітичному напрямку. Характерними для мовотворчості поета є інтертекстуальність, яка виявляється у різних формах (центон, алюзії, ремінісценції, цитати і т. д.), сугестивність, естетизм, тотальний метаморфоз, фольклорно-етнографічні елементи, язичницький світогляд, верліброва форма написання віршів що, в свою чергу, підкреслюють його винятковість.

Мова творів митця незвичайна, самобутня. Дослідники фіксують у творчості письменника нове бачення світу. Його стилю властива неординарність, підтекст, вживання різноманітних стилістичних засобів (від простого епітета до складних алегорій, інакомовлення, іронії). Змістове наповнення творів – глибоке, конститутивне, непрямолінійне.

Василя Голобородька вважають поетом-естетом. Спостережено, що він має здатність емоційно, чуттєво сприймати життя, бачити в деталях, моменті, ситуації вічне, красиве, радісне або трагічне. Помічено, що В. Голобородько зовсім в іншій (екстравагантній, неординарній) манері прагне передати наскрізні проблеми людства. Засвідчено, що в цілому поетичний доробок поета є незвичайним, оригінальним явищем в українській літературі.

Виділяємо макродиниці і мікродиниці на позначення простору. Макродиниці позначають великі просторові об'єкти, що підпорядковують інші, менші. Мікропросторові об'єкти входять до складу макрооб'єктів (*село, хата, земля, сад, поле, дорога, стежка, озеро, річка*).

Серед іменників із просторовою семантикою виділяємо власні назви та загальні. Власні назви об'єднують топоніми (ойконіми, гідроніми). До загальних найменувань з просторовою семантикою зараховуємо (*небо, озеро, ставок, річка, земля, ліс, сад, стежка, дорога, степ, гора, долина, гай*) тощо. Прикметники з просторовою семантикою виступають у функції художніх означень (епітетів): *великий, довгий, широкий, лісовий, далекий, вузький, великий, малий*. Семантичні групи прислівників на позначення простору представлені одиницями: *вперед, назад, де, звідки, тут, довкола, ближче, зразу, отут, далеко, навкруги, вгору, вище, вниз, додола, вперед, ззаду, вліво, вправо*.

Невід'ємним елементом українського простору в поезії В. Голобородька постає художній образ села. Просторовий елемент поступово перетворюється в універсальний локус, який тісно пов'язаний із біографією автора, – тут він народився, провів дитинство і юність, навіть у пізніші роки завжди повертався сюди за спокоєм та натхненням.

Мововираження простору села в творчості автора постає цілісним макросвітом, первісна сила якого зосереджена на особистості. Семантичне значення слова *село* репрезентовано у ланцюжку послідовних ототожнень: *«мир – село»*, де номінатив мир – це сприйняття образу села як центру універсуму, та *«село – житній колос»*, де останній символізує сільськогосподарську працю.

Таким чином, у Василя Голобородька чітко окреслений простір – локус *село* – у мегапросторі *Україна* (Батьківщина, рідний край). Простір села – центральний в ідіостилі письменника: *Тут ми живемо споконвіку, / так довго, / що вже й не розуміємо назв наших річок, / у прадавнині названих нашими прадідами / нашою прамовою... / Ніхто нас не розищує у цьому світі: / село без пісень – / льотовище без посадових вогнів, / жоден літак не сяде у нашому у краї... / Стежки від хати до хати, / від криниці до криниці, / від села до села / заростуть топчиною* («Тут ми живемо»).

Село у світосприйманні поета – це простір, що охоплює довічні реалії життєіснування українців: житло, побут, хліборобську працю, природу. Тому закономірно, що український сільський простір – земля, нива (поле) з комбайнами, сівалками, сівбою, оранкою, збиранням урожаю, хатою, садом та рослинністю навколо хати і становить *макропростір* буття українців.

Макропростір *село* у художньому світі В. Голобородька репрезентований за допомогою таких ключових лексем, як *земля (степ, нива, край, сторона)*; *хата* з обійстям; *сад* з рослинністю. Одвічний атрибут, який означає простір села, – *криниця* – символізує батьківщину, спадкоємність поколінь і традицій; здоров'я, силу, а також чистоту, святість і високу духовність. *Стежка* – знак-символ чогось нового, незвіданого, єдності або розриву поколінь, спадкоємності. *Річка*

є символом руху, плину часу, рубежем між своїм і чужим простором.

Цінним для поета уявляється простір *сільської хати*: *Хата іде, / а за нею, як черідка гусей, / крокують інші хати— усе село— не схожі між собою / і нашою хатою, / але такі білесенькі, / з широкими очима, / у таких же золотих солом'яних хустках, / у таких же вишневих сукенках садів* («Дорогою через літо»). Селянська хата є головною прикметою селянського простору з її духовно наповненою життєздатністю. У поетичному доробку митця українська *хата* виступає знаком-символом священного простору, батьківщини, рідної землі, продовження роду, материнської любові, тепла, святості, єдності, добробуту, захисту і допомоги.

Природа є одвічним мотивом селянського простору. Тому сад як мікропростір села виступає невіддільною його частиною зі своєю атрибутикою, особливо фруктовий, здатний плодотворити, символічно вказує на єднання поколінь, а також на впорядковану природу. У поезії «Садок і літання» автор возвеличує вишневий садок, який виступає оберегом та пам'яттю: *Мати дарує синам по вишневому дереву — / садок, / з хрестиків складає їм високі крила — / на майбутнє*.

Українська рослинність займає виняткове місце у художньому просторі В. Голобородька. Напр.: *Що за дерево на горі стоїть, / красочками красується, / полечу й собі до дерева-любистку квітками милуватися*. Насамперед *любисток* уявляється оберегом хати, обійстя, а також символом любові, злагоди (*як до дерева-любисток усі люблять, / щоби так хлопці моє їм'я любили*) («Дерево-любисток»).

Соняшник – один із символів української землі – ознака її родючості і процвітання постає домінантним: *Ми одночасно вирішили прикрасити голі стіни — / стали чіпляти репродукцію картини «Соняшники»: / на жовтому тлі – жовтими – соняшники...* («Соняшники»). У поезії «Квітка: мальва» *мальва* – символ любові до рідної землі, до свого народу і батьківської хати. Це оберіг української оселі: *Так і цвіте мальва у тому городочку, / свічкою навпаки – знизу догори — / горить. / Не догорає: стебло усе вищає, / ти усе помітніша, / звідки б не подивитися метеликом у той бік, / де тебе вперше – поміж мальв – побачив*. У іншому творі: *Калиною розквітлою об Різдві, / ти повернувся, Василю, на Україну!... / І я саджаю на білому аркуші калину, / що в лузі синім цвітом процвітає: поки перший рядок дописую – на другому рядку калина уже виростає на папері...* («Калина об Різдві») В. Голобородько уживає одвічний символ України – *образ калини*, що слугує знаком-символом на позначення України, батьківщини, рідного дому; материнства, жіночності; дівочої чистоти й краси; кохання, вірності; сімейного благополуччя й достатку; гармонії життя та природи. Переконаємося в істинності думки, що «фольклорно-пісенний континуум – невичерпне джерело формування поетичної картини світу митця» [3].

Майстерно відтворює поет буденну «ниву» і стає її невіддільною частинкою: *випала... тиенична нива / та як я на тій ниві малий лежу!* («З дитинства: хліб»).

Нива через сприйняття ліричного героя змальована неосяжною і глибокою, як море: *Я упав, я втопився у хвилях ниви: / високо в небі стояло колосся, / плавали угорі рибинками птахи, / пропливали наді мною човнами хмарки, / колеса на гарбах рипіли крізь воду далеко!... / А мати пестила лагідно колосся, / зерно у долонях пересипала...* («З дитинства: хліб»).

Нива – знак-символ на позначення архетипу землі, переродження, оновлення, оживання, вмістище колообігу, а також миролюбності, надійності, хазяйновитості та невтомної праці. Вона виступає магічним, сакральним символом українського народу.

Портретування села представлено епітетами, які передають його неповторно-притаманну атмосферу: *вечірнє* (на позначення доби) та *золоте* (візуальна характеристика). «*Будемо йти вечірнім селом, / будуть дерева тихі-претихі, / буде місяць круглий-прекруглий* [10, с. 103]»; «*...на кіноекрані кіно старе крутять / про облогу золотого села хмарами...*» [10, с. 585].

Як переконаємося, сільський простір відіграє значну роль у поетизації художнього світу Василя Голобородька. Мовний образ села займає вагомe місце в просторовій організації віршів поета. Його художня мова постає як відповідний духовно-буттєвий простір з оригінальною, самобутньою картиною світу.

Місто – це середовище проживання людей і особливий спосіб життя людини, який відрізняється від рустикального динамізмом, цивілізаційним поступом. Структурними елементами міського середовища є не окрема територія, простір і людина, а їхня синкретична єдність у системі топосу міста (так вважають В. Агеєва, І. Вихор, Д. Лихачов, Ю. Лотман, С. Павличко, В. Топоров, В. Фоменко, О. Харлан) [5].

Місто у ліриці Василя Голобородька є прикладом живого організму, який активно впливає на події, що тісно пов'язані з життєвим шляхом автора та історичним минулим країни. Простір міста формується не лише на рівні автора, який виступає у творі самостійною домінантою, а передусім визначається як спосіб символічної передачі загальнолюдських цінностей. Для більш повної деталізації слова-образу місто, як просторової організації топосу, автор уводить ойконімічні ареалії, які конкретизують процеси, що відбуваються у цих ареалах та характеризують географічну наповненість твору. Поет уживає велику кількість топонімів, які, будучи найбільш чіткими та конкретними маркерами художнього простору, посідають чільне місце у системі художнього вираження просторових характеристик реалій.

У В. Голобородька яскраво окреслюється макропростір – *місто* – у мегапросторі *Україна* (Батьківщина, рідний край).

Прослідковуємо сакральне ставлення до образу *Україна* в поезиці В. Голобородька. Місто у поетичній картині світу В. Голобородька набуває символічного значення, несучи в собі ознаки національного, духовного буття українського народу і Донбасу зокрема.

А. Степанова стверджує: «Місто як суб'єкт переходу становить самоцінний та самодостатній простір, у якому

відбувається зміна соціальних формацій, культурних парадигм, типів культурної свідомості, продукованих та сформованих естетичною думкою» [16]. До такого простору вдається і Голобородько, кардинально розширюючи межі. З цією метою використовує топоніми, які, виступаючи конкретними маркерами художнього локусу, посідають одне з ключових місць у системі вираження просторових характеристик поезії митця.

Знак-символ «місто» за академічним тлумачним словником означає «великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр» [11]. Миський простір у В. Голобородька охоплює міста, а також будинки, готелі, бульвари, вулиці, набережні, автомобілі, трамваї, асфальт, тротуар, парк тощо (тобто мікропросторові реалії).

Простір міста у віршах Голобородька передусім визначається як спосіб передачі загальнолюдських цінностей, а також філософського осягнення світу, подієвих реалій та пошуку сенсу життя: *Розмірковую, що добре було б, / коли б мою батьківщиною / був Дніпропетровськ / і я там проживав, – / звідти рівно стільки ж їхати до Києва, / як і до того місця, де я живу тепер / і де я народився* [11].

Митець активно послуговується топонімами – назвами українських міст: *Чигирин, Київ, Донецьк, Макіївка, Харків, Львів, Дніпропетровськ, Полтава*; топонімами – назвами закордонних топооб'єктів: *Прага, Тбілісі, Баку, Париж*. В одному вірші може згадати декілька міст та їх візитівок: *Шукаю своєї належності до світу / у квіткарнях Бесарабки у Києві, / на Критому базарі у Донецькому, / на автовокзалі у Києві* [6]. Урбаноніми конкретизують ті чи інші явища, пояснюють події, надають зображуваному символічному значенню, орієнтують на пошук себе, сприятливого та «ідеального» місця на землі.

Прослідковуємо неупереджене значення міст України у житті митця: *Іван проорав аж від Макіївки додому / а той кричить ходімо їсти* [9, с. 114]. Особливої ваги набувають топоніми на позначення рідних місць поета. Так, *Макіївка* – місто в Донецькій області. Автор використовує топонім для відтворення великої відстані. Митець може не подавати назви міста, не вказувати на те, що описує місто, лише зображувати його «атрибути». Наприклад: *Піду в кіно і на танці, / піду під вікнами високих будинків, / піду до крамниці дитячих іграшок, / але ніде нікого не знайду* («У цьому місті я відчуваю, що когось немає»). У поезії письменник максимально розширює макропростір міста: *телефонна будка, під їзди, квартири, громадські установи, крамниці, метро*.

Урбаністичний хронотоп В. Голобородька майстерно приховує всередині «хронотопи» атрибутики міста (автомобілі, ресторан, кімната, потяг, автобус, тролейбус, таксі, вулиця, двори тощо) та модифікації міста за масштабом (провінційне містечко, місто, поселення тощо).

Отже, мовний образ села займає чільне місце в просторовій організації віршованої мови поета.

Висновки. Прослідковуючи мовотворчість В. Голобородька, виявлено низку мовних засобів на позначення

художнього простору, уживаних в ідіотворчості митця. Доведено, що художній простір поета – прийнятий етнодухом, має відбиток національної дійсності.

Огляд мовних засобів на позначення простору, репрезентованих у поетичній мові В. Голобородька, дозволяє зробити висновки, що аналіз мовного вираження категорій простору потребує комплексного підходу. Мовні засоби вираження простору у віршовій мові існують не ізольовано, а певним чином взаємодіють, доповнюють та уточнюють семантику інших одиниць (*широкий степ, вузька стежка, великий ліс, широка дорога, піднімається вгору до неба, високе небо, безмежне небо, безмежжя степу, далеко внизу, високо вгорі, високо в небі*).

З-поміж іменників на позначення художнього простору у поетичній мові найчастіше уживаними є номени *село, хата, поле, нива, степ, ліс, сад, гай, дорога, стежка, річка* тощо, що демонструють безмежність, безкінечність національного простору, його велич і водночас розімкнутість.

Серед прикметників на позначення простору у поетичній мові В. Голобородька активними є одиниці *далекій, широкий, довгий, вузький, лісовий, великий, круглий* та ін. Прикметникові слова засвідчені, окрім усього, у функції епітетів (*вузька, широка, довга, лісова* (дорога, шлях, вулиця); *велика* (площа, хата) тощо).

Художньою виразовістю відзначаються прислівники із семою «простір». Зокрема, лексеми *вперед, близько, вгорі, внизу, звідки, тут, отут, навколо, додола, далеко, назустріч* тощо (*зверху над хатою; вгорі над садом; внизу під горою; далеко в полі; близько біля нас*)

Спостережено, що ключовими, домінантними у поетичному дискурсі Василя Голобородька є два макропростори – *міста і села*, що входять до мегапростору Україна.

Означено, що художній простір села формують такі мікропросторові реалії, як *нива, поле, лан, сад, ліс, річка, море* та ін. Показовим для творчості митця є мікропростір сільської хати (з такими її частинами, як *комин, піч, стеля, вікна, підлога* та ін.) та сільського обійстя в цілому із садом, квітником, городом, криницею тощо.

Простір міста формують такі мікрореалії, як *кіно, авто, базар, крамничка, метро, під їзди, квартири*.

Розглянуто специфіку мовно-образного змалювання міського простору у творчості поета. Встановлено, що простір міста у поезії В. Голобородька є національно-ідентифікованим; передусім – це топос існування ліричного героя.

Поетичний світ Василя Голобородька – це дійсність, у якій особливу вагу має художній простір як тло. Художній простір – місце, де протікає життя персонажів з їх побутом, оточенням і яке створюється в художньому творі шляхом зміни ракурсу зображення, положення або місця оповідача, наближення або віддалення предметів і т. ін.

Таким чином, у поетичному дискурсі митця просторові поняття посідають особливе місце. На нашу думку, пізнання семантики символів-локативів слугуватиме джерелом осягнення поетичної мови як своєрідної знакової системи.

Література:

1. Бачишина О. Б. Семантика часу і простору: особливості, стан та проблеми дослідження в українському мовознавстві. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. Випуск 209. Том 22. С. 6-11.
2. Беценко Т. Мовно-образні ознаки поетичного дискурсу Василя Голобородька. *Лінгвістика*. Випуск XXXII. С. 121-126.
3. Беценко Т. П. Поетичний мовосвіт Василя Голобородька: прикмети ідіостилію. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2017. № 31. том 1. 5 с.
4. Бойчук Б. «Летюче віконце» Василя Голобородька. *Сучасність*. 1971. № 6. С. 32-37.
5. Боклах Д. Ю. Дефініції і взаємозв'язок категорій топосу, хронотопу, локусів міста та їх предметна реалізація у міському тексті художнього твору. *Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2018. вип. 1(87). С. 3-25.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
7. Вихованець Р. І. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
8. Вінграновський М. Вільний вірш поета. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Книга третя. Київ: Рось, 1994. С. 534-535.
9. Голобородько В. І. Ікар на метеликових крилах: Вірші. Київ: Молодь, 1990. 160 с.
10. Голобородько В. І. Ми йдемо: вибр. вірші; вступ. ст. М. М. Сулими. Київ – Рівне: Планета-друк, 2005. 1056 с.
11. Голобородько В. Летюче віконце: вибрані поезії. Вст. ст. І. Дзюби. Київ. Видавництво «Український письменник». 2005. 463 с.
12. Голобородько В. Яблуко добрих вістей. Львів: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 352 с.
13. Неживий О. Поетичний храм Василя Голобородька. *Літературна Україна*. 2002. С. 6.
14. Пасік Н.М. Метафоричне мовомислення Василя Голобородька. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки»*. Ніжин, 2012. С. 51-54.
15. Пастух Тарас. Естетичне новаторство Василя Голобородька. *Studia Methodologica. Філософія. Філологія*. 2006. Випуск 18. С. 108-113.
16. Степанова А. Місто на межі: естетичні грані образу в літературі перехідних епох. URL: http://www.nbug.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2009_22/stepanova.pdf
17. Шленьова М. Г. Мовний образ міста у поезії Василя Голобородька. *Філологічні науки*. Харків. 2013. С. 243-246.

References:

1. Bachishina O. B. Semantyka chasu i prostoru: osoblyvosti, stan ta problemy doslidzhennia v ukrainskomu movoznavstvi [Semantics of time and space: peculiarities, state and problems of research in Ukrainian linguistics]. *Scientific works. Philology. Linguistics*. Issue 209. Volume 22. pp. 6-11. [in Ukrainian]
2. Betsenko T. Movno-obrazni oznaky poetychnoho dyskursu Vasyliia Holoborodka [Linguistic and figurative signs of poetic discourse of Vasyl Holoborodek]. *Linguistics*. Issue XXII. pp. 121-126. [in Ukrainian]
3. Betsenko T. P. (2017) Poetychnyi movosvit Vasyliia Holoborodka: prykmety idiostyliu [Vasyl Holoborodek's Poetic Linguistics: Signs of Idiostyle]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Philology"*. No. 31. Volume 1. 5 s. [in Ukrainian]
4. Boychuk B. (1971) «Letiuche vikontse» Vasyliia Holoborodka ["Flying Window" by Vasyl Holoborodek]. *Modernity*. No. 6. pp. 32-37. [in Ukrainian]
5. Boklah D. Y. (2018) Defynitsii i vzaiemozviazok katehorii toposu, khronotopu, lokusiv mista ta yikh predmetnarealizatsiia u miskomu teksti khudozhnoho tvoruv [Definitions and relationships of the categories of topos, chronotope, loci of the city and their substantive implementation in the urban text of the artistic work]. *Scientific notes of KhNPU named after H. S. Skovorody*. Kharkiv, issue 1(87). pp. 3-25. [in Ukrainian]
6. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language. Structure. and heads ed]. V. T. Busel. Kyiv: Irpin: VTF "Perun", 2009. 1736 p. [in Ukrainian]
7. Vyhovanets R. I. (1993) Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid, 368 s. [in Ukrainian]
8. Vingranovskiy M. (1994) Vilnyi virsh poeta. Ukrainske slovo. Khrestomatiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky KhKh st. Knyha tretia [The poet's free verse. Ukrainian word. Textbook of Ukrainian literature and literary criticism of the 20th century. The third book]. Kyiv: Ros, pp. 534-535. [in Ukrainian]
9. Holoborodko V. I. (1990) Ikar na metelykovykh krylakh [Icarus on Butterfly Wings]. *Poems*. Kyiv: Molod, 160 p. [in Ukrainian]
10. Holoborodko V. I. (2005) My ydemo: vybr. virshi; vstup. st. M. M. Sulymy. [We are going: selection. lyrics; introduction. Art. M. M. Sulima]. Kyiv - Rivne: Planeta-druk, 1056 s. [in Ukrainian]
11. Vasyl Holoborodko «Letiuche vikontse. Vybrani poezii» [Vasyl Holoborodko "Flying window. Selected poems"]. Kyiv. 2005: Ukrainian Writer Publishing House. 463 p. [in Ukrainian]
12. Holoborodko V. (2019) Yabluko dobrykh vestei [The apple of good news]. Lviv: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, 352 s. [in Ukrainian]
13. Nezhiviy O. (2002) Poetychnyi khram Vasyliia Holoborodka [Poetic temple of Vasyl Holoborodek]. *Literary Ukraine*. p. 6. [in Ukrainian]

14. Pasik N.M. (2012) Metaforychne movomyshlennia Vasylia Holoborodka [Vasyl Holoborodeks metaphorical language thinking]. Scientific notes of NSU named after M. Gogol. Series "Philological Sciences". Nizhin, S. 51-54. [in Ukrainian]
15. Pastukh Taras. (2006) Estetychne novatorstvo Vasylia Holoborodka [Aesthetic innovation of Vasyl Holoborodek]. *Studia Methodologica*. Philosophy. Philology. 2006. Issue 18. pp. 108-113. [in Ukrainian]
16. Stepanova A. Misto na mezhakh: estetychni hrani obrazu v literaturi perekhidnykh epokh [The city on the borders: aesthetic aspects of the image in the literature of transitional eras]. URL: http://www.nbug.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2009_22/stepanova.pdf [in Ukrainian]
17. Shlenova M. G. (2013) Movnyi obraz mista u poezii Vasylia Holoborodka [Linguistic image of the city in the poetry of Vasyl Holoborodek]. Philological sciences. Kharkiv. pp. 243-246. [in Ukrainian]

ПОНЯТТЄВІ СКЛАДНИКИ КОНЦЕПТУ *DEATH* В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Давидова Тетяна Василівна,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри англійської філології та лінгводидактики
Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

ORCID ID: 0000-0001-5815-8503

У статті проаналізовано поняттєвий обсяг концепту *DEATH*. Встановлено структуру концепту *DEATH* у поняттєвому ключі. Мова є засобом вербалізації концептів, отже структура та змістове наповнення концептів виявляються через значення мовних одиниць, що репрезентують певний концепт та його словникові тлумачення. У цій роботі на основі аналізу лексикографічних джерел здійснюється дослідження синонімічної групи лексем на позначення концепту *DEATH*, структури його ядра та поняттєвих складників концепту.

У результаті дослідження було доведено, що ядро концепту *DEATH* в англійській мові представлене такими семантичними ознаками: “end / cessation” (кінець, припинення), “destruction / ruination” (руїнація, знищення), “loss” (втрата), “fear” (страх) та “devastation” (спустошення).

Доведено, що структура вербалізаторів концепту *DEATH* розгалужена, а ядро концепту представлене семантичними ознаками, що транспонують емоційний діапазон (страх, спустошення), часові проміжки (кінець, закінчення строку), фатальність подій (неминучість, притаманність кожному) та приналежність до того чи іншого типу перебігу подій (природний, насильницький, навмисний).

Виокремлено семантичну групу лексем на позначення концепту *DEATH* в англійській мові, змодельовано структуру його мовних вербалізаторів, надано їх тематичну класифікацію. Вербалізація концепту *DEATH* відбувається різноманітними мовними засобами: синонімічними рядами лексем різних смислових сегментів (явище, феномен смерті; процес смерті; померла людина; місце поховання, могила, труна; обряд/процес поховання, остання прощальна промова; персоніфіковані образи смерті), стійкими висловами та одиницями паремійного фонду, образними зворотами. Дослідження показало, що уявлення про смерть в англійській лінгвокультурі є досить традиційним. Перспективи подальших досліджень вбачається у дослідженні маргінальних ознак концепту *DEATH*.

Ключові слова: концепт, концептуальний простір, ядро і периферія, стабільні (інваріантні) та маргінальні (варіантні) ознаки.

Davydova Tetiana. Core components of the DEATH concept in the English language

The article analyzes the conceptual scope of the *DEATH* concept. The structure of the *DEATH* concept core has been explored in the article. Language is a means of verbalizing concepts, therefore, the structure and content of concepts are revealed through the meaning of language units representing a certain concept and its dictionary interpretations. In this work, based on the analysis of lexicographic sources, a synonymous group of lexemes for the *DEATH* concept, its core structure and the core components of the concept are studied.

As a result of the study, it was proved that the core of the *DEATH* concept in the English language is represented by the following semantic features: “end / cessation” (кінець, припинення), “destruction / ruination” (руїнація, знищення), “loss” (втрата), “fear” (страх) та “devastation” (спустошення).

It is proved that the structure of verbalizers of the *DEATH* concept is branched, and the core of the concept is represented by the signs that transpose the emotional range (fear, devastation), time intervals (end, expiration), fatality of events (inevitability for everyone) and belonging to one or another type of the events course (natural, violent, intentional).

A semantic group of lexemes denoting the concept of *DEATH* the English language is singled out, the structure of linguistic verbalizers is modelled, their semantic classification is provided. The verbalization of the *DEATH* concept takes place due to various language means: synonymous series of lexemes of different semantic segments (phenomenon of death; process of dying; deceased person; burial place, grave, coffin; burial ceremony, farewell speech (eulogy); metaphorical images of death), set expressions and units of the folklore fund, figurative language expressions. The study showed that the idea of death in the English linguistic culture is quite traditional. Prospects for further research can be seen in the study of marginal features of the *DEATH* concept.

Key words: concept, conceptual space, nucleus and periphery, stable / variable features.

Вступ. Стрімкий розвиток мовознавства в XXI столітті характеризується зростанням ролі антропоцентричного, культурологічного й когнітивного підходів до вивчення мови та мовного матеріалу. Актуальна проблема “людина в мові” та “мова в людині” вирішується зусиллями вчених, які здійснюють дослідження в галузі когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології (Н. Арутюнова, М. Болдирев, В. Зусман, О. Кубрякова, В. Маслова, Ю. Степанов та ін.). Мова є засобом вербалізації концептів.

Основною термінологічною одиницею когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології є *концепт*, який

останнім часом перебуває в центрі уваги дослідників та науковців (В. Навроцький, Є. Плешкевич, І. Рахліна, І. Стернін, М. Бахтін, С. Аскольдов, С. Жаботинська, О. Селіванова, G. Fauconnier, M. Adler, R. Jeckendoff, R. Langacker), адже концепти є оперативними одиницями мислення; в них конденсуються не лише індивідуально-особистісні знання окремих членів мовного колективу, а й узагальнений національно-культурний досвід усієї мовної спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій підтверджує той факт, що концепти досить плідно вивча-

лись у когнітивній лінгвістиці та лінгвоконцептології (Л.О. Анопіна, Н.О. Бігунова, О.О. Близнюк, І.В. Ігнатова, О.М. Кагановська, А.С. Персиніна, Є.А. Пименов та ін.), однак наразі існує потреба у систематизації отриманих знань щодо концептів з'ясуванні способів їхньої взаємодії, вивченні їхнього смислового обсягу. Таким чином, *актуальність* нашої наукової розвідки зумовлюється становленням у мовознавстві нової культурологічної парадигми, потребою подальшого вивчення питань взаємозв'язку мови зі світом людини та способів експлікації концептів у тексті чи дискурсі.

На тлі воєнних дій в Україні та зростання уваги світової спільноти до проблем війни та її наслідків – скалічених доль, раптових смертей та інших людських втрат, особливо гостро постає питання про дослідження концепту DEATH у розрізі сьогодення, вивчення його поняттєвого компоненту та маргінальних ознак у межах лінгвокультурологічної аксіологічної шкали.

Матеріали та метод. *Метою* цієї наукової роботи є вивчення структури ядра концепту DEATH в англійській мові та аналіз його поняттєвих складників.

Представлена мета передбачає розв'язання таких *завдань*: 1. Опрацювати літературознавчі, мовознавчі праці, проаналізувати лексикографічні джерела й дослідити ядро концепту DEATH (його поняттєвий компонент) шляхом семантичного аналізу словникових дефініцій ключової лексеми на позначення цього концепту. 2. Вивчити поняттєві складники концепту DEATH, його структуру та смисловий обсяг концепту у сучасній англійській мові. 3. Виокремити семантичну групу лексем на позначення концепту DEATH в англійській мові, змодельовати структуру його мовних вербалізаторів, надати їх тематичну класифікацію.

Для досягнення мети використано такі загальнонаукові та конкретнонаукові *методи дослідження*: описовий (для опису досліджуваного мовного матеріалу), структурний (що дав можливість змодельовати структуру мовних вербалізаторів концепту та надати їх тематичну класифікацію), метод аналізу словникових дефініцій та компонентний аналіз (для дослідження ядра концепту DEATH та його поняттєвих складників).

Результати. Дослідники по-різному розглядають структуру концепту, вбачаючи в ньому “буквальний смисл”, або “внутрішню форму” [6, с. 292], або виділяючи в ньому “шари”: пасивний, історичний [там само], асоціативний та ціннісний [3, с. 60] – аксіологічний. Традиційно структуру концепту розглядають або пошарово, або як сферичний конструктор, що має ядро і периферію, представлений перманентними інваріантними та варіантними / маргінальними ознаками відповідно [3, с. 59]. Іншим чином структуру концепту можна уявити у вигляді поля, в центрі якого лежить основне значення, а на периферії лежить все те, що було привнесене культурою, традиціями, народним і особистим досвідом [3, с. 60–62].

У різних культурах існують різні уявлення про смерть як природне явище, втім здебільшого смерть, спричинена соціальними факторами – такими як воєнні дії, вбивства, аварії та природні катаклізми – асо-

ціюється із втратою та негативними емоціями. Поняття “смерть” традиційно позначає термінацію життя, призупинення фізіологічних функцій живих організмів та фінал існування інших типів матерій, деградацію та занепад, вимирання. У межах релігійного світогляду, де існує віра в переродження та реінкарнацію, смерть трактується як певна точка відліку для переходу в інший безтілесний вид екзистенції певної сутності в інших часово-просторових рамках.

Поняттєвий компонент досліджуваного концепту вивчаємо на основі аналізу семантики його мовних вербалізаторів – ключових лексем. Мовні одиниці, що репрезентують концепти в текстах, не обмежуються їхніми однойменними лексемами. Для експліцитної номінації зазначеного концепту, з огляду на парадигматичні відношення в лексиці, передбачається залучення синонімічного ряду лексем, які вербалізують досліджуване явище. Згідно з лексикографічними джерелами, словниковий склад англійської мови представлений кількома лексичними одиницями із значенням “*death*”.

У нашому дослідженні в якості робочої лексеми використана однойменна лексема-номінатор концепту DEATH через узагальненість значення та її нейтральне стилістичне забарвлення.

В результаті проведеного аналізу з'ясовано, що *death* в англійській мові трактується як 1. *a permanent cessation of all vital functions; the end of life; an instance of dying*; 2. *the cause or occasion of loss of life; a cause of ruin*; 3. *the state of being no longer alive*; 4. *The passing or destruction of smth inanimate; extinction* [10].

Аналізуючи визначення лексеми *death* ідентифікуємо сему “*end / cessation*” (кінець, припинення), яка, у комбінації з іншими семантичними ознаками *state, instance, occasion*, визначає смерть як стан (*state*), момент (*instance*) або випадок (*occasion*) припинення функціонування живої (*vital*) чи неживої (*inanimate*) матерії, що засвідчує факт референтності концепту до матеріальної і нематеріальної сфери буття. Таким чином, очевидним є той факт, що ключовою ознакою концепту DEATH у поняттєвому ключі є “фінал” або “кінець”. Додатковими ознаками досліджуваного концепту, експлікованими на основі аналізу словникових дефініцій, є “*destruction / ruination*” (руйнація, знищення) та “*loss*” (втрата), що актуалізують негативний аксіологічний аспект, який утримується в ядрі концепту DEATH. Транспонована дескриптивним епітетом *permanent*, семантична ознака *cessation* свідчить про незворотність, неминучість, фатальність, одновекторність смерті. До смислового обсягу концепту належать також семантичні ознаки “*fear*” (страх) та “*devastation*” (спустошення), що виражають емоційний діапазон.

Розуміння смерті, з одного боку, як природного процесу і як насильницької дії, з іншого, що підтверджується синонімами-номінаторами концепту DEATH *to slaughter, to murder, to kill, to martyr, to massacre*, красномовно свідчить про наявність енантіосемічних компонентів у структурі концепту.

Концепт DEATH є достатньо розгалуженим і тому вербалізується в англійській мові синонімічними рядами

лексем, що відповідають його сегментам [1]. Структуру та смисловий обсяг концепту в сучасній англійській мові представлено далі в діаграмі (див. рис. 1).

Наступним кроком дослідження є систематизація мовних вербалізаторів концепту DEATH та їхня тематична класифікація.

Концепт DEATH вербалізується в англійській мові синонімічним рядом лексем, що відповідають сегменту **“phenomenon of death / явище, феномен смерті”**: *annihilation, assassination, bereavement, casualty, cessation, (informal) curtains, darkness, death, decease, demise, departure, destruction, dissolution, downfall, dying, end, eradication, eternal rest, euthanasia, execution, exit, expiration, (archaic) expiry, extermination, extinction, fatality, finish, loss of life, massacre, mortality, murder, necrosis, obliteration, oblivion, parting, passing, quietus, release, repose, ruin, ruination, silence, slaughter, sleep, suicide, termination* [7; 9].

Сегменту **“process of dying / процес смерті”** відповідають мовні номінатори: *die, pass away, pass on, lose one's life, depart this life, expire, breathe one's last, draw one's last breath, meet one's end, meet one's death, lay down one's life, be no more, perish, be lost, go the way of the flesh, go the way of all flesh, go to glory, go to one's last resting place, go to meet one's maker, cross the great divide, cross the Styx, (informal) give up the ghost, kick the bucket, bite the dust, croak, flatline, conk out, buy it, turn up one's toes, cash in one's chips, go belly up, shuffle off this mortal coil, go the way of the dinosaurs, push up the daisies, be six feet under, (British informal) snuff it, peg out, pop one's logs, hop the twig/stick, (North American informal) bite the big one, buy the farm, check out, hand in one's dinner pail, (Australian/New Zealand informal), go bung, (literary) exit, (archaic) decease* [7].

Сегменту **“deceased person / загинув або мертва людина”** відповідає синонімічний ряд лексем: *corpse, dead body, body, cadaver, carcass, skeleton, remains, relics, (informal) stiff, (archaic) corpse* [7].

Синоніми *cemetery, graveyard, churchyard, burial ground, burial place, burying place, burying ground, garden of remembrance, (Scottish) kirkyard, (North American) memorial park, (informal) boneyard, (literary) Golgotha, (historical) urnfield, potter's field, necropolis, (archaic) God's acre* [7], номінують сегмент **“burial place / місце поховання”**.

Сегмент **“grave (tomb) / могила”** вербалізаторів концепту DEATH виражений лексемами-синонімами: *grave, burying place, tomb, sepulchre, vault, burial chamber, burial pit, mausoleum, crypt, catacomb, last home, last resting place, (historical) tumulus, barrow, (rare) undercroft* [7].

Вербалізує концепт DEATH також і синонімічний ряд слів сегменту **“coffin / труна”**: *coffin, box, sarcophagus, urn, (North American) casket, (humorous) wooden overcoat, (Archaeology) cist* [7].

Сегменту **“burial ceremony (incineration) / обряд поховання (кремація)”** відповідають лексеми: *funeral, burial, burying, interment, entombment, committal, inhumation, laying to rest, consignment to the grave, cremation, funeral rites, obsequies, last offices, (rare) sepulture, exequies* [7].

Лексеми-синоніми *eulogy, accolade, speech of praise, panegyric, paean, encomium, tribute, testimonial, compliment, commendation, praise, acclaim, acclamation, raving, homage, plaudits, bouquets, (rare) extolment, laudation, eulogium* [7] репрезентують сегмент **“farewell speech (eulogy) / остання прощальна промова”**.

Існують також описові фразові єдності та евфемістичні та перифрастичні вислови, що метафорично втілюють концепт DEATH у тексті чи дискурсі, наприклад: *Grim Reaper, Great Reaper, Death Angel, Dark Angel, A Skeleton with Scythe* [10].

Як бачимо, в англійській мові існує велика кількість номінаторів концепту DEATH – синонімів до іменника *death* (*decease, demise, expiration, expiry, extermination, extinction, fatality*), прикметника *dead*

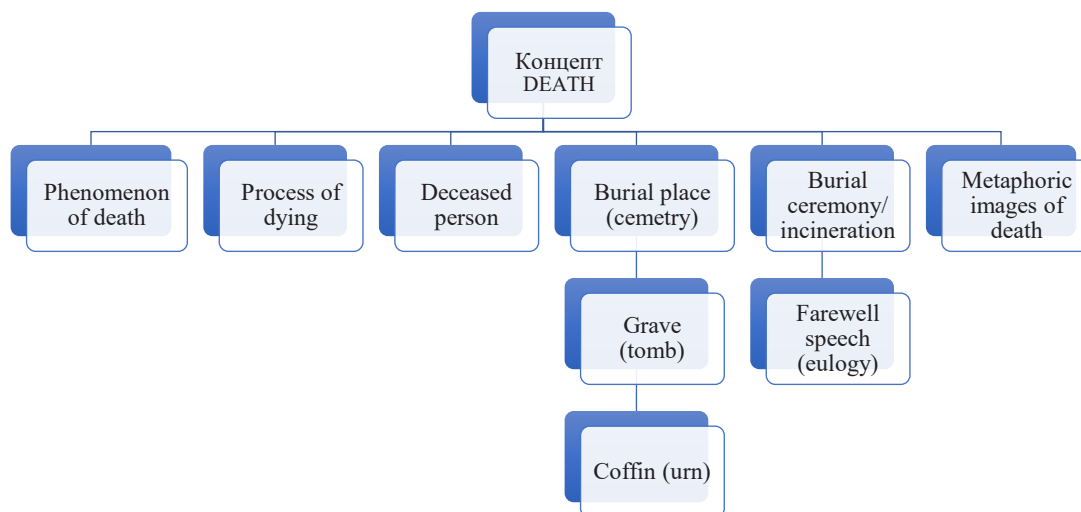

Рис. 1. Структура та смисловий обсяг концепту DEATH в англійській мові

(*deceased, late, mortal*), дієслова *to die (to die: to kick off, to kick the basket, to turn up one's toes, to kneel over, to peg out, to have a stroke etc.)*. Як зазначає О. Приходько [5], подані синоніми демонструють, що дух народу намагався бути вищим за смерть, яка сприймалася як звичайне та закономірне явище, однак стояла нижче за життя. Саме тому в розмовному стилі мовлення залишилися вислови, що “применшують” поняття смерті, “осмішують” його. А сталі вирази типу *to frighten to death, to bore to death, to talk to death, to tickle to death, to die laughing, dead-end, dead-black, dead-in-the-eye etc.* показують, що людина змиралася з неминучістю своєї долі та намагалася зменшити страх перед смертю, використовуючи слово *death* у повсякденному житті.

Існує також велика кількість фразеологізмів, котрі вербалізують концепт DEATH, а саме: *as soon as man is born he begins to die, dead men tell no tales, death is a remedy for all ills, death pays all debts, graves are of all sizes, let the dead bury the dead, look upon death as a going home, nothing is certain but death and taxes, nothing so certain as death* [7].

Як було доведено, концепт DEATH вербалізується значною кількістю лексем, які є мовним арсеналом для експлікації концепту в тексті та дискурсі.

Висновки. 1. В результаті дослідження було доведено, що ядро концепту DEATH в англійській

мові представлене такими семантичними ознаками: “*end / cessation*” (кінець, припинення), “*destruction / ruination*” (руйнація, знищення), “*loss*” (втрата), “*fear*” (страх) та “*devastation*” (спустошення).

2. Доведено, що структура вербалізаторів концепту DEATH розгалужена, а ядро концепту представлене семантичними ознаками, що транспонують емоційний діапазон (страх, спустошення), часові проміжки (кінець, закінчення строку), фатальність подій (неминучість, притаманність кожному) та приналежність до того чи іншого типу перебігу подій (природний, насильницький, навмисний).

3. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що вербалізація концепту DEATH відбувається різноманітними мовними засобами: синонімічними рядами лексем різних смислових сегментів (явище, феномен смерті; процес смерті; померла людина; місце поховання, могила, труна; обряд/процес поховання, остання прощальна промова; персоніфіковані образи смерті), стійкими висловами та одиницями паремійного фонду, образними зворотами.

Отже, уявлення про смерть в англійській лінгвокультурі є досить традиційним. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні маргінальних ознак концепту DEATH.

Література:

1. Давидова Т.В., Юдіна А.С. Структура ядра концепту DEATH в англійській мові. *Матеріали III Міжнародної наукової конференції „Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації” 18-19 березня 2016 р.* Івано-Франківськ : ТОВ ВГЦ „Просвіта”, 2016. С. 180–183.
2. Жаботинська С.А. Когнітивна лінгвістика: принципи концептуального моделювання. *Лінгвістичні студії*. Черкаси : Сіяч, 1997. Вип. II. С. 3–10.
3. Маслова В.А. Когнітивна лінгвістика : навч. посібник. 2008. 272 с.
4. Кагановська О.М. (на матеріалі французької романістики середини ХХ ст.). Київ : ВЦ КНЛУ, 2002. 292 с.
5. Приходько О.Є. Особливості репрезентації концепту «DEATH» в англійському пісенному дискурсі музичного спрямування метал / О.Є. Приходько. С. 161-168.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : ДовкілляК, 2010. 844 с.
7. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/>.
8. Sayings. URL: <https://www.englishclub.com/ref/Sayings>
9. Thesaurus. URL: <http://www.thesaurus.com/>.
10. Webster Thesaurus. URL: <http://www.Death Definition & Meaning-Merriam-Webster>.

References:

1. Davydova T.V., Yudina A.S. (2016) Struktura yadra kontseptu DEATH v angliiskii movi [The core structure of the DEATH concept in English]. Proceedings of the 3rd International Scientific Conference “Modern Research in Linguistics, Literary Studies and Intercultural Communication”, March 18-19, 2016, Ivano-Frankivsk: LLC Prosvita VHC, pp. 180-183. [in Ukrainian]
2. Zhabotynska S.A. (1997) Kohnityvna linhvistyka: pryntsyipy kontseptualnoho modeliuвання [Cognitive linguistics: principles of conceptual modeling]. *Linguistic studies*. Cherkasy: Siyach. Issue II. pp. 3-10. [in Ukrainian]
3. Maslova V.A. (2018) Kohnityvna linhvistyka [Cognitive Linguistics]. 272 p. [in Ukrainian]
4. Kaganovska O.M. (2002) Tekstovi kontsepty khudozhnioi prozy [Textual concepts of artistic prose (on the material of French novels of the middle of the 20th century)]. K.: VC KNLU. 292 p. [in Ukrainian]
5. Prykhodko O.Ie. Osoblyvosti reprezentatsii kontseptu «DEATH» v anhlomovnomu pisennomu dyskursi muzychnoho spriamuvannya metal [Peculiarities of the representation of the «DEATH» concept in the English-language song discourse of the metal musical direction]. pp. 161-168. [in Ukrainian]
6. Selivanova O.O. (2010) Lingvistychna entsiklopediia [Linguistic Encyclopedia]. Poltava: DovklyiaK. 844 p. [in Ukrainian]
7. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/>. [in English]
8. Sayings. URL: <https://www.englishclub.com/ref/Sayings> [in English]
9. Thesaurus. URL: <http://www.thesaurus.com/>. [in English]
10. Webster Thesaurus. URL: <http://www.Death Definition & Meaning - Merriam-Webster> [in English]

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ КОМПОЗИТИВ-НОВОТВОРІВ ТА СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Бондаренко Віктор Олександрович,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології та лінгводидактики
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0001-7784-5691

Стаття присвячена вивченню основних критеріїв розмежування складних слів-новотворів, які активно поповнюють лексику англійської мови впродовж останніх десятиліть, та словосполучень. Проблема визначення мовних статусів полікомпонентної лексичної одиниці та словосполучення з ідентичною номінацією лишається невирішеною в сучасній лінгвістиці. Сукупність фонетичного, синтаксично-морфологічного та когнітивно-прагматичного критеріїв створення, закріплення та існування композит-новотворів у мовленнєвій комунікації та мові представляється як єдиний надійний шлях визначення мовного статусу даних лексичних одиниць.

Ключові слова: композит-новотвір, складне слово, полікомпонентна лексична одиниця, словосполучення, словотвір, композитологія, лінгвістичний статус.

Bondarenko Victor. Criteria for distinguishing innovative composites and phrases of the modern English language

The article is devoted to the study of the main criteria for distinguishing innovative compounds, which have been actively enlarging the lexicon of the English language in recent decades, and word combinations. The problem of determining the linguistic statuses of a multicomponent lexical unit and a word combination with an identical nomination remains unresolved in modern linguistics. The range of phonetic, syntactic-morphological and cognitive-pragmatic criteria for the creation, adaptation and existence of innovative compounds in speech communication and language is presented as the only reliable way of determining the linguistic status of given lexical units.

Key words: innovative compound, compound word, polycomponent lexical unit, word combination, word-form, compositology, linguistic status.

Вступ. Серед численних невирішених проблем сучасної лінгвістики проблема окремих аспектів англійського словотвору посідає чинне місце. А саме питання щодо визначення статусу полікомпонентних утворень англійської мови лишається *terra incognita* для багатьох філологічних студій та шкіл. Суть її в тому, що деякі дослідники розглядають такі мовні утворення як самостійні одиниці, в той час як інші заперечують таку думку і позиціонують їх як сполучення слів, що не досягли повної мовної лексикалізації і мають транзитивний характер, але прихильники обох точок зору, однак, вбачають у таких утвореннях ознаки складних слів(композитів).

Матеріали та метод. *Мета статті* – визначити та класифікувати основні критерії розмежування складних слів-новотворів та багатослівних словосполучень у сучасній англійській мові.

Для досягнення мети застосовано такі *методи та прийоми дослідження*: описовий (для опису мовних явищ, визначення їхньої специфіки, особливостей функціонування), структурний (для аналізу багатокомпонентних композитів та словосполучень, семантико-синтаксичних відношень між їх компонентами тощо), компонентний аналіз (для уточнення типу синтаксичного зв'язку між компонентами та класифікації критеріїв розмежування) тощо.

Результати. Традиційно статус складного слова завжди вважався однією з найсуперечливіших питань теорії словотвору, а з огляду на величезний корпус композитів-новотворів сучасної англійської мови, особливо сфери комп'ютерних технологій та соціокультурної

комунікації, проблема заслуговує на глибоке вивчення. На думку деяких лінгвістів, складне слово як об'єкт лінгвістичного аналізу принципово відрізняється від інших об'єктів даної ланки, зокрема афіксальних та конвертованих одиниць [2; 6; 9], а тому лінгвістика і далі у пошуку релевантних критеріїв диференціації саме складного слова серед інших лексичних одиниць.

Деякі дослідники дотримуються точки зору, що словоскладання є своєрідним комбінованим синтаксично-морфологічним типом словотвору, який специфіку співвідношення основ та порядок їх поєднання виводить за межі утворення простих похідних слів [1, с. 97], але дослідження останніх років пропонують інтерпретувати складне слово як одиницю, що поєднує у собі ознаки слова та словосполучення, та взагалі відмовитися від чітких розмежувань між цими типами мовних утворень. Крім того, як доводить більшість лінгвістичних теорій, функціональна необхідність як слова, так і словосполучення доволі подібна – обидві одиниці характеризуються номінативністю та вступають в приблизно однакові синтаксично-морфологічні відносини з іншими елементами мови.

Аналіз полікомпонентних утворень англійської мови свідчить, що їх основу можуть складати синтаксично оформлені синтагми (словосполучення та речення), або синтаксично відокремлені групи слів, що формують нові багатокомпонентні номінативні комплекси. Вирішення задачі ідентифікації складного слова розширює проблематику вивчення слова як основної одиниці мови на всіх рівнях її функціонування, і навіть сама проблема визначення складного слова викликає суттєві труднощі,

насамперед, через складність об'єкту, далі, через наявність численних суміжних об'єктів, що існують поряд з ним. Однак доведеним лінгвістичною наукою фактом можна вважати твердження, що складне слово носить подвійний характер: з одного боку, воно є словоподібним, з іншого – носить характерні ознаки синтаксичної одиниці. При цьому природа та характер компонентів, що складають структуру складних слів, відображають міжрівневий перехід синтаксичних структур у слова, якщо словосполучення чи речення розглядати як мотивуючу основу, а складне слово – як фінальний об'єкт даного процесу.

Активний процес поповнення лексичної системи англійської мови численним корпусом композитів-новотворів різноманітної лексико-десигнативної належності відбувається на сучасному етапі через масове використання комп'ютерних технологій та процеси міжгалузевої інтеграції та глобалізації. Такі мовні одиниці поповнюють словниковий склад мови не лише тому, що мова динамічна і постійно розвивається, а ще й тому, що виникає проблема номінацій предметів та явищ навколишнього світу, які виникають внаслідок еволюції суспільства, а відповідно і мови як основного засобу комунікації у ньому. Однак функціонування окремих складних слів у мовленні не свідчить про їх повну закріпленість як лексичних одиниць у мові. Доволі багато таких утворень, хоча і характеризуються певними категоріальними ознаками, ще не мають остаточного лінгвістичного статусу мовних одиниць і потребують більш досконалого вивчення на різних рівнях.

Мовні процеси відіграють важливу роль в утворенні нових слів та значень, але домінуючим фактором у породженні нових номінацій виступає дія зовнішніх факторів, які сприяють появі нових слів як наслідок реакції мови на по потребу в нових поняттях, предметах, явищах, в необхідності їх вербальної фіксації [3, с. 4]. В сучасному трактуванні базових засад композитології слід враховувати такі критерії для визначення лінгвістичного статусу композит-новотворів будь-якої мови:

1) *загальноприйнятись*, суть якого полягає у тому, чи є композит одиницею лексичної системи мови, чи виникає ситуативно лише у процесі мовлення;

2) *нормативність* визначається існуванням того чи іншого композита у межах мовної норми, тобто такі одиниці мови підлягають дії загальноприйнятих у мові законів, а не носять оказіональний характер;

3) *відтворення* пов'язане з ознакою загальноприйнятості і полягає в тому, що композити мають динамічний характер і можуть вживатися усіма мовцями не як оказіональні сполучення слів, а як повноцінні одиниці, що існують у лексичному запасі мовців даної мови;

4) *новизна* – це критерій для визначення композит-новотворів, який пояснює, що складне слово нове, але його необхідність у мові висока і мовці подолали певний шлях до його утворення (вони намагались відшукати найефективніший спосіб передати ту чи іншу номінацію, і врешті-решт дійшли до лексичної одиниці, яка втілила в собі всі її лексико-семантичні «сподівання»);

5) *ізолюване розуміння* композит розкривається в тому, що існують композит, значення яких не можливо зрозуміти ізолювано, а усвідомлюється лише через контекст чи мовленнєву ситуацію. Проте кількість подібних одиниць у мові низька;

6) *частотність вживання* вважається багатьма дослідниками основним критерієм, оскільки мовна одиниця є активною та динамічною лише тоді, коли вона фігурує у мовленні майже постійно, що стосується неминуче і композит-новотворів.

Іншим критерієм розмежування складного слова та словосполучення може слугувати універсальна тенденція економії мовного матеріалу з повним збереженням інформаційної оболонки, оскільки композити виникають як найефективніші засоби репрезентації семантико-когнітивного значення у стислій формі. Однак процес складання окремих компонентів у цілнораціональний композит інколи має обмеження в можливості його окремих елементів співіснувати та взаємодіяти. З лінгвістичної точки зору причини подібних обмежень можуть класифікуватися як мовні та немовні. До мовних обмежень слід віднести фонетичні, граматичні, логіко-синтаксичні та семантичні фактори, а також текстоутворюючі аспекти.

У межах даного вивчення ми розглядаємо значущість фонетичних причин обмежень в системі утворення композит, серед яких домінуючими є такі: 1) специфіка акцентно-ритмічної структури складних слів полягає в розподілі словесного наголосу та відповідної ритмічної організації багатоконпонентної лексичної одиниці. Більшість композит мають перший компонент під головним наголосом з подальшим розподілом другорядного та третинного наголосу між іншими компонентами; 2) складова структура композит, як правило, включає ту кількість складів, яка є фонетично ефективною для вимови мовцем та сприйняття слухачем. Це означає, що силабічна побудова складних слів має фонетичну довжину, орієнтовану на продуктивне сприйняття та відтворення в процесі комунікації. Дія даного фонетичного принципу зумовлена психологічними особливостями мовців та самого комунікативного процесу. Психолінгвістичний аналіз багатоконпонентних лексичних утворень свідчить про те, що їх фонетична довжина узгоджується з формулою пам'яті, згідно з якою людський мозок орієнтований на сприйняття, довготривале запам'ятовування та оперування 7 ± 2 одиницями [4, с. 144]. Саме таку кількість складів мають, за свідченням деяких дослідників, 60% композит сучасної англійської мови. Наприклад, розглянемо декілька лексичних одиниць даної категорії: *internet access, quality manager, digital television, business phone system, discount order form, network administrator, global telecom market, high-use business customer, long distance computer network* та інші.

Однак зв'язок особливостей формування багатоконпонентних одиниць мови з психологічними особливостями мовців слід віднести до немовних обмежень, які також є предметом нашого вивчення. Тому силабічна довжина, про яку йшлося раніше, є чітким відображенням саме

психологічної закономірності, суть якої полягає в тому, що при сприйнятті багатослівних комплексів не відбувається моментального «рефлексу на відношення» між конститuantами композиту, їх зміст не розуміється відразу, а це ускладнює процес комунікації. Ідеально оглядовими є двокомпонентні композити, семантичне значення яких впізнається вже на рівні елементів, що входять до їх складу та на рівні семантико-синтаксичних зв'язків між ними. Іншими словами, психологічний характер обмежень у формуванні композитів тісно пов'язаний з визначенням меж слухового та зорового сприйняття полікомпонентного утворення в мовленнєвому акті.

Незважаючи на дані обмеження, слід усвідомлювати, що більшість процесів словоскладання пов'язані із загальною для багатьох мов світу тенденцією до економії як артикуляційних зусиль мовця так і мовних ресурсів. На думку Н.Ф. Клименко, підвищення ступеня складності розумового процесу вимагає ускладнення синтаксичних зв'язків. Подібна діалектична єдність та кореляція між розумовими та мовними процесами свідчить про те, що синтаксис знаходиться у тісному взаємопоєднанні з процесами словотвору, а природа мотивації багатьох композитів та словосполучень – ідентична. Однак у композиті не повинні обов'язково реалізовуватись всі компоненти, які повинні бути у відповідному синтаксичному поєднанні [2, с. 137]. Спрощення в структурі полікомпонентних утворень можливе завдяки гнучкості словотвірних механізмів, а також завдяки співвідношенню явищ навколишнього світу, які відображаються у формі складного слова. Оскільки складне слово може означати предмет дійсності, воно є засобом передачі когнітивної інформації про навколишній світ на рівні з простим словом мови, і власне, в цьому полягає суть функціонально-комунікативного підходу до визначення статусу композитів-новотворів. Фактично складні слова-новотвори відображають тенденцію мови до еволюції словотвірної системи, що пов'язано з еволюцією навколишнього світу. Поповнення арсеналу словникового складу мови відбувається за рахунок необхідності створення нових номінацій для позначення нових предметів та явищ, а також завдяки функціонуванню слів у процесі комунікації. Крім лінгвістичних причин, на думку Дж. Уелза, відбувається процес демократизації англійської мови, виникають лексичні одиниці, які є результатом протиріч між існуючим лексичним потенціалом та необхідністю породження нової номінації [8].

Реалізація функціонально-комунікативного потенціалу композитів відбувається в мовленні, причому залежить від умов мовлення та конкретної комунікативної ситуації або контексту. Контекст слід розглядати у світлі соціопрагматичного підходу, тобто чітко розуміти, що мовленнєвий акт передбачає не лише процеси, які відбуваються у свідомості мовця, але й проблему розуміння слухачем, керуючись стратегією, яка забезпечує можливість спілкування, взаємодії та міжособових відносин комунікантів.

З іншого боку, функціонально-комунікативний характер процесів утворення та фіксації композитів роз-

кривається в полісемії мовних одиниць, а полісемія структурно-складних лексем призводить до розширення смислового арсеналу складного слова, що передбачає переносність значення, або його повну метафоризацію. Так, в змістовій структурі метафоричних композитів присутній компонент, який несе емоційний, експресивний та прагматичний ефект. В системі композитів сучасної англійської мови метафора спроможна породити нові смисли структурно-складних термінів сфери соціокультурного спілкування. Метафоричний характер інноваційних складних слів обумовлений їх експресивно-емоційною спрямованістю та підвищеним ступенем інформативності. Розглянемо для прикладу такі композити, як *business climate, environment-friendly product, economy recovery, kitchen language, business-friendly government*. Кожен з них має у складі компонент, що вносить метафоричне забарвлення і, таким чином, надає лексичній одиниці певний ступінь додаткового конотативного змісту.

Між тим розширення словникового запасу мови відбувається засобами реалізації словотвірних моделей у межах комунікативно-прагматичних потреб мовлення. Для англійської мови саме такий словотвірний механізм вважається найпродуктивнішим, з огляду на порівняно вузьку систему афіксації та аналітичний характер самої мови. Саме тому більшість інноваційних утворень сучасної англійської мови представлені структурно-складними лексемами, які стисло, але повністю розкривають інформаційну складову частину, закладену в номінації. При цьому головну роль у функціонуванні композитів відіграє план вираження: композит, як правило, існує як цільноформована одиниця в протилежність словосполученню. План змісту його полягає в функціонуванні лексемотворюючого параметру, який включає єдність та цільність номінативної одиниці.

Наприклад, композит *a credit card holder* реалізує декілька функцій: номінативну функцію (передає засобами мови окрему номінацію навколишнього світу), синтаксичну (між компонентами структури можна простежити наявність чітких синтаксичних зв'язків), функцію економії мовних засобів (на відміну від словосполучення *a holder of credit card* характеризується стислою формою), словотворчу (утворюється окрема лексична одиниця мови відповідно законам словотвору даної мови), комунікативну (реалізується в мовленнєвій комунікації). Якщо розглянути будь-який інший полікомпонентний композит, можливість реалізації даних функцій доводить той факт, що їх сукупність і є критерієм виокремлення складних слів-новотворів серед численного корпусу подібних їм словосполучень чи лексичних зрощень.

Однак даний критерій розмежування складних слів та словосполучень не може існувати самостійно, а на думку деяких авторів, є тісно співзвучним з критерієм мотивації утворення складних слів. Тобто виникнення композитів у мові відбувається не лише в силу дії мовних законів, а також в наслідок дії головного мотиву – позначення широкої номінації засобами мови. Крім того, композитотворення залучає не лише мотива-

ційні ознаки, які полягають в характері синтаксичних відносин, але й асоціативно пов'язані між собою ознаки невербального сприйняття інформації. Хоча встановити синтаксичні або навіть морфолого-синтаксичні зв'язки між компонентами композита є досить непростою проблемою словотвору.

Характер зв'язків та відносин між компонентами складного слова встановлює тип та рівень його морфолого-синтаксичної вираженості та валентність предикативності значення композита в цілому [5, с. 72]. На думку А. МакКарті, логіко-семантичним аргументом формування структурно складних лексем є елемент предикативності, тобто один чи декілька компонентів композита мають дієслівну основу. Наприклад, композити *a bank manager* (від дієслова *to manage*), *a business owner (to own)*, *a site moderator (to moderate)*, *a meeting coordinator (to coordinate)*, *an Internet provider (to provide)* і т.д., адже загал композит так званого «дієслівного типу» доволі численний в англійській мові.

Композити даного типу радикально відрізняються від так званих «кореневих композит», семантичні та тематичні відносини між елементами яких здебільшого непередбачувані та недієслівні: *a market sector*, *a charity shop*, *a family tree*, *a company car*, *a mouse pad*. Єдиний шлях розуміння їх значення, коли ми зустрічаємо їх вперше – використання прагматичного досвіду або аналогії з подібними структурами. При цьому розбіжність семантичного значення композита як цілісної номінації та семантичних значень окремих елементів, що його складають, інколи кардинально відрізняються. Причиною таких протиріч може слугувати той факт, що при утворенні складного слова компоненти морфолого-синтаксичної структури, вибрані мовцем для називання предмету чи явища, не просто комбінуються залежно від того враження, яке у мовця склалося про предмет чи зв'язок предметів та понять, а залежно від того, як мовець бачить предмет чи явище, що підлягає називанню за допомогою складного слова. Семантика новоутвореного композита не є просто сумою значень його компонентів, а здебільшого співвідноситься з семантичними значеннями цих компонентів.

Таким чином, морфолого-синтаксичні відносини в структурі складного слова зумовлені реалізацією даного слова в контексті, в структурі речення. Як правило, ці зв'язки не виражені експліцитно, як це відбувається між членами речення, але виявляються на основі послідовного аналізу новоутвореної структури, і наявність синтаксичних та морфологічних ознак саме

пов'язана зі структурою складного слова як з фактором опосередкованого зв'язку його компонентів.

Висновки. В цілому, вивчаючи критерії розмежування складного слова та словосполучення сучасної англійської лексичної системи, слід зауважити, що підхід до такого вивчення мусить здійснюватись за декількома напрямками. Основу такого вивчення, перш за все, становить морфолого-синтаксичний підхід, який передбачає глибокий аналіз смислових, логічних, семантичних, структурно-семантичних, синтаксичних відносин у структурі композит. Значення новоутвореного композита не є просто сумою значень компонентів, які входять до її складу, а лише співвідносяться з цим значенням, а нове слово набуває додаткових смислів, що проявляються та реалізуються в його новому граматичному статусі, а інколи в нових смислових відтінках. Смисловий характер відносин реалізується в структурі речення та проявляється в суб'єктно-об'єктних та обставинних залежностях між компонентами складної структури.

Іншим, не менш чинним, підходом до визначення лінгвістичного статусу новоутворених полікомпонентних лексичних одиниць слід вважати когнітивний характер процесів словотворення, суть якого базується на можливостях людської пам'яті оперувати не словами, а сукупністю ознак, які є будівельним матеріалом та передумовою створення нового композита. Новоутворені структурно-складні лексичні одиниці відображають протиріччя між існуючими лексичними одиницями та необхідністю породження нових номінацій, між новими досягненнями в процесі пізнання світу та обмеженістю лексичної системи.

І останнім, на нашу думку, чинником, що визначає релевантні ознаки складного слова та словосполучення в сучасній лексичній системі англійської мови, є характер обмежень у функціонуванні композити як мовної одиниці та порівняно вільний статус словосполучення. Серед обмежень пріоритетними ми розглянули фонетичні, які полягають в особливостях силабічної структури композит-новотворів (як правило, композит включає кількість складів, яка ефективна для відтворення мовцем та сприйняття слухачем) та специфіці акцентно-ритмічної структури (словесний наголос у композитах, здебільшого, тяжіє до першого компоненту).

Інтеграція вищезазначених критеріїв уможливило процеси композитотворення та адаптації новостворених елементів у мовленнєвій комунікації та їх подальшій фіксації у мові як повноцінних лексичних одиниць, що функціонують як носії семантичного значення та відзеркалюють когнітивні процеси навколишнього світу.

Література:

1. Домінієнко Н.В., Кіслухіна М.В. Функціональне словоскладання в термінології сучасної англійської мови. *Litera*. 2019. № 5. С. 93–104. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=30969.
2. Клименко Н.Ф. Композит. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2000. С. 245.
3. Омельченко Л.Ф. Англійська композита: структура та семантика: автореф. дис. ... д-ра. філол. наук. Київ, 1989, 43 с.
4. Manerko L.A. Polycomponent substantive formations in psychological and linguistic focus. *Linguistic-psychological readings: materials of the XII Conference of ML University*. Munich, 2007. P. 141–150.
5. McCarthy A.C. *Current Morphology*. New York : Routledge, 1992. 288 p.
6. Roeper T., Siegel M. A Lexical Transformation for Verbal Compounds. *Linguistic Inquiry* 9. New York : Harper and Row publishers, 2003. P. 197–260.

7. Selkirk E.O. The Syntax of Words. Linguistic Inquiry. Monograph 7. Cambridge MA : MIT Press, 2010. P. 215–248.
8. Wells J.C. Longman Pronunciation Dictionary. London : CUP, 2015. 1075 p.
9. Williams E.O. On the Notions “Lexically Related” and “The Head of a Word”. *Linguistic Inquiry* 12. Cambridge : CUP, 2005. P. 245–274.

References

1. Dominenko N. V., Kislukhina M. V. (2019). Funktsionalne slovoskladannya v terminologii suchasnoi angliiskoi movy. [Functional word formation in the terminology of the modern English language] *Litera*. № 5. pp. 93 – 104. [in Ukrainian]
2. Klymenko N. F. (2000). Kompozyt. Ukrainska mova. Encyclopedia [Composite. Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska encyclopedia” imeni M. P. Bazhana. 245 s. [in Ukrainian]
3. Omelchenko L. F. (1989). Anhliiska kompozyta: struktura ta semantyka: avtoref. dys. ... d-ra. filol. nauk. [English composite: structure and semantics: author. dis. ... dr. philol. sciences]. Kyiv. 43 p. [in Ukrainian]
4. Manerko L.A. (2007). Polycomponent substantive formations in psychological and linguistic focus. *Linguistic-psychological readings: materials of the XII Conference of ML University. Munich*. pp. 141-150. [in English]
5. McCarthy A.C. (1992). *Current Morphology*. New York: Routledge. 288 p. [in English]
6. Roeper T., Siegel M. (2003). A Lexical Transformation for Verbal Compounds. *Linguistic Inquiry* 9. New York: Harper and Row publishers. pp.197-260. [in English]
7. Selkirk E.O. (2010). The Syntax of Words. Linguistic Inquiry. Monograph 7. Cambridge MA: MIT Press. pp. 215-248. [in English]
8. Wells J.C. (2015). Longman Pronunciation Dictionary. London: CUP. 1075 p. [in English]
9. Williams E.O. (2005). On the Notions “Lexically Related” and “The Head of a Word”. *Linguistic Inquiry* 12. Cambridge: CUP. pp. 245-274 [in English]

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЕМПІРИЧНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ КОНЦЕПТІВ

Молгамова Лілія Олексіївна,

викладач кафедри англійської філології та лінгводидактики
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-6707-9791

У статті обґрунтовано доцільність використання асоціативного експерименту під час дослідження лінгвокогнітивних концептів. Доведено, що при дослідженні концептів повинно враховувати мовні стереотипи, особливості національного менталітету, що виявляється за допомогою такого психолінгвістичного методу, як асоціативний експеримент. Проаналізовано, яким чином за ланцюгом слово-стимул – реакція можна визначити організацію концепту у свідомості індивіда, узагальнити дані респондентів і вибудувати образ загального мовця, зробити висновок щодо місця концепту у національному менталітеті, порівняти отримані дані з теоретико-лінгвістичним дослідженням концепту. Розглянуто такі дотичні поняття, як слово-стимул, асоціації, мовна свідомість, мовна картина світу, асоціативне поле, валідність експерименту. Систематизовано процедуру проведення дослідження, що відбувається за допомогою статистично оброблених результатів масового експерименту на вільні вербальні асоціації, коли інтерпретуються зміст і форми реакції на слово-стимул. Окреслено мету асоціативного експерименту – дослідити ментальний лексикон носіїв мови. Проаналізовано види асоціацій і зроблено висновок, що асоціація дає можливість розвинути питання, пов'язані із засобами зберігання знань, процесів породження і розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону і генетичної пам'яті індивіда. Акцентовано увагу на недоліках асоціативного експерименту, таких як формування списку слів-стимулів, їхня кількість та кількість респондентів, урахування їхніх соціометричних даних, щоб асоціативний експеримент був неупередженим та валідним; відображення актуальних лише на момент проведення експерименту асоціацій, і як наслідок, репрезентація тільки певного етапу мовного розвитку носіїв певного територіального мовного різновиду. Підтверджено важливість асоціативного експерименту для дослідження внутрішнього ментального світу людини; для конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда та національної свідомості.

Ключові слова: слово-стимул, асоціації, мовна свідомість, мовна картина світу, асоціативне поле, валідність експерименту.

Molhamova Liliia. Associative experiment as an empirical method of linguocognitive concepts research

The article substantiates the expediency of using an associative experiment during the study of linguistic-cognitive concepts. It is proven that when researching concepts, one should take into account language stereotypes, features of the national mentality, which is revealed with the help of such a psycholinguistic method as an associative experiment. It is analyzed how the word-stimulus-reaction chain can determine the organization of the concept in the mind of the individual, summarize the respondents' data and build an image of the general speaker, draw a conclusion about the place of the concept in the national mentality, compare the obtained data with the theoretical-linguistic research of the concept. Such tangential notions as word-stimulus, associations, linguistic consciousness, linguistic picture of the world, associative field, validity of the experiment are considered. The procedure of the research is systematized, which takes place with the help of statistically processed results of a mass experiment on free verbal associations, when the content and forms of the reaction to the word-stimulus are interpreted. The purpose of the associative experiment is outlined as to investigate the mental lexicon of native speakers. The types of associations were analyzed and it has been concluded that the association provides an opportunity to develop issues related to the means of knowledge storage, the processes of generation and understanding of speech, the organization of the internal lexicon and the individual's genetic memory. Attention is focused on the shortcomings of the associative experiment, such as the formation of a list of stimulus words, their number and the number of respondents, taking into account their sociometric data, so that the associative experiment is unbiased and valid; display of associations relevant only at the time of the experiment, and as a result, representation of only a certain stage of language development of speakers of a certain territorial language variety. The importance of the associative experiment for the study of the inner mental world of a person is confirmed; to construct a network of associations in the mind of the individual and national consciousness.

Key words: stimulus word, associations, linguistic consciousness, linguistic world view, associative field, validity of the experiment.

Вступ. Загальне спрямування сучасної антропоцентричної мовознавчої парадигми на пошук зв'язку між мовою та мисленням, на аналіз мовних явищ з точки зору закодованого в них соціального досвіду індивіда, що є суб'єктом мовленнєвої діяльності, припускає новий міждисциплінарний підхід до вивчення цього явища.

У зв'язку з цим можна зазначити, що у представників різних напрямків та шкіл більше не спостерігається ангажованість своєю єдиною вірною методологією, коли часто інструмент пізнання перетворюється в його кінцеву ціль, тобто проводиться комплексне інтегральне дослідження з взаємодією різних областей лінгвістики.

Когнітивна лінгвістика досліджує когніцію – пізнання, збереження, існування та функціонування мови в свідомості індивіда. Це неможливо зробити суто лінгвальними методами. Наприклад, при дослідженні лінгвокультурних концептів повинно враховувати мовні стереотипи, особливості національного менталітету, що виявляється за допомогою психолінгвістичних методів, коли теоретичний виклад лінгвістичного матеріалу можна перевірити емпірично. В лінгвістиці це – асоціативний експеримент.

Асоціативний експеримент дозволяє вивчити внутрішній світ мовця. У лінгвістиці внутрішній світ

мовця – це світ концептів [1, с. 457]. Концепти репрезентують культурні цінності і є ключовими компонентами національної культури, оскільки вони відображають характерні культурні реалії, специфіку світосприйняття певної нації, найважливіші категорії і установки життєвої філософії [2, с. 163].

Під час експерименту респонденту пропонується слово-стимул, на яке необхідно дати негайну відповідь іншим словом, яке спало на думку [1, с. 454]. Отже, за ланцюгом слово-стимул – реакція можна визначити організацію концепту у свідомості індивіда шляхом відновлення компонентного складу слова-стимулу, оскільки асоціації слова в комплексі містять ознаки вихідного слова [3, с. 37]; узагальнити дані респондентів і вибудувати образ загального мовця; зробити висновок щодо місця концепту у національному менталітеті; порівняти отримані дані з теоретико-лінгвістичним дослідженням концепту.

Матеріали та метод. Мета наукової розвідки – описати асоціативний експеримент у лінгвістиці як емпіричний метод дослідження концептів.

Теоретичною базою нашої наукової розвідки слугували праці таких дослідників у логіці, психології феномену асоціації ідей, образів, перцептивних елементів, гештальтів, архетипів, як Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Гербарт, К. Ясперс, Л. Вітгенштейн, М. Полані, Е. Фромм, Р. Мей, В. Налімов, Т. Сас, Ю. Лотман, Дж. Серл, Р. Клацки, Г. Штейнталь, В. Вундт, У. Джеймс. Праці таких дослідників у мовознавстві ролі і місця асоціативних зв'язків і відносин у мові, як О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, Е. Сепір, І. Тріп, А. Вежбицькая, Н. Крушевський, Г. Пауль надали можливість розглянути питання, пов'язані з засобами зберігання знань, процесів породження і розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону і пам'яті індивіда. Аналіз вербальних асоціацій, які були отримані під час експериментів та досліджені у працях Л. Постмена, К. Нобла, Дж. Діза, Дж. Дженкінса, Ф. Креймера, Л. Цукрового, слугували прикладами для когнітивної та психолінгвістичної інтерпретації отриманого в ході експерименту мовного матеріалу.

Для обґрунтування теоретичних та методологічних засад проведення асоціативного експерименту використовуємо такі загальнонаукові методи, як опис, аналіз і синтез, дедукція та індукція.

Результати. Асоціативний експеримент як дослідницький метод був запозичений з психології когнітивною лінгвістикою – наукою, яка вивчає мову як когнітивний механізм кодування та інтерпретування інформації, іншими словами, досліджує ментальні репрезентації світу у свідомості людини. Вербалізація цих репрезентацій мовними засобами є мовною свідомістю, проаналізувати її дає змогу асоціативний експеримент.

Останні роки мовна свідомість привертає увагу вчених та є об'єктом дослідження психолінгвістів. Сам термін «мовна свідомість» включає два поняття, які дають відсилання відразу до двох наук – психології та лінгвістики. Також на подвійність терміну вказує той факт, що свідомість – це те, що не можна зафіксувати,

виміряти, поррахувати, це нематеріальне, тоді як мова явище матеріальне, вона має звукову оболонку, її можна зафіксувати безліччю способів. Мовні знаки виконують роль носія знань у людини. Також мова дозволяє фіксувати набуті знання, категоризувати їх у свідомості шляхом асоціативних зв'язків.

Мовна свідомість сприймається як сукупність образів свідомості, формованих і зовнішніх за допомогою мовних засобів – слів, вільних і стійких словосполучень, речень, текстів та асоціативних полів. Мовна свідомість визначається як сукупність психічних механізмів породження, розуміння мови та зберігання мови у свідомості, тобто психічні механізми, що забезпечують процес мовленнєвої діяльності людини.

Свідомість у своїй безпосередності є картина світу, що відкривається суб'єкту, в яку включений і він сам, і його дії і стани. Картина світу – цілісний, глобальний образ світу, що є результатом духовної активності людини (групи, суспільства). Картина світу виникає в ході всіх контактів зі світом, це уявлення про світ, яке складається з часом за допомогою взаємодії з навколишнім середовищем. Картина світу – система інтуїтивних поглядів на реальності, упорядкована сукупність знань про дійсність, що сформувалася в суспільній (а також груповій, індивідуальній) свідомості.

Мовна картина світу – це відбите у мові і виражене з допомогою мови упорядковане уявлення про пристрій навколишньої реальності. Мовна картина світу розуміється як сукупність знань про зовнішній світ, що відображені в мовній формі. Вона упорядкована, складається зі свого роду «фрагментів», кожен із яких відбиває певний об'єкт чи явище дійсності. Оскільки йдеться не про точне відображення зовнішнього світу, а його заломлення крізь людську свідомість, мовна картина світу не може бути об'єктивною, крім знань про світ вона може містити помилки та стереотипи. Носій мови успадковує, переймає мовну картину світу своєї нації, ряд «фрагментів» він переймає наївно, не усвідомлюючи розбіжностей між мовною та науковою картинами світу. Таким чином, у нації існують різні стереотипи, упередження, які міцно укорінилися у свідомості носіїв мови та структурують картину світу.

Для того, щоб розкрити, науково сформулювати зміст мовної свідомості та мовної картини світу нації, у психолінгвістиці активно застосовується метод асоціативного експерименту, який дозволяє досліднику вербалізувати фрагменти свідомості носіїв мови. Асоціативний експеримент – термін, що утвердився у психології на позначення особливого проективного методу дослідження мотивації особистості.

У лінгвістику асоціативний експеримент було запозичено з асоціативної психології, що виникла наприкінці XIX століття. Основоположниками цього напрямку є Дж. Берклі, Д. Юм, Д. Гартлі, Т. Браун, Г. Спенсер. Застосування асоціативного експерименту у психології приписується американським психологам Х.Г. Кенту та А.Дж. Розанову. У психолінгвістику ж асоціативний експеримент було введено Дж. Дізом та Ч. Осгудом.

Асоціативний експеримент – це проектний метод,

призначений для дослідження внутрішнього ментального світу людини. Він використовується з метою конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда та національної свідомості. Це дослідження відбувається з допомогою «статистично оброблених результатів масового експерименту на вільні вербальні асоціації», коли інтерпретуються зміст і форми реакції на слово-стимул. Мета асоціативного експерименту – дослідити ментальний лексикон носіїв мови. Вивчення асоціацій дає можливість розвинути питання, пов'язані із засобами зберігання знань, процесів породження і розуміння мовлення, організації внутрішнього лексикону і генетичної пам'яті індивіда [1, с. 457].

Асоціація у широкому сенсі – це форма зберігання інформації у свідомості. Цей термін був уведений в психолінгвістичну науку Дж. Локком як позначення неусвідомлених і безконтрольних думок. Дослідженням асоціацій цікавились ще за часів Платона і Аристотеля, послідовники – Р. Декарт, Б. Спіноза, Т. Гоббс. До експериментального етапу вивчення цього питання привели учення А. Бена і Г. Спенсера. Практичну значимість цих ідей втілює В. фон Гумбольдт і Ф. де Соссюр [1, с. 457]. За визначенням О. Селіванової, асоціація – це «динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між двома й більше психічними явищами (відчуттями, уявленнями, почуттями, думками, образами тощо), а також їхніми позначеннями в мові, який утворюється за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [4, с. 43]. Це неусвідомлений зв'язок певних думок або ідей, які базуються на особистому досвіді індивіда.

Асоціації індивідів на одне й те саме слово-стимул можуть бути різними з багатьох причин: вік, рівень освіти, регіон проживання, емпіричний досвід. Прочитання художньої літератури може змінити художнє забарвлення слів-асоціатів з нейтральним на високе. Також разом із накопиченим лінгвістичним багажем носія мови збільшується і кількість асоціацій, які він може дати на слово-стимул. Отже, з часом асоціації індивіда змінюються як якісно, так і кількісно.

У лінгвістиці існує декілька класифікацій асоціацій: за типом зв'язку, за принципом формальних відношень тощо. Єдиної класифікації асоціацій немає, але спорідненим для усіх класифікацій є виокремлення синтагматичних і прагматичних асоціацій. Синтагматичні асоціації – ті, граматичний клас яких відрізняється від граматичного класу слова-стимулу і які виражають предикативні зв'язки. Парадигматичні асоціації – ті, лексеми яких є того ж граматичного класу, що і слово-стимул [5, с. 78].

Для позначення певної кількості пов'язаних між собою асоціатів у науці було запроваджено поняття асоціативного поля, оскільки у мовленнєвому мисленні індивід оперує не словами, а асоціативними полями [1, с. 454]. Асоціативне поле – це сукупність асоціатів, або реакцій на слово-стимул. Асоціативне поле включає ядро (найчастіші реакції), ближню периферію і далеку периферію. Периферію становлять найменш частотні асоціації. Найбільш частотні асоціації також мають

назву асоціативної норми і з урахуванням їх створюються словники.

З часу проведення Френсісом Гальтоном першого асоціативного експерименту було удосконалено і розроблено відносно загальну процедуру проведення експерименту. Однак залежно від цілей дослідження, умов, піддослідних методика може змінюватись. Асоціативний експеримент може проводитися в усній та письмовій формах. Процедура проведення асоціативного експерименту відбувається таким чином: заздалегідь готується бланк з біографічними даними респондента та список стимулів. При цьому від респондента очікується: сконцентрувати увагу на експерименті, підготуватися до сприйняття стимулу; сприйняти стимул; усвідомити, які реакції та думки у нього виникли у відповідь на стимул; сформулювати відповідь (у разі письмового експерименту записати або надрукувати його в анкету).

Виділяють три види асоціативного експерименту залежно від наявності або відсутності різного виду обмежень:

1. Вільний асоціативний експеримент. Піддослідному не ставиться жодних обмежень на реакції – ні за часом, ні за формою та семантикою асоціатів. Вже згаданий вище Ф. Гальтон був першим, хто провів цей експеримент.

2. Спрямований асоціативний експеримент. Піддослідному пропонується давати асоціації певного граматичного чи семантичного класу, наприклад, підібрати прикметник до іменника. Таким чином змінюється розумовий процес випробуваного під час пошуку слів.

3. Ланцюговий асоціативний експеримент передбачає кілька асоціативних реакцій на стимул через певний проміжок часу [1, с. 458].

Відкритим залишається питання формування списку слів-стимулів, їхня кількість та кількість респондентів, урахування їхніх соціометричних даних, щоб асоціативний експеримент був неупередженим та валідним. Ще одним недоліком асоціативного експерименту вважається відображення у ньому актуальних лише на момент проведення експерименту асоціатів. Як наслідок, асоціативний експеримент здатний репрезентувати тільки певний етап мовного розвитку, релевантний для носіїв певного територіального мовного різновиду, і не може бути позбавлений екстралінгвальних факторів впливу [6].

Як зазначалося вище, індивід сприймає цей світ не лише у вигляді свого емпіричного досвіду, а й переймає світогляд нації, до якої він належить. Отже, у його свідомості формується певний культурний стереотип, образ фрагмента світу, що оточує представників нації. Через це культура не може бути абстрактною, вона завжди національна. Такі культурні стереотипи засвоюються у процесі соціалізації, дослідити які дозволяє асоціативний експеримент.

Висновки. 1. Доцільно використовувати асоціативний експеримент під час дослідження лінгвокогнітивних концептів, оскільки при дослідженні концептів повинно враховувати мовні стереотипи, особливості національного менталітету, що виявляється за допомогою такого

психолінгвістичного методу, як асоціативний експеримент. Отже, мета асоціативного експерименту – дослідити ментальний лексикон носіїв мови, внутрішній ментальний світ людини; сконструювати мережі асоціацій у свідомості індивіда та національної свідомості.

2. За ланцюгом слово-стимул – реакція можна визначити організацію концепту у свідомості індивіда, узагальнити дані респондентів і вибудувати образ загального мовця, зробити висновок щодо місця концепту у національному менталітеті, порівняти отримані дані з теоретико-лінгвістичним дослідженням концепту.

3. Процедура проведення дослідження, що відбувається з допомогою статистично оброблених результатів масового експерименту на вільні вербальні асоціації,

коли інтерпретуються зміст і форми реакції на слово-стимул, потребує вдосконалення з метою подолання таких недоліків експерименту, як формування списку слів-стимулів, їхня кількість та кількість респондентів, урахування їхніх соціометричних даних, щоб асоціативний експеримент був неупередженим та валідним; відображення актуальних лише на момент проведення експерименту асоціацій, і як наслідок, репрезентація тільки певного етапу мовного розвитку носіїв певного територіального мовного різновиду.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в практичному застосуванні асоціативного експерименту під час дослідження лінгвокогнітивного концепту DEATH в сучасному англomовному дискурсі.

Література:

1. Ткаченко Г.В. Асоціативний експеримент як засіб пізнання онімів в когнітивній ономастиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII, частина 3. С. 454–460.
2. Храбан Т. Використання асоціативного експерименту як одного з основних методів психолінгвістики в дослідженні інтернет-комунікації. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2016. Вип. 30. С. 163–175.
3. Близнюк К. Асоціативні експерименти: валідність і лінгвістична інформація. *Національний університет «Києво-Могилянська академія»: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених «МОВНИЙ ПРОСТІР СЛІВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ»*. Київ, 2019. С. 37–40.
4. Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
5. Єфимчук Г. Асоціативний експеримент у дослідженні соціолінгвальних особливостей концепту ARROGANCE. *Актуальні питання іноземної філології. Науковий журнал*. 2018. № 8. С. 76–81.
6. Білик К.А. До питання лінгвістичного визначення терміна «асоціація». *Мовні і концептуальні картини світу*. 2019. Випуск 65(1). С. 26–35.

References:

1. Tkachenko H. V. (2010). Asotsiatyvnyi eksperyment yak zasib piznannia onimiv v kohnityvni onomastytsi [Associative experiment as a means of onym investigation in onomasiology]. *Aktualni problemy slovianskoi filologii*. Vyp. XXIII, chastyna 3. pp. 454–460. [in Ukrainian]
2. Khraban T. (2016). Vykorystannia asotsiatyvnoho eksperymentu yak odnogo z osnovnykh metodiv psykholinhvistyky v doslidzhenni internet-komunikatsii [The use of an associative experiment as one of the main methods of psycholinguistics in the study of Internet communication]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna..Vyp. 30*. pp. 163–175. [in Ukrainian]
3. Blyzniuk K. (2019) Asotsiatyvni eksperymenty: validnist i linhvistychna informatsiia [Associative experiment: validity and linguistic information]. *Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia»: materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh «MOVNYI PROSTIR SLOVIANSKOHO SVITU»*, Kyiv. pp. 37–40. [in Ukrainian]
4. Selivanova O. (2006) *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Contemporary linguistics: a terminology encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian]
5. Yefymchuk H. (2018) Asotsiatyvnyi eksperyment u doslidzhenni sotsiolinhvalnykh osoblyvostei kontseptu ARROGANCE [Associative experiment while researching sociolinguistic peculiarities of the concept ARROGANCE]. *Aktualni pytannia inozemnoi filologii. Naukovyi zhurnal*. № 8. pp. 76–81. [in Ukrainian]
6. Bilyk K. A. (2019) Do pytannia linhvistychnoho vyznachennia termina «asotsiatsiia» [To the question of linguistic term definition of “association”]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Vypusk 65 (1). pp. 26–35. [in Ukrainian]

РОЗДІЛ 2 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111'38'42

DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.2.6>

КОМПОЗИЦІЙНО-НАРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО РОМАНУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Д. МІТЧЕЛЛА «ХМАРНИЙ АТЛАС»)

Алексенко Світлана Федорівна,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ORCID ID: 0000-0001-7187-8791

Статтю присвячено з'ясуванню жанрових, композиційних та наративних характеристик постмодерністського роману на матеріалі твору Д. Мітчелла «Хмарний атлас». Констатовано, що постмодернізм в літературі відбивається не тільки у змісті (тематика втрати духовних цінностей, зв'язку з Космосом, дисгармонійних станів, множинності світів та їх інтерпретацій, відносності і ілюзорності всесвіту), а й у формі (певні структурно-композиційні особливості) літературних творів. Установлено, що нелінійна, множинно фрагментована композиція досліджуваного роману формується завдяки поперемінній зміні дієгетичних площин «вглиб», кожна наступна з яких є гіподієгезисом до попередньої. Таким чином створюється гіперо-гіподієгетична сукупність як вертикальна структура основних архітектонічних блоків твору. Досліджено різножанровість композиційної структури наративів, від щоденника, через листування до детективу та науково-фантастичної утопії. Визначено тип нарації кожного наративу як поєднання відношення оповідача чи персонажа до історії, з одного боку, та статусу оповідача стосовно наративного рівня, з іншого. Описана реалізація таких структурно-композиційних прийомів, що підпорядковуються текстовим категоріям цілісності та концептуальності: прийом дзеркальної композиції, прийом монтажу, прийом використання художнього образу як організатора когерентності в романі, прийом сурядності, прийом кругової композиції. Прийом дзеркальності, що в цьому романі підсилює мотив влади та людської жадоби, прийом монтажу, який пов'язує різні частини роману спільним емоційно-смісловим зв'язком – мотивом переродження душі та циклічності історичних подій, та прийом використання художнього образу (ідентичний внутрішній світ, впізнана душа головних героїв усіх шести наративів) забезпечують когерентність тексту досліджуваного роману.

Ключові слова: постмодернізм, композиція, структура, жанр, дієгезис, тип нарації, структурно-композиційний прийом.

Alexsenko Svitlana. Compositional and narrative peculiarities of the postmodern novel (based on D. Mitchell's novel "Cloud Atlas")

The article focuses on establishing genre, compositional and narrative features of the postmodern novel based on the novel "Cloud Atlas" by D. Mitchell. It is argued that postmodernism in literature gets impacted not only on the content (themes of spiritual values loss, loss of contact with space, disharmonious states, multiplicity of worlds and their interpretations, relativity and illusiveness of the universe) but also on the form (certain structural and compositional characteristics) of literary works. It has been found out that a non-linear multiply fragmented composition of the novel in question is formed owing to interchangeable alteration of diegetic planes "deep down", every following plane serving the hypodiegesis for the preceding one. This way a hyper-hypodiegetic entity is being created as a vertical structure of the main architectonic blocks of the novel. Variety of genres within the compositional structure of narratives has been stated, from a diary through a correspondence, a detective story to science fiction utopia. The type of each of the six narratives has been substantiated as a combination of the two factors: a narrator's or a personage's relation to the story told, on the one hand, and a narrator's status concerning the level of narration, on the other. It has been described the realization of such structural and compositional devices, which contribute to the textual categories of unity and conceptuality, as: the device of mirroring composition, the device of montage, using a literary image as a means of coherence in the novel, the device of coordinating, the device of circular composition. The device of mirroring composition which serves to reinforce the motif of power and human greed, the device of montage which links different parts of the novel through a common emotional and content thread – the motif of a soul reincarnation and cyclic historical events and the device of using a literary image (identical inner world, a recognizable protagonists' soul acting in all the six narratives) ensure textual coherence in the novel.

Key words: postmodernism, composition, structure, genre, diegesis, type of narration, structural and compositional device.

Вступ. Передумовою постмодернізму як широкої культурної течії, що охоплює естетику, філософію, мистецтво, літературу та гуманітарні науки, стало неприйняття ідеї цілісності світу, розчарування в ідеї прогресу, у загально-визначених авторитетах та відчуття вичерпності історії. Провідні теоретики даного явища розглядали його як безпосередню реакцію на

стереотипи масового усвідомлення [1, с. 117]; відображення епохальних змін у парадигмі світового суспільного розвитку: заміну євроцентризму глобальним поліцентризмом [2, с. 4]; заперечення наративу реалістичного дискурсу, причинно-наслідкової залежності сюжетних ліній, психологічної зумовленості [3, с. 5].

Властиві для постмодерної літератури експериментаторство та пошук у сфері жанрів породили нові жанрові форми на межі власне літератури й публіцистики (мемуари, есе, коментарі тощо) та нові художні структури. Недовіра до метатекстів відобразилася у подрібненні великих оповідей на наративи, покликані драматизувати сьогочасне розуміння кризи, адже у постмодернізмі суспільство втрачає риси тотальності, вибудованості згідно з тією чи іншою моделлю та стає сукупністю локальних і слабо скоординованих процесів [5, с. 61]. Отже, постмодернізм позначився пошуками нових мистецьких образів, ідей, стильових манер, спробою осмислити духовні реалії нашого буття, позбувшись віджилих форм та уявлень, що знаходять своє відображення у творах сучасних письменників, таких як: Харукі Муракамі, Альфред ван Вогт, Вільям Гібсон, Дуглас Хардінг, Девід Мітчелл.

Герой літератури постмодернізму – людина, яка загубилась в повсякденному бутті, гостро переживає власну втрату і відчуженість духовних орієнтирів, загубила зв'язок із Всесвітом. Якісними характеристиками постмодернізму є дисгармонія і дискурсія, маргінальність, хаотична мережа, вільна циркуляція станів, інтертекстуальність, гіперреальний світ [4, с. 66]; скептичність щодо будь-яких систем та ідеологій, іронія та цитування, змішування жанрів, рівнів мовлення, високої і популярної культури та деконструкція смислів (тобто розвінчування ієрархій цінностей, розмаскування ідеологій задля дестабілізації ідеологій взагалі) [6, с. 11]; кризове світосприйняття, усвідомлення кризи і самоусвідомлення себе в цьому неспокійному світі. Саме необхідність такого самоусвідомлення і визначає актуальність творів постмодернізму.

Композиційно-нاراتивні особливості художнього твору формуються поєднанням його структурних та архітектонічних ознак, які задаються в постмодерністському романі взаємодією дієгетичних площин оповідання. І хоча такі поняття, як “композиція”, “архітектоніка” і “структура” в певній мірі можна розглядати як синоніми, теоретики наголошують на їх певних відмінностях [7; 8]. Слідом за І. Качуровським, розуміємо композицію як певну частину архітектоніки, що реалізується на рівні поділу твору на дрібні структурні елементи (частини, дії, абзаци), а саму ж архітектоніку – як фундаментальну будову художнього твору на рівні єдиного цілого, як інтегральний взаємозв'язок основних його складників [8, с. 157]. До архітектоніки як до загального плану цілого твору входять найкрупніші елементи того чи іншого твору, тобто мегаобрази. Поняття «структура» уточнює зміст композиції, композиція ж є категорією, зміст якої відбиває динамічну єдність літературного твору, на відміну від категорії структури, яка відповідає єдності твору на рівні більш простому (між реченнями, абзацами, тощо) [7, с. 266].

Науковці, що займалися вивченням організації художнього тексту, виділяють такі прийоми структурної будови творів: прийом послідовності, прийом розвитку і трансформації центрального образу чи ідеї, прийом співставлення двох і більше образів чи ідей, які вступа-

ють в художню взаємодію [9, с. 89, 90], прийом зворотної композиції, прийом монтажу (різні частини одного твору сполучені спільними мотивами чи ідеями), прийом, при якому сполучним елементом композиції виступає певний художній образ, прийом кругової композиції (події початку і фіналу відбуваються в одному і тому ж місці, в них беруть участь одні і ті самі герої), прийом дзеркальності (композиція може бути основана на симетрії слова, образу або ж епізоду, при цьому дзеркальна композиція нерідко поєднується з круговою), прийом ретроспекції (повернення дії в минуле, коли були закладені причини того, що відбувається в даний момент) і його варіант – асоціативна ретроспекція (“розповідь в розповіді”), прийом композиційного розриву подій [10, с. 342–344]. Для побудови твору велике значення має тип ієрархії структурних і композиційних одиниць (тобто розділів або частин) у творі: з підрядним (вертикальним) чи сурядним (горизонтальним) зв'язком.

Структурно-композиційні прийоми підпорядковуються текстовим категоріям, що є фундаментальними поняттями, які відображають сутнісні, закономірні зв'язки й відношення в тексті [11, с. 202]. Вони є істотними ознаками тексту типізованого і узагальненого характеру і об'єднують текст мовними, мовленнєвими і власне текстовими (композиційними) засобами. До текстових категорій, що характеризують твори, належать: категорія концептуальності, цілісності, когезії, когерентності, локально-темпорального континууму, членованості, проспекції / ретроспекції, модальності, антропоцентричності, інформативності, завершеності [12].

Дієгезис як зображення можливого, вигаданого світу, у якому трапляються ситуації та події [13, с. 109] формує певні нарративні моделі (типи нарації), за якими будується оповідь у художньому творі. Останні є результатом поєднання відношення оповідача і / або персонажа до історії, яку вони розказують, та статусу оповідача стосовно нарративного рівня. Щодо відношення оповідача чи персонажа до історії виділяють гомодієгетичний (оповідач та персонаж ідентичні) і гетеродієгетичний (оповідач не є персонажем) типи нарації [14, с. 125–127]. Статус оповідача стосовно нарративного рівня виражається у характері обрамлення (embedding) оповідачем історії. Оповідач першого ступеня обрамляє історію, а тому є екстрадієгетичним (або зовнішнім), оповідач другого ступеня є вставленим і історію, а тому інтрадієгетичним (внутрішнім) [14, с. 41–43]. Взаємозв'язок різних дієгетичних площин у постмодерністському романі може носити і сурядний, і підрядний характер.

Матеріали та метод. *Мета статті* – дослідити та описати композиційно-нاراتивні особливості постмодерністського роману через з'ясування структурної організації художнього простору роману Д. Мітчелла «Хмарний атлас».

Для досягнення мети використано відповідні *методи й прийоми дослідження*: описовий (для систематизації і класифікації ідіосинкратичних рис літературних робіт Девіда Мітчелла), структурний (у ході здійснення структурно-композиційного аналізу тексту, що дозволяє встановити особливості побудови твору),

методи інтерпретаційно-текстового і контекстуального аналізу (у процесі дослідження взаємодії текстових категорій та структурно-композиційних прийомів у творі, типів статусу оповідача та нарративних позицій).

Результати. Роман англійського письменника Девіда Мітчелла “Хмарний Атлас” (“Cloud Atlas”, 2004) перегукується з традиціями нарративу його першого роману у варіюванні жанрів (від наукової фантастики до історичних замальовок) та представляє нетрадиційну форму репрезентації часу та художнього простору, дискутуючи з приводу множинності інтерпретацій реальності та переосмислюючи феміністичну, гендерну, постколоніальну, апокаліптичну проблематику. На тлі показу антиутопічного світу, який через втрату цінностей є приреченим на загибель, теми влади та насильства набувають першочергового значення. Головний герой роману, поміщений в різні часи, умови та фізичні оболонки, виступає наскрізною віссю-носієм концепту твору: необхідністю гуманізації суспільства, його моральних ідеалів. Особлива нелінійна, вертикальна структура основних архітектонічних блоків створює його незвичну текстову організацію.

Аналізований роман Д. Мітчелла характеризується **нелінійною, множинно фрагментованою “рваною” композицією**. Сама структура роману “Хмарний Атлас” нагадує образ російської ляльки – “матрьошки”, в середині якої знаходяться подібні їй менші ляльки, у випадку художнього твору – наративи, що розташовані один в середині іншого. Наратив “Тихоокеанський щоденник Адама Юінга” виступає в романі головним зовнішнім нарративом, що формує собою початок і кінець роману. Відкривши перший “нарратив-ляльку”, знаходимо інший – “Листи з Зедельгейма”, відкривши його знаходимо наступний і так далі. Центральний, ядерний нарратив “Переправа біля Слуші і решта” представлений у романі у повному обсязі, без переривання структури. Така “рваність” нарративу підпорядковується завданню показати інакшу природу зв’язку між фрагментами реальності, належними до різних історичних періодів, країн, культур, епох тощо.

Отже, у структурі твору кожний попередній нарратив переривається наступним, слугуючи для наступного гіпердієгезисом, а кожен наступний по відношенню до попереднього виступає, у свою чергу, гіподієгезисом. Час подій у першому нарративі розгортається у 1850 році, коли нотаріус Адам Юінг подорожує з острова в південній частині Тихого океану до Сан-Франциско, який незабаром переривається другим: події в ньому розгортаються вже в 1930 році, коли молодий композитор Роберт Фробішер знаходить мемуари, написані десятиліття тому нотаріусом Юінгом; даний нарратив перебивається третім, у якому розповідається про журналістку Луїзу Рейн і фізика Руфуса Сіксміта, котрі в листах згадують ці події 1930 року. Наступний нарратив відбувається в наші часи, де розповідається про лондонського видавника Тімоті Кавендіша, який, знаходячись в будинку для пристарілих, читає рукопис “Період напіврозпаду” Луїзи Рейн. І як і попередні, ця історія також розривається наступним нарративом, в якому події

відбуваються уже в далекому майбутньому, і головна героїня Сонми-451, організовуючи революцію проти режиму Корпоратії, дивиться фільм про героя попереднього нарративу, знятий століття тому. В кульмінаційній частині ця історія переривається шостим, останнім нарративом, який на відміну від попередніх п’яти представлений в повному обсязі. Після нього в зворотній послідовності подані другі половини перерваних нарративів. Таким чином, в романі “Хмарний Атлас” наративи вбудовані вертикально, один всередині іншого так, що кожен з них формує собою окремих нарративний рівень.

За жанровим спрямуванням перший нарратив є нарративом-щоденником, другий репрезентує оповідь у формі листування, третій є детективом, четвертий виступає як соціально-побутовий нарратив, п’ятий нарратив розказаний у формі інтерв’ю, а шостий – науково-фантастичною утопією. Отже, шість різножанрових нарративних площин, пов’язаних із різними історичними періодами, через композиційний розрив подій створюють інтригу та викликають інтерес читача. Тип нарративної моделі кожної з частин (нарративів) роману визначається поєднанням відношення оповідача чи персонажа до історії (гомо-/ гетеродієгетична дихотомія) та статусу оповідача стосовно нарративного рівня (екстра-/ інтрадієгетична дихотомія). Тип нарації в кожному з шести нарративів та загальну композиційно-нарративну побудову роману представлено у таблиці нижче.

Зазначимо, що наративи у першій половині роману розвиваються за хронологічним принципом (*прийом проспекції*), а починаючи з середини роман побудований з використанням *прийому ретроспекції*, при якому події розгортаються у зворотньому напрямку і читач рухається від ядерного нарративу до першого, зовнішнього.

За сюжетним принципом всі історії в романі “Хмарний Атлас” є, на перший погляд, непов’язаними і можуть існувати окремо, причому усі шість нарративів належать до різних стилів і жанрів і кожен з них може існувати окремо один від одного. Проте, як і будь-який твір, цей роман характеризується текстовою категорією *цілісності*, яка в свою чергу підпорядковується категорії *концептуальності* – стрижневій категорії твору, що виражає основну ідею твору: все у світі взаємопов’язане, колообіг життя безкінечний і, попри численні соціальні вади (зловживання владою, жадоба, різні типи дискримінації, ущільнення прав та свобод, домінування одних людей над іншими тощо) головною цінністю життя залишається свобода – свобода протистояти нав’язаним догмам, свобода бути собою.

У літературознавстві прийом, завдяки якому розвиток сюжетних ліній повторює / підсилює / розвиває певну тему, називається *прийомом дзеркальності (або дзеркальної композиції)*. Так, тема влади та жадоби в певній мірі і на певному рівні проявляється в усіх шести нарративах без винятку. Зокрема, у “*Sloosha’s Crossin An Ev’rythin’ After*” та “*The Pacific Journal of Adam Ewing*” ця тема розвинута у вигляді підкорення та підпорядкування однієї раси чи племені людей над іншими. У нижче наведеній цитаті Пастор Хоррокс з першого нарративу розмежує людей за расовою

Композиційно-нарративна побудова роману Д. Мітчелла «Хмарний атлас»

Назва нарративу	Тип нарації	Частина	Часовий відрізок	№
The Pacific Journal of Adam Ewing	екстра-гомодієгетичний	Перша половина історії	1850	1
Letters from Zedelghelm	екстра-гомодієгетичний	Перша половина історії	1931	2
Half-Lives: The First Luisa Rey Mystery	екстра-гетеродієгетичний	Перша половина історії	1975	3
The Ghastly Ordeal of Timothy Cavendish	екстра-гетеродієгетичний	Перша половина історії	2012	4
An Orison of Sonmi-451	екстра-гетеродієгетичний	Перша половина історії	2100	5
Sloosha's Crossin' An Ev'rythin' After	екстра-гетеродієгетичний	Історія, представлена повністю	2321	6
An Orison of Sonmi-451	екстра-гетеродієгетичний	Друга половина історії	2100	5
The Ghastly Ordeal of Timothy Cavendish	екстра-гетеродієгетичний	Друга половина історії	2012	4
Half-Lives: The First Luisa Rey Mystery	екстра-гетеродієгетичний	Друга половина історії	1975	3
Letters from Zedelghelm	екстра-гомодієгетичний	Друга половина історії	1931	2
The Pacific Journal of Adam Ewing	екстра-гомодієгетичний	Друга половина історії	1850	1

приналежністю, ставлячи їх на певний щабель в прогресуючому суспільстві, тим самим пропагандує ідею експлуатації білою расою інших рас: *"It is Progress that leads Humanity up the ladder towards the Godhead. No Jacob's Ladder this, no, but rather 'Civilization's Ladder,' if you will. Highest of all the races on this ladder stands the Anglo-Saxon. The Latins are a rung or two below. Lower still are Asiatics... Lower down, we have the Negro. Good-tempered ones may be trained to work profitably, though a rumbunctious one is the Devil incarnate!... Nature's Law & Progress move as one... A glorious order shall follow, when all races shall know & awe, embrace, their place in God's ladder of civilization"* [15, с. 224].

У частині *"An Orison of Sonmi-451"* розкажується історія фабрикантів, штучно введених клонів людей, які по суті є нижчим класом, що обслуговують так званий «вищий клас» людей і є їхніми власними рабами. *"Us. Fabricants. We cost almost nothing to manufacture and have no awkward hankerings for a better, freer life. We conveniently expire after forty-eight hours without a specialized Soap and so cannot run away. We are perfect organic machinery. Do you still maintain there are no slaves in Nea So Copros?"* [15, с. 156].

В нарративі *"The Ghastly Ordeal"* також розкривається тема несправедливості, владності і авторитарності, проте не у макроконтексті цілої оповіді (як у вище зазначених нарративах), а в мікроконтексті конкретної ситуації: Тімоті Кавендіш, головний герой даного нарративу, описує домінування медперсоналу дому для пристарілих «Аврора» над його опікунами, називаючи правила, які були укладені директоркою цього закладу, деспотичними, а сам будинок порівнює з в'язницею: *"I was sent to my room without breakfast. I plotted vengeance, litigation, and torture. I inspected my cell. Door, locked from outside, no keyhole. Window that opened only six inches. Heavy-duty sheets made of egg-carton fibers with plastic undersheet... Prospects for breakout: piss-poor"* [15, с. 87]. Раса людської владності актуалізує тему, що пронизує весь роман: тему насильницьких дій людини, яка неспроможна раціонально усвідомити свою жорстоку поведінку по відношенню до інших через власну

обмеженість і викривленість сприймання моральних аспектів, нав'язаних соціумом. Головний герой нарративу зазначає, що необмежена влада в руках обмежених людей завжди призводить до насильства виражається з цього приводу такою фразою: *"Unlimited power in the hands of limited people always leads to cruelty"* [15, с. 88]. На таких самих ідеях наголошує і героїня п'ятого нарративу Сонмі: *"Rights are susceptible to subversion, as even granite is susceptible to erosion. My fifth Declaration posits how, in a cycle as old as tribalism, ignorance of the Other engenders fear; fear engenders hatred; hatred engenders violence; violence engenders further violence until the only "rights," the only law, are whatever is willed by the most powerful..."* [15, с. 164]. Отже, лінійне прогресування розвитку жорстокості походить від людського незнання і стає причиною породження ненависті і насильства.

У нарративі *"Letters from Zedelghelm"* впливовий композитор Ейрс, використовуючи своє положення в суспільстві, експлуатує молодого, проте набагато талановитішого колегу Роберта Фробішера, змушуючи його працювати на себе, проявляючи таким чином свою владу над ним. В цій же частині роману читаємо авторське пояснення такої насильницької поведінки людей, зумовленої жагою до влади: вона є невід'ємною частиною людської природи, тому інстинктивна. У наступній цитаті Мітчелл доводить, що феномен владності та жорстокості став невід'ємним атрибутом людського життя, проникнувши в усі сфери нашого існування: *"The will to power, the backbone of human nature. The threat of violence, the fear of violence, or actual violence is the instrument of this dreadful will. You can see the will to power in bedrooms, kitchens, factories, unions, and the borders of states... The nation-state is merely human nature inflated to monstrous proportions. QED, nations are entities whose laws are written by violence. Thus, it ever was, so ever shall it be."* [15, с. 215].

В нарративі *"Half-Lives: The First Luisa Rey Mystery"* порушується тема зловживання силою і владою корпорації з вироблення атомної енергії над простими людьми, яка, ігноруючи правила безпеки, готова йти

на будь-які жертви заради власного збагачення. Маючи необмежену владу, вони можуть викривляти правдиву інформацію, змушуючи всіх працювати на свої інтереси: *“The corporations have money, power, and influence. They can fight scrutiny by burying truth in committees, dullness, and misinformation, or by intimidating the scrutinizers. They can extinguish awareness by blinkering education, owning TV stations, paying ‘guest fees’ to leader writers, or just buying the media up. The media—and not just The Washington Post—is where democracies conduct their civil wars”* [15, с. 64].

Структурно-композиційна будова досліджуваного роману характеризується також використанням **примію монтажу**, при якому різні частини одного роману пов'язані спільними мотивами чи емоційно-смісловими зв'язками, а саме двома ключовими мотивами, що детермінують *когерентність твору*: мотивом переродження душі та мотивом циклічності історизму. Перший мотив пов'язаний із містичними уявленнями про переселення душ (*“transmigrating souls’ motif”*), про ірраціональний зв'язок між подіями з минулого, теперішнього й майбутнього часу, про можливість людини або ж її свідомості (душі) подорожувати крізь перетин різних модусів темпоральності, тобто часових вимірів. Художнім втіленням цієї ідеї та семантичним об'єднуючим елементом при реалізації текстової *категорії когезії* в романі є родима пляма, що має форму комети і присутня в головних героїв усіх наративів. Вона виступає як індикатор реінкарнації однієї і тієї ж душі в різних тілах. На підтвердження цього читаємо слова головного героя з шостого наратива *“Sloosha’s Crossin An Ev’rythin After”*, який виступає як піковий наратив в структурно-композиційній організації роману: *“Souls cross the skies o’ time, Abbess’d say, like clouds crossin’ skies o’ the world”* [15, с. 120]. Отже, душа порівнюється з хмарами, що розсікають небо, і може з такою ж самою швидкістю долати часові бар'єри, існуючи поза часом і простором, та знаходить своє втілення в абсолютно різних, несхожих між собою людях, для виконання одного й того самого завдання, зокрема завдання змінити світ на краще.

Репрезентуючи шість художніх реальностей, Девід Мітчелл використовує особливий трансметафізичний зв'язок через поєднання конкретних фрагментів реальності, зокрема корабельний щоденник Юінга, мемуари Руфуса Сікміта, секстет “Хмарний Атлас”, фільм про Тімоті Кавендіша, Орізон Сонмі, переходить із одного часу в інший, який провокує розгортання дискурсу минулого в теперішньому і майбутньому часі. В той же час герої усіх наративів відчують існування певного зв'язку одного з іншим, ніби почуття дежавю, вони впізнають ті події які відбулись не з ними, а з попередніми носіями однієї душі. Як, наприклад, Луїза Рейн, яка вперше почувши секстету “Clayd Atlas” впізнає його: *“The music in the Lost Chord Music Store subsumes all thoughts of Spyglass, Sixsmith, Sachs, and Grimaldi. The sound is pristine, riverlike, spectral, hypnotic ... intimately familiar. Luisa stands, entranced, as if living in a stream of time. “I know this music.” she tells the store clerk,*

who eventually asks if she’s okay. “What the hell is it?” [15, с. 194].

Хронос в романі, впорядкований спільним вектором його перебігу, також забезпечує когерентність художнього твору, адже передає історичний перебіг подій як безперервний циклічний рух часу, певну повторювану модель: від примітивного суспільства через побудову колоніального, пізніше антиколоніального, згодом мультикультурного і транскультурного суспільства і знову до “примітивних форм”; логіка лінійного руху визначена лінією катастрофічного історизму, який породжує вбивства, агресію, масові війни й завершується величезною техногенною катастрофою. *“All rising suns set...”* [15, с. 88]. Така циклічність розвитку історії від її зародження через розквіт до занепаду зумовлена бажанням людини більшого: автор підводить читача до думки, що саме жага до збагачення / жадоба спершу підіймає людей з дикунів до цивілізованих істот, а потім сила людського бажання до збільшення влади та контролю спричиняє руйнування цивілізації на багатьох рівнях: соціальному, гуманітарному, культурному, моральному і, зрештою, знову повертає людину до примітивного, первісного рівня.

Ще одним засобом забезпечення когерентності у романі “Хмарний Атлас” виступає *художній образ*. Ідентичність внутрішнього світу усіх головних героїв формує його певний образ, що залишається сталим та впізнаваним, попри постійні трансформації в темпорально-динамічних характеристиках та інших змінних факторах, що окреслюють головного героя кожного з наративів (стать, гендер, соціальні позиції, релігійні вподобання тощо). Усі герої, не дивлячись на їх поверхневу несхожість, мають певну спільну іманентну сутність в характері, ціннісних поглядах та в ставленні до речей і дійсності в цілому.

Такий образ незмінної «людськості», утвердження гуманістичного в людині реалізує текстову категорію *антропоцентричності*, адже автор зображує роль людського фактору у вирішенні проблематики роману. Всі головні герої в певній мірі позиціонують себе як захисники справедливості, борються проти помилок суспільного устрою, моральної кризи в соціумі, прагнуть його змінити. І саме ці характеристики потребують збереження за будь-яких умов, якщо людство не хоче завершити своє існування на планеті тотальним апокаліпсисом. На таких ідеях наголошує героїня Сонмі~451, яка у п'ятій історії рішуче постає проти тоталітарної системи, що звела в культ індустрію споживання, створивши із розважальної реклами та інших форм дозвілля ідеологію, повністю відкинувши гуманістичні принципи. В такий спосіб актуалізується тема перетворення реальності на імітат-дискурс, на симульовану реальність, яку людство сприймає за дійсність і не бачить справжньої картини того, що відбувається, руйнуючи саму себе зсередини: *“Nea So Copros is poisoning itself to death. Its soil is polluted, its rivers lifeless, its air toxloaded... Melanoma and malaria belts advance northward at forty kilometers per year. Those Production Zones of Africa and Indonesia ... are now 60-plus percent uninhabitable. Corpocracy’s*

legitimacy, its wealth, is drying up. The Juche's rounds of new Enrichment Statutes are sticking band-aids on hemorrhages and amputations. Corpocracy's only strategy is that long favored by bankrupt ideologies: denial... Xecs merely watch, parroting Catechism Seven: "A Soul's value is the dollars therein" [15, с. 155]. У цьому уривку автор описує ті катастрофічні наслідки, до яких може призвести викривлена ідеологія, хибне сприйняття дійсності і небажання побачити реальний стан речей, що спричиняє не тільки занепад духовних цінностей, але й самого суспільства як такого.

Ще одним прийомом структурно-композиційної організації роману Девіда Мітчелла є **прийом сурядності**. Така форма репрезентації дозволяє всім шести наративам існувати як окремі оповіді, об'єднані спільною ідеєю та мотивами, що створює їх ідейно-мотиваційну залежність, при якій кожна окрема частина роману підсилює дії і мотиви персонажів в наступних оповідях та романі в цілому, зумовлюючи та / або пояснюючи їх. Описана вище композиційна організація роману характеризується також **прийомом кругової (рамкової) композиції**, в якому фінал книги закінчується тим самим наративом, з якого починається твір. Текстова категорія *завершеності* з точки зору сюжетно-композиційних ліній реалізована в романі повністю, але фінал книги є відкритим, адже автор закінчує свій твір риторичним запитанням: *"Your life amounted to no more than one drop in a limitless ocean! Yet what is any ocean but a multitude of drops?"* [15, с. 235], яке спонукає читача замислитися про призначення кожної людини в суспільстві як океані людських долі.

Висновки. Постмодерністський роман як художній твір, що відображає відповідне світобачення, характеризується експериментаторством у своїй композиційній організації. Кризове світовідчуття постмодернізму відбивається на ідейно-змістовому наповненні художніх творів. Основною ідеєю роману Д. Мітчелла «Хмарний атлас» є ідея про вічний колообіг життя, множинність, безкінечність і повторюваність його проявів, взаємопов'язаність і крихкість людських долі. Такий концепт вписується у загальну постмодерністську парадигму невизначеності, багатомірності, багатозначності та відносності всесвіту. Композиційна структура роману характеризується подрібненістю на менші наративи, мережевим характером, фрагментарністю. Особлива нелінійна вертикальна текстова структура формується за допомогою попереминої зміни дієгетичних площин, кожна наступна з яких стає гіподієгезисом (наративним рівнем нижче) для попередньої – гіпердієгезису (рівня вище). Художня цілісність твору забезпечується реалізацією основних текстових категорій через таку низку прийомів структурної побудови твору: прийом проспекції, прийом ретроспекції, прийом «рваної» композиції, прийом «дзеркальності», прийом монтажу, прийом використання художнього образу як організатора когерентності художнього простору, прийом сурядності, прийом кругової композиції.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в описі взаємодії дієгетичних площин нарації в англomовному постмодерністському романі та механізми забезпечення цілісності та когезії художнього простору роману.

Література:

1. Баран Є. Обрій літературного 2000-го. *Кур'єр Кривбасу*. 1999. С. 110–117.
2. Данильчук О.М. Постмодернізм: характерні особливості та проблеми розвитку: метод. Вказівки / Нац. ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова. Миколаїв, 2008. 60 с.
3. Пахаренко В. Постмодерн. *Всесвітня література*. 2002. № 5-6. С. 3–7.
4. McHale B. (2004) *Postmodernist Fiction*. The Tailor and Francise-Library edition. London and New York: Routledge, 66p. URL: https://www.academia.edu/27716657/Brian_McHale_Postmodernist_Fiction (дата звернення: 03.12.2022).
5. Андрухович Ю. Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода. *Слово і час*. 1999. № 3. С. 56–66.
6. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза. Постмодерний період. Київ, 2008. 248 с.
7. Іванюк Б. Композиція. Лексикон загального і порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 266–267.
8. Качуровський І. Генетика і архітектоніка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 376 с.
9. Денисова Т. Роман і проблема його композиції. Київ : Наук. думка, 1968. 220 с.
10. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури. Київ : Либідь, 2005. 460 с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
12. Мороховський О.М. До проблеми тексту та його категорій. Текст та його категоріальні ознаки: зб. наук. праць. Київ : 1989. 160 с.
13. Chatman S. *Coming To Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*. New York : Cornell University Press, 1990. 240 p.
14. Ryan M.-L. *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*. Bloomington and Indianapolis: Indian University Press, 1991. 610 p.
15. David Mitchell. *Cloud Atlas*. L., 2004. 235 p.

References:

1. Baran Ye. (1999) *Obriy literaturnogo 2000-go*. [The horizon of the literary 2000]. *Kuryer Kryvbasu*. pp. 110-117. [in Ukrainian]
2. Danylchuk O.M. (2008) *Postmodernism: kharakterni osoblyvosti ta problemy rozvytku* [Postmodernism: characteristic features and development problems]: metod. vказivky: Nats. un-t korablebuduvannya im. admiralа Makarova. Mykolayiv. 60 s. [in Ukrainian]

3. Pakharenko V. (2002) Postmodern [The Postmodern]. *Vsesvitnya literatura*. № 5-6. pp. 3-7. [in Ukrainian]
4. McHale B. (2004) Postmodernist Fiction. The Tailor and Francise-Library edition. London and New York: Routledge, 66p. URL: https://www.academia.edu/27716657/Brian_McHale_Postmodernist_Fiction (Last accessed 03.12.2022). [in English]
5. Andrukhovuch Yu. (1999). Postmodernism – ne napryam, ne techiya, ne moda [Postmodernism – not a direction, nor a trend, nor a fashion]. *Slovo i chas*. № 3. pp. 56-66. [in Ukrainian]
6. Kharchuk R.B. (2008) Suchasna ukrainska proza. Postmodernyi period [Modern Ukrainian Prose. The Postmodern Period]. K. 248 s. [in Ukrainian]
7. Ivanyuk B. (2001) Kompozytsiya. Leksykon zagalnoho I porivnyalnoho literaturoznavstva [Composition. The Lexicon of General and Comparative Literary Criticism]. / Ed. Volkiiv A., Boychenko O. et al. Chernivtsi: Zoloti litavry. S. 266-267. [in Ukrainian]
8. Kachurovsky I. (2008) Genetyka i arkhitektonika [Genetics and Architecture]. K.: Publ. house of National University “Kyiv Mohyla Academy”. 376 s. [in Ukrainian]
9. Denysova T. (1968) Roman i yogo problema kompozytsiyi [Novel and its problem of composition]. K.: Nauk. dumka, 220 s. [in Ukrainian]
10. Halych O., Nazarets V., Vasylyev Ye. (2005) Teoriya literatury [Theory of literature]. K.: Lybid, 460 s. [in Ukrainian]
11. Selivanova O. (2006) Suchasna lingvistyka: terminologichna entsyklopediya [Modern linguistics: encyclopedia of terms]. Poltava: Dovkillya. 716 c. [in Ukrainian]
12. Morokhovskiy O.M. (1989). Do problemy tekstu ta yoho katehorii [To the problem of the text and its categories]. *Text and its categorical features*. Kyiv. 160 p. [in Ukrainian]
13. Chatman S. (1990) Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film. New York: Cornell University Press, 240 p. [in English]
14. Ryan M.-L. (1991) Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory. Bloomington and Indianapolis: Indian University Press. 610 s. [in English]
15. David Mitchell. (2004) Cloud Atlas. L. 235 s. [in English]

РОЗДІЛ 3 МЕТОДИКА

УДК 378.147:373.3.0.11.3-051]:[37.091.33:81'42]
DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.2.7>

ФАХОВА ПРАКТИКА МАГІСТРАНТІВ – УКРАЇНСЬКИХ ФІЛОЛОГІВ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Семеног Олена Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-8697-8602
Researcher ID: E-2994

У статті окреслено особливості організації та проведення фахової практики магістрантів освітньо-професійної програми Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова) на засадах партнерської взаємодії. Узагальнено вимоги до практичної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури в умовах воєнних реалій: підготовка на засадах європейських критеріїв і стандартів та національних практик, педагогічне партнерство, упровадження в освітній процес інфомедійної грамотності. З'ясовано специфічні принципи фахової практики, зокрема студентоцентризму, міждисциплінарної інтеграції, педагогічного партнерства, інфомедійної грамотності.

Реалізація принципу студентоцентризму полягає у взаємодії «викладач – студент», створенні викладачем умов для само-розвитку студента. Принцип партнерства під час освітнього процесу «проявляється» у взаємоповазі, в обов'язковості виконання домовленостей.

Фахову практику окреслено як міждисциплінарний освітній процес, що здійснюється на засадах партнерської взаємодії закладів вищої педагогічної та загальної середньої освіти, дозволяє оволодіти ключовими компетентностями навчання української мови і літератури, сприяє формуванню ціннісних орієнтирів та індивідуального стилю професійної діяльності.

Представлено перебіг фахової практики з української мови і літератури у старшій школі на засадах міжрегіональної партнерської взаємодії ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, закладів загальної середньої освіти Сумської області, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України НАН України.

Окреслено спільні освітні проекти, спрямовані на відновлення України у поствоєнний період з урахуванням націєтворчих пріоритетів підготовки вчителів, україномовної культури особистості, медіаосвіти тощо.

Semenog Olena. Professional practice of master's students-ukrainian philologists on the basis of partnership

The article outlines the peculiarities of the organization and conduct of master's students professional practice according to the educational and professional program Secondary education (Ukrainian language and literature, English language) on the basis of partnership interaction. The requirements for the practical training of future teachers of the Ukrainian language and literature in the conditions of war are also summarized and include: training based on European criteria and standards and national practices, pedagogical partnership, introduction of info media literacy into the educational process. The specific principles of professional practice are clarified and contain student-centeredness, interdisciplinary integration, pedagogical partnership, infomedia literacy.

The implementation of the principle of student-centeredness is realised in the "teacher-student" interaction, the teacher's creation of conditions for the student's self-development. The principle of partnership during the educational process is "manifested" in mutual respect, in the obligation to fulfil agreements.

Professional practice is outlined as an interdisciplinary educational process, which is carried out based on partnership between institutions of higher pedagogical and general secondary education, allows mastering the key competencies of learning the Ukrainian language and literature, contributes to the formation of value orientations and an individual style of professional activity.

The course of professional practice in Ukrainian language and literature in high school is presented on the basis of interregional partnership interaction of the resource centre for the professional development of teachers of Ukrainian language and literature of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, general secondary education institutions of the Sumy region, Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine.

Joint educational projects aimed at the restoration of Ukraine in the post-war period are also outlined, taking into account the nation-building priorities of teacher training, Ukrainian-language personality culture, media education, etc.

Вступ. Фахову практику магістрантів – українських філологів освітньо-професійною програмою Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова) визначено наскрізним компонентом системи підго-

товки майбутніх учителів української мови і літератури в педагогічному університеті. Побудована з урахуванням принципів взаємозв'язку і взаємодоповнюваності з навчальними дисциплінами у вищій школі, а також

потреб Нової української школи, практика має забезпечувати засвоєння певної системи норм, правил, соціальних ролей і цінностей, перевірку дієвості набутих загальних та фахових компетентностей, формування індивідуального стилю й усвідомленої потреби щодо саморозвитку і самореалізації [1, с. 24].

Карантинні обмеження, пов'язані з несподіваним поширенням у світі й в Україні вірусу COVID-19, внесли значні корективи в освітній процес, актуалізували розвиток, саморозвиток ключових і предметної компетентностей, реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії розвитку здобувачів.

Повномасштабне військово-вторгнення росії на територію України як безпрецедентний виклик і психотравмівний фактор для ментального здоров'я здобувачів значною мірою пришвидшили упровадження синхронного та асинхронного режимів. Жорстокі воєнні реалії обумовили формування й удосконалення вмінь учителів української мови і літератури надавати психологічну допомогу учням та батькам, мотивувати й підтримувати інтерес до навчання державної мови як мови нескореної нації, життєвої та ключової компетентності.

В умовах воєнного стану увиразнилась роль партнерства та освітньої взаємодії профільних випускових кафедр педагогічного університету, закладів загальної середньої освіти, науково-дослідницьких інституцій НАПН та НАН України. Міжрегіональне партнерство сприяє збереженню української ідентичності, вихованню учасників освітнього процесу як громадян і патріотів України.

Партнерська взаємодія школи, громади, ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, закладів вищої педагогічної освіти, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України НАН України упродовж воєнного стану забезпечила успішний перебіг фахової практики магістрантів-українських філологів у вересні-листопаді 2022 року.

На призначенні фахової практики зацентрована увага в законодавчо-нормативних документах. У Законі України «Про освіту» (2017 р.) наголошується, що результатом професійної підготовки у ЗВО є набуття майбутніми вчителями компетентностей зі спеціальності (предметної спеціальності, спеціалізації), педагогіки, психології, у тому числі шляхом проходження педагогічної практики [2]. У Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.) зазначено, що обов'язковою складовою освітнього процесу підготовки здобувача вищої або фахової передвищої освіти до педагогічної професії є безперервна педагогічна практика; обсяг практичної підготовки має складати не менше 30 кредитів ЄКТС у межах обов'язкової частини бакалаврських програм і не менше 30 кредитів (включно з магістерським дослідженням) у межах обов'язкової частини магістерських програм. Не менше половини обсягу практичної підготовки має бути відведено для проходження виробничої практики із самостійним виконанням професійних завдань [3].

На вимогу часу у 2022 році фахівцями МОН України та Інституту педагогіки НАПН України підготовлено науково-методичний супровід інноваційної, проєктної діяльності в закладах освіти [4; 5]. Навчання в умовах війни, зазначається у науково-методичному збірнику «Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність» за загальною ред. С.М.Шкарлета, посилює необхідність глибшого дослідження впливу сучасних військових дій, соціально-економічних, міжкультурних, екологічних проблем на освітній процес, специфіку здоров'язбережувальних практик, психолого-педагогічної підтримки, актуалізувало зміни у психологічному, фахово-методичному, цифровому супроводі навчання [4, с. 24].

Науковцями Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України укладено аналітичні матеріали, що охоплюють результати опитування викладачів, керівників практик, сучасного стану організації практик, представлення досвіду організації практик у підготовці майбутніх учителів-філологів [6].

У публікаціях автора окреслено особливості фахової практики як чинника розвитку професійних компетентностей майбутнього вчителя-словесника, запропоновано інструментарій аналізу уроків з української мови і літератури з урахуванням методів, прийомів, засобів навчання [1], представлено результати освітньо-наукового партнерства з Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України у квітні-жовтні 2022 року [7]. Є потреба більш детально зупинитись на результатах педагогічної практики майбутніх учителів української мови і літератури у старшій школі в умовах воєнного стану, враховуючи партнерську взаємодію.

Матеріали та метод. *Мета статті* – окреслити особливості організації та проведення фахової практики магістрантів-українських філологів у 2022 році на засадах міжрегіональної партнерської взаємодії: школа, громада, педагогічний університет, науково-дослідницькі інституції НАПН та НАН України.

Для досягнення мети застосовано такі *методи дослідження*: аналіз, узагальнення нормативно-правових документів у сфері освіти, освітньо-професійних програм, наукових джерел, методичних матеріалів щодо організації педагогічної практики з метою виявлення стану розробленості досліджуваної проблеми.

Результати. На основі аналізу наукових джерел, проведеної дослідницької роботи в закладах вищої педагогічної освіти, багаторічного керівництва практикою припускаємо, що педагогічна практика на етапі магістратури залишається невід'ємною складовою фахово-методичної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури і спрямована на формування загальних та професійних (фахових) компетентностей. Такі компетентності узгоджуються з вимогами до обов'язкових результатів навчання здобувачів середньої освіти, визначених у Державному стандарті базової середньої освіти (2020 р.) [8]: здатність учнів успішно навчатися, уміння висловлювати власну думку, працювати з інформацією, аналізувати, синтезувати, порів-

нювати, узагальнювати, висловлювати припущення і робити висновки, розв'язувати проблеми, працювати в команді, приймати рішення, ефективно спілкуватися, генерувати нові ідеї тощо.

З метою обґрунтування змісту і методики проведення практики з української мови і літератури у старшій (профільній) школі, з англійської мови – в середній школі впродовж 2021 року та в січні 2022 року було здійснено аналіз освітніх програм і програм практик на бакалаврському, магістерському рівнях Запорізького національного університету, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та ін.

З урахуванням напрацьованих побажань стейкхолдерів та аналізу досвіду інших ЗВО у квітні 2022 року освітньо-професійна програма Сумського педагогічного університету імені А.С. Макаренка Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова), магістерський рівень була схвалена вченою радою. У документі означено такі фахові компетентності, як уміння розвивати в учнів необхідні мовні та лінгвістичні, літературні та естетичні компетенції, виконувати комплексний дослідницький проект з актуальних проблем філології, методики та інших, суміжних із філологією, галузей знань; здатність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями в освітньому процесі; усвідомлення рівних можливостей і гендерних питань для забезпечення освітнього простору; навички організовувати освітній процес з української мови і літератури, з англійської мови та дослідницьку діяльність учнів у позакласній роботі на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів та партнерської взаємодії; осмислювати й упроваджувати у професійну діяльність різноманітні технології навчання, методи, прийоми і форми роботи, оцінювання результатів навчання з метою формування мовнокомунікативної компетентності учнів [9; 10].

До освітньої програми залучено викладачів, які виконують міжнародні проекти Еразмус+Жан Моне Модуль; українсько-польський проект «Інноваційний університет та лідерство; «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність»; IREX, грантовий проект «Virtual English Language Educator» («Віртуальний викладач англійської мови»), який проводиться Посольством США в Україні.

Фахову практику в освітньо-професійній програмі представлено як міждисциплінарний освітній процес, що здійснюється на засадах партнерської взаємодії закладів вищої педагогічної та загальної середньої освіти, дозволяє оволодіти ключовими компетентностями навчання української мови і літератури, сприяє формуванню ціннісних орієнтирів й індивідуального стилю професійної діяльності. Мета практики з української мови і літератури – оволодіння сучасними мето-

дами і формами організації навчально-виховного процесу у старшій (профільній) школі, з англійської мови – формування у студентів готовності здійснювати діяльність із навчання іноземної мови в середній школі.

Воєнні реалії скорегували перебіг практичної підготовки майбутніх учителів, що знайшло відображення в робочій програмі виробничої педагогічної практики з української мови і літератури, англійської мови у закладах загальної середньої освіти. У документі означено накази МОН України та СумДПУ імені А.С. Макаренка № 262 від 22 серпня 2022 року «Про організований початок 2022/2023 н.р. в умовах воєнного часу». Яскраво викристалізувалось і таке призначення, на якому наголошувалось фахівцями Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника ще у 2021 році під час міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 150-літньому ювілею свого патрона: опанувати фахові навички педагога-наставника з метою реального формування у школярів національної самоідентифікації; бережно плекати в юних душах питомого бажання сприймати українську мову та національне українське красне письменство як неперехідні національні цінності; виробляти здатність активно реалізувати україноцентричний підхід у власній професійній діяльності.

З метою професійного розвитку викладачів-методистів педагогічної практики враховуємо напрацювання фахівців Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України: «Технології навчання дорослих в умовах формальної і неформальної освіти» (2019, <http://lib.iitta.gov.ua/715790/>); «Навчання дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: теорія і практика» (2019, <http://lib.iitta.gov.ua/718748/>) «Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика» (словник, 2021) та ін.

У змісті програмі практики акцентуємо увагу на розвиток компетентної мовної особистості учня, його інтелектуальних і творчих здібностей (надання знанням і вмінням з української мови функційності, дієвості), ціннісних орієнтацій, системи ставлень, формування у здобувачів освіти внутрішньої мотивації до вивчення української мови; ціннісного ставлення до державної мови, набуття суб'єктного досвіду послуговування нею в різних сферах суспільного життя [10]. Саме на цих аспектах наголошують автори модельної програми з української мови Н. Голуб та О. Горошкіна [11].

Важливою тенденцією розвитку освітньо-професійної програми Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова) є створення можливостей для забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх учителів. Кілька студентів у 2022 року працюють на місці вчителя, поєднують навчання з учителюванням, що увиразнює значення магістерської практики для інших студентів. Допомогає такій роботі міжрегіональна партнерська взаємодія, яку забезпечує профільна кафедра Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у співпраці з школами, громадами, коледжами, іншими університетами та науково-дослідницькими інституціями НАПН України.

Принцип партнерської взаємодії окреслено в документах Лісабонської стратегії «Освіта і підготовка – 2010» як середовище суб'єкт-суб'єктної і полісуб'єктної взаємодії, що ґрунтується на співтворчості і набутті соціального досвіду. Педагогічне партнерство дозволяє окреслити сильні і слабкі сторони співпраці закладу вищої педагогічної освіти із закладом загальної середньої освіти ознайомитись з досвідом роботи щодо організації шкільного освітнього середовища, використовувати особистісно-орієнтовані технології, метод проєктів, технології розвитку критичного мислення. Разом з тим практична діяльність у школі на місці учителя потребує звернення магістрантів до психології комунікативної взаємодії. Реалізація принципу студентоцентризму полягає у взаємодії «викладач – студент», створенні викладачем умов для саморозвитку студента. З-поміж актуальних чинників, що впливають на успішне проходження педагогічної практики, є і наставництво, середовище, в якому досвідчений учитель власним прикладом допомагає становленню майбутніх учителів.

Означимо пріоритетні напрями роботи, які ілюструють принцип партнерської взаємодії кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка та проведені із залученням українських філологів як практикантів у старшій школі упродовж березня - листопада 2022 року .

Напрямок 1. Психологія комунікації.

У квітні 2022 року здобувачі магістерського ступеня та викладачі брали участь у Всеукраїнському круглому столі «Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд» Інституту соціальної та політичної психології НАПН України з питань психології евакуації, освіти під час війни, психотехнології допомоги. Стали постійними учасниками онлайн-заходів Психологічної служби університету, приділяли увагу допомозі дітям під час панічних атак, подоланню тривожності, панічного страху, депресії та інших межових невротичних порушень, а також питанням підтримки близьких.

Спільно з ГО «Міжнародна асоціація сучасної освіти, науки та культури» (м. Умань) партнерську взаємодію спрямовували на створення лінгвопсихологічного інструментарію формування медіаграмотності здобувачів різних рівнів освіти, міжкультурного діалогу між різними соціальними групами в Україні задля розбудови соціальної згуртованості та стійкості. Суспільний запит зумовив партнерів у березні 2022 р. розпочати реалізацію проєкту «Викладання в умовах війни» (<https://www.youtube.com/watch?v=McAzZwBITjk>), волонтерських проєктів, у т.ч. міжнародного («Урок для дітей України (під час і після війни)»: <http://surl.li/bwrzw>).

Результатом є укладені «Психопедагогічні рекомендації для роботи з дітьми 6–11 років (під час і після війни)»: випуск 1, випуск 2: <http://surl.li/bwrzz> і проведений цикл вебінарів-тренінгів у співпраці з «Fundacja Edu SEN» (Республіка Польща), *Stowarzyszenie Klanza* (Республіка Польща) (<http://surl.li/bwsad>), гостьова лекція І. Осадченко, докт. пед. наук, проф. «Навчання української літератури в умовах воєнних реалій: пси-

холого-педагогічні аспекти», жовтень 2022 року <https://www.youtube.com/watch?v=l67yH7GbY7E&t=75s>).

Напрямок 2. Українська мова як невід'ємний складник національної безпеки.

Онлайн-захід «Забезпечення функціонування державної мови в освітньому процесі», проведений кафедрою з 5 липня 2022 року за підтримки Управління Державної служби якості освіти у Сумській області для керівників закладів загальної середньої освіти, центрів професійного розвитку педагогічних працівників Сумщини (<https://fisf.sspu.edu.ua/news/ukrajinska-movana-chasi>) спільно із магістрантами стимулював розроблення проєкту «Мовний форпост Сумщини» з питань культури української мови.

Успішному проведенню практики у складних воєнних умовах сприяли гостьові лекції Г. Філіпчука, дійсного члена НАПН України, члена Центрального правління, першого заступника голови Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка 27 жовтня 2022 року «Україноцентризм в освітній політиці» <https://www.youtube.com/watch?v=JjKzURuVi-I&t=10656s>; конкурс «Мій Шевченко», Поетичний марафон «Моя Україна», онлайн-школа «Я обираю українську» у березні та грудні 2022 року (ініціатор – засновники Громадської організації «Інноваційні обрії України» Сергій та Тетяна Шарови (<http://obrii.org.ua/>), що сприяють збереженню української культури, традицій, розвитку національно-патріотичного духу сучасної молоді; популяризують на регіональному та міжнародному рівні національно-культурну, наукову та освітню спадщину української нації.

Напрямок 3. Навчання української мови і літератури у 5 класі НУШ, методичне забезпечення уроків української мови в 6 пілотному класі, а також у старшій школі в умовах воєнних реалій.

На вебінарах, що були проведені у співпраці із Центром професійного розвитку педагогічних працівників Глухівської міської ради, Шосткинської об'єднаної територіальної громади, аналізували, а також демонстрували пілотні матеріали з урахуванням принципів інтерактивності, текстоцентризму, «м'якої» інтеграції, зокрема інфомедійної грамотності. Акцентували увагу на принципі поєднання чотирьох блоків знань: Інформація, Текст, Комунікація, Мовні знання, що представлені у змістових лініях (мовній, соціокультурній, мовленнєвій), а також на формуванні практичних умінь і навичок діяти в різних життєвих ситуаціях.

Напрямок 4. Інфомедійна грамотність.

Війна, інформаційні атаки в кіберпросторі заактуалізували принцип інфомедійної грамотності, що ґрунтується на критичному мисленні, основах медіабезпеки, інформаційної гігієни, вміннях долати кіберризики при роботі в глобальній мережі. Тому до завдань практики, що актуалізовані останніми подіями, додали також і формування практичних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень у реальних умовах професійної діяльності; вироблення у студентів практичних умінь і навичок моделювати різні види уроків, застосування цифрових сервісів та онлайн-інструментів навчання

української мови і літератури, англійської мови в закладах загальної середньої освіти; організація і проведення гурткової роботи із української мови і літератури, англійської мови за самостійно укладеними розробками; виконання методичної, пошуково-дослідної роботи з інфомедійної грамотності; набуття навичок виконувати науково-педагогічне дослідження; ознайомлення з роботою методичних об'єднань учителів української мови і літератури, англійської мови, педагогічної ради школи в умовах війни.

Прикладом ефективної партнерської взаємодії в умовах неформальної освіти студентів філологічних факультетів є проєкт «Інфомедійна грамотність студентів-філологів», який здійснюємо спільно з Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича. Зокрема, розділ навчальної дисципліни «Методика навчання української мови в закладах загальної середньої освіти» збагачуємо розглядом питань щодо засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування, культури слухання, різноманітних стратегій і тактик ефективної комунікації, дотримання правил проведення вебінарів, диспутів, культури медіагігієни, виховання мовного смаку, мовної толерантності, обговорення етикету повідомлень засобами колективної комунікації в режимі конференції та в чатах; дотримання лінгвоекологічної норми, толерантної комунікації в мережевому просторі [12, с. 247].

Відповідно до угоди між Українським мовно-інформаційним фондом Національної академії наук України та кафедрою української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка розроблено WEB-портал «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності» та платформу «Трансдисциплінарний кластер «МЕДІА&КАПСУЛИ». Програмні продукти в умовах інформаційної війни набувають усе більшого поширення в освітньому процесі і, як показує аналіз, сприяють формуванню м'яких навичок (soft skills) роботи з медіатекстом, що означено у Плані відновлення України (14<https://recovery.gov.ua/>) [13; 14].

Реєстр лексем ґрунтується на основі концепції інфомедійної грамотності Ради міжнародних наукових досліджень та обмінів IREX. Особливо посилено стали використовувати словник в умовах війни з метою розвитку життєво важливих навичок студентської молоді раціонально споживати медіаконтент, відрізнити факти від суджень, ідентифікувати емоційний вплив медіа, виявляти маніпулятивний контент, фейки, володіти прийомами комунікативної взаємодії.

Використання віртуальної лабораторії, мультимедійна візуалізація медіатермінів (*булінг, відеоблог, гаджет, медіабезпека, медіаграмотність, медіависловлювання, онлайн-шахрайство, цифрова безпека, цифровий слід, фактчекінг, фейк, троль, чат-бот та ін.*), їхні визначення, переклад і тлумачення англійською мовою надає освітньому процесу більшої інтерактивності, можливість вирішувати специфічні завдання за допомогою різних інтерактивних методів (мозковий штурм, проєк-

тна робота, ситуаційні завдання тощо), підвищує рівень медіакультури, критичного мислення в умовах війни.

Співпраця з учителями шкіл – баз фахової практики сприяли ефективному запровадженню і використанню магістрантами під час фахової практики онлайн-інструменти Wordwall, LeaningApps, онлайн-дошки (Padlet, Jamboard, Canva), різноманітні вправи й завдання на повторення чи то закріплення матеріалу (відкритий мікрофон, робота з qr-кодами, асоціативні кущі, міні-дискусії, мовні здогадки, ребуси, цитати, дидактичні онлайн-ігри тощо).

Фахова практика з української мови і літератури у старшій школі, проведена в умовах воєнного часу на засадах міжрегіональної партнерської взаємодії, сприяла активізації участі студентів у конкурсах. Зокрема, переможницею Міжнародного мовно-літературного конкурсу імені Т.Г.Шевченка стала магістрантка Сердюк Катерина. У межах педагогічної практики магістрантки пройшли курс на онлайн-платформі EdEra «МовиТи, прослухали лекції Cambridge Live 2022, TESOL Elevate 2022 від посольства США, узяли участь у VI Усеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника» (Суми, 27-28 жовтня 2022 року).

Висновки. Отже, поточні результати дослідження, що стосуються стану організації практики студентів освітньо-професійної програми Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова) на магістерському рівні, засвідчують важливість змін у фахово-методичному супроводі фахової практики і міжрегіональну партнерську взаємодію: школа, громада, університет, науково-дослідницькі інституції НАН України.

В умовах воєнного стану серед вимог до практичної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури ставляться, зокрема, такі, як: підготовка на засадах європейських критеріїв і стандартів, враховуються специфічні принципи, зокрема студентоцентризму, міждисциплінарної інтеграції, педагогічного партнерства, інфомедійної грамотності. Реалізація принципу студентоцентризму полягає у взаємодії «викладач – студент», створення викладачем умов для саморозвитку студента. Принцип партнерства під час освітнього процесу «проявляється» у взаємоповазі, обов'язковості виконання домовленостей.

Фахову практику окреслено як міждисциплінарний освітній процес, що здійснюється на засадах партнерської взаємодії закладів вищої педагогічної та загальної середньої освіти, дозволяє оволодіти ключовими компетентностями навчання української мови і літератури, сприяє формуванню ціннісних орієнтирів та індивідуального стилю професійної діяльності.

Спільні освітні проєкти, спрямовані на відновлення України у поствоєнний період з урахуванням націєтворчих пріоритетів підготовки вчителів, україномовної культури особистості, медіаосвіти, сприяють формуванню життєво важливих навичок учнівської та студентської молоді з огляду на необхідність доступного та якісного освітнього цифрового контенту, означеного у Плані відновлення України.

Література:

1. Семенов О.М., Вовк М.П., Дятленко Т.І, Громова Н.В. Фахова практика майбутнього вчителя-філолога: традиції та інновації : навчальний посібник. Київ : Талком, 2021.
2. Закон України «Про освіту». URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravovabaza1.html>.
3. Концепція розвитку педагогічної освіти в Україні. (2018). URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>.
4. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність : науково-методичний збірник / за заг. ред. С.М. Шкарлета. Київ-Чернівці : «Букрек», 2022. 140 с.
5. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови. Методичний порадник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового навчального року : методичні рекомендації / за заг. ред. Олега Топузова, Тетяни Засекоїної / Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 296 с.
6. Теоретичні і методичні засади організації практики у закладах вищої педагогічної освіти: аналітичні матеріали / М.П. Вовк, Ю.В. Грищенко, С.О. Соломаха, Н.О. Філіпчук ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. 2022. 278 с.
7. Семенов О.М., Вовк М.П. Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій. Досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. 3(2). С. 1–14. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>.
8. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/.
9. Освітня програма Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова). Спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література). Сумського педагогічного університету імені А.С. Макаренка, 2022. URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_a_1e061.pdf.
10. Відомості про самооцінювання освітньої програми Середня освіта (Українська мова і література. Англійська мова). Спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література). Сумського педагогічного університету імені А.С. Макаренка, 2021. URL: https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/09/zviti_pro_samoociniuvannya_opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_angliyska_mova_4dce6.pdf (дата звернення: 15.09.2021).
11. Голуб Н., Горошкіна О. Модельна навчальна програма «Українська мова» 5-6 класи для закладів загальної середньої освіти. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 48 с.
12. Семенов О., Кульбабська О. Формування м'яких навичок студентів-філологів у міжрегіональному проєкті з інфомедійної грамотності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал*. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка. 2021. № 4(108). С. 231–248. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2193>.
13. Семенов О.М., Надутенко М.В. Платформа «Медіа&капсули» як засіб підвищення рівня медіакультури. *Академічні студії. Серія: Гуманітарні науки*. 2022. № 2. С. 39–50. URL: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.6>.
14. Широков В., Загнітко, А., Надутенко М. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Мультимедійний словник з інфомедійної грамотності». Український мовно-інформаційний фонд НАН України. 2022. URL: <https://lcoipr.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/> (дата звернення: 15.09.2022).

References:

1. Semenog O.M., Vovk M.P., Dyatlenko T.I, Gromova N.V. (2021) Fakhova praktyka maibutnoho vchytelia-filoloha: tradytsii ta innovatsii: navchalnyi posibnyk [Professional practice of the future philology teacher: traditions and innovations: a study guide]. Kyiv: Talkom. 377 s. [in Ukrainian]
2. Law of Ukraine "On Education" URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravovabaza1.html> [in Ukrainian]
3. Concept of development of pedagogical education in Ukraine. (2018). URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>. [in Ukrainian]
4. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist: Naukovo-metodychnyi zbirnyk [Education of Ukraine under martial law Innovative and project activity: Scientific and methodical collection]. General Editor. S. M. Scarleta. 2022. Kyiv-Chernivtsi "Bukrek". 140 s. [in Ukrainian]
5. Zahalna serednia osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu ta vidbudovy. metodychni poradnyk naukovtsiv Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy do pochatku novoho navchalnoho roku : metodychni rekomendatsii [General secondary education of Ukraine in the conditions of martial law and reconstruction. methodical adviser to scientists of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine before the beginning of the new academic year: methodical recommendations] in general ed. Oleg Topuzov, Tetyana Zasekina: Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Osvita Publishing House, 2022. 296 s. [in Ukrainian]
6. Teoretychni i metodychni zasady orhanizatsii praktyky u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity: analitychni materialy [Theoretical and methodological principles of the organization of practice in institutions of higher pedagogical education: analytical materials]. M.P. Vovk, Yu.V. Hryshchenko, S.O. Solomakh, N.O. Filipchuk; Institute of Pedagogical Education and Adult Education named after Ivan Zyazyun National Academy of Sciences of Ukraine. 2022. 278 s. [in Ukrainian]
7. Semenog O. M., Vovk M. P. (2022) Pedahohichne partnerstvo v umovakh voiennykh realii. Dosvid vzaiemodii Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy i Sums'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni A.S. Makarenka [Pedagogical partnership in the conditions of military realities. The experience of interaction between the Institute of Pedagogical Education and Adult Education named after Ivan Zyazyun

of the National Academy of Sciences of Ukraine and Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko]. *Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. 3(2), 1-14. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214> [in Ukrainian]

8. State standard of basic secondary education URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/ [in Ukrainian]

9. Educational program Secondary education (Ukrainian language and literature. English language). Specialty 014 Secondary education (Ukrainian language and literature). Sumy Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 2022 URL: https://sspu.edu.ua/images/2022/docs/opp/opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_a_1e061.pdf [in Ukrainian]

10. Information on the self-evaluation of the educational program Secondary education (Ukrainian language and literature. English language). Specialty 014 Secondary education (Ukrainian language and literature). Sumy Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 2021; URL: https://sspu.edu.ua/images/2020/doc/09/zviti_pro_samoocinyuvannya_opp_serednya_osvita_ukrayinska_mova_i_literatura_angliyska_mova_4dce6.pdf (access date 09/15/2022). [in Ukrainian]

11. Golub N., Horoshkina O. (2021) Modelna navchalna prohrama «Ukrainska mova» 5-6 klasy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum "Ukrainian language" grades 5-6 for general secondary education institutions]. Kyiv: CONVI PRINT 48 s. [in Ukrainian]

12. Semenog O., Kulbabska O. (2021) Formuvannya miakykh navychok studentiv-filolohiv u mizhrehionalnomu proiekti z infomediinoi hramotnosti [Formation of soft skills of philology students in the interregional project on infomedia literacy]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies: science. magazine*. Sumy: Sumy DPU named after A. S. Makarenko, No. 4 (108). S.231–248. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2193> [in Ukrainian]

13. Semenog O. M., Nadutenko M. V. (2022) Platforma «Media&kapsuly» yak zasib pidvyshchennia rivnia mediakultury [The "Media&capsules" platform as a means of raising the level of media culture]. *Academic studies. Series: Humanities*. 2, pp. 39-50. URL: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.2.6> [in Ukrainian]

14. Shirokov V. A., Zagnitko, A. P., Nadutenko M., Nadutenko M., Semenog O.M. etc. (2022) Virtualna leksykohrafichna laboratorii «Multymediini slovnyk z infomediinoi hramotnosti». Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond NAN Ukrainy [Virtual lexicographic laboratory "Multimedia Dictionary of Infomedia Literacy". Ukrainian Language and Information Fund of the National Academy of Sciences of Ukraine]. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/InfoMediaVLL/> (access date: 09/15/2022) [in Ukrainian]

РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРНО-ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ НА ОСНОВІ ЖАНРОВОГО ТА СТРУКТУРНО-СТИЛЬОВОГО ШЛЯХІВ АНАЛІЗУ

Бондаренко Юрій Іванович,

доктор педагогічних наук, професор кафедри літератури,
методики її навчання, історії культури та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
ORCID ID: 0000-0003-0938-9588

Автор статті розглядає одну з важливих проблем літературної освіти в середній школі – розвиток творчих здібностей учнів шляхом написання ними власних оригінальних художніх текстів. Він пов'язує таку діяльність із набуттям школярами літературно-дослідницьких знань та умінь, що є пропедевтичним етапом і передує власне творчій діяльності.

У центр уваги потрапляє система жанрових (твір-опис, новела) та стильових («поезія в прозі», імпресіонізм) властивостей програмового літературного матеріалу (новела М. Коцюбинського «Intermezzo»), що стають унаочненням художніх параметрів, які учні мають втілити у своїх творах. Пропозиція автора полягає в тому, щоб здійснити трансформацію літературно-дослідницької діяльності в літературно-творчу. Учні мають навчитися використовувати жанровий та структурно-стильовий шляхи аналізу під час опрацювання програмових текстів, потім перетворити названі вміння у власне текстотворення, намагаючись надати своїм творам заданих жанрових та стильових ознак.

У статті не тільки представлено методичні пропозиції автора, але й подано експериментальний матеріал – словесно-художні образи, створені учнями десятих класів української та іноземної філології Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради. Ці образи відповідають ознакам «поезії в прозі» та імпресіонізму, демонструють різницю між об'єктом зображення й поетично оформленим враженням від нього, а тому виступають художньою основою у творчих роботах старшокласників. Оригінальність названих образів свідчить: значна кількість учнів володіє елементами художнього мислення й за умови його розвитку здатна виконувати творчі роботи із мовною тканиною, наближеною до поетичної, та з імпресіоністичним забарвленням.

Ключові слова: літературні здібності, літературно-дослідницька діяльність, літературно-творча діяльність, жанровий шлях аналізу, структурно-стильовий шлях аналізу, «поезія в прозі», імпресіонізм, твір-опис, новела.

Bondarenko Yuriy. The development of schoolchildren's literary and creative abilities based on genre and structural and stylistic ways of analysis

The author of the article considers one of the important problems of literary education in the secondary school – development students' creative abilities by writing their own original artistic texts. He connects such activity with such activity with schoolchildren's acquisition of literary and research knowledge and skills, which are the propaedeutic stage and precedes actual creative activity.

The system of genre (an essay-description, a novel) and stylistic ("poetry in prose", impressionism) features of program literary material (M. Kotsyubinsky's novel "Intermezzo") gets into focus of attention; they become a visualization of artistic parameters which students should embody in their works. The author's suggestion is to carry out the transformation of literary and research activity into literary and creative activity. Students should learn how to use genre and structural and stylistic ways of analysis during processing of program texts, then transform named skills into own texts, trying to give their works certain genre and stylistic features.

The article presents not only author's methodological suggestions, but also experimental material – verbal and artistic images, created by pupil's of 10 forms of Ukrainian and foreign philology of Nizhyn Regional Pedagogical Lyceum Chernihiv Regional Council. These images correspond to the features of "poetry in prose" and impressionism, show the difference between the object of image and the poetic impression of it, that's why act as an artistic basis in the high school students' creative works. The originality of named images shows: a significant number of students have the elements of artistic thinking and according to its development are able to write creative works with language fabric perform creative works with language fabric, close to poetic and with impressionistic color.

Key words: literary abilities, literary and research activity, literary and creative activity, the genre way of analysis, the structural and stylistic way of analysis, "poetry in prose", impressionism, an essay-description, a novel.

Вступ. Розвиток творчих здібностей школярів – одне з важливих завдань для шкільної освіти, зокрема й літературної. Як пише О. Горбатенко, «створювати власний досвід художньої діяльності, аспробувати його на практиці має кожна дитина ще зі шкільної парти. Про це слід потурбуватися вчителю. Інакше розмова про літературну освіту так і залишиться розмовою» [2, с. 5]. На нашу думку, такий погляд слід усіяко підтримати, адже уроки словесності покликані не тільки збагатити учнів філологічними знаннями та літературно-дослідницькими вміннями, але й спонукати школярів до влас-

них творчих спроб у царині мистецтва слова. Тільки так можна виявляти творчо обдаровану молодь, серед якої постануть ті, які згодом розвиватимуть вітчизняне красне письменство.

Не дивно, що методико-літературна думка періодично звертається до теми розвитку словесно-творчих можливостей школярів молодшої, основної та старшої школи (О. Горбатенко, В. Коваленко, О. Малихіна, С. Мірошник, О. Первак, О. Перехресна, Т. Торчинська та ін.).

На жаль, названий момент слабко врахований у шкільних програмах з української та зарубіжної літе-

ратури. Проте окремі позитивні моменти все ж слід відзначити. Так, у модельній навчальній програмі «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т.О. та ін.) [6] в рамках «Нової української школи» наявні спрямування на те, щоб учні 5-6 класів створювали власні загадки, казки, міфи. Важливо, щоб така робота продовжилася і в наступних класах.

Зокрема, широкий простір для вирішенні зазначеної проблеми виникає в старшій школі, адже в цей час учні досягають значних інтелектуальних можливостей як у дослідницькому, так і у творчому плані. У школярів збільшується здатність «... естетично сприймати і розуміти різні художні системи, зокрема мистецтво слова; точність образного бачення з допомогою розвинених уяви та фантазії; схильність до накопичення знань у галузі літературознавства та мовознавства», розвивається самокритика та «внутрішня мотивація щодо спрямованості на досягнення успішних результатів» [8].

Матеріали та методи. Метою статті є виробити алгоритмічну наступність між літературно-дослідницькою та літературно-творчою роботою школярів, унаочнити роль жанрового та структурно-стильового шляхів аналізу як регуляторів заданого процесу, ілюструвати це на прикладі декількох жанрових та стильових параметрів («твір-опис», «новела», «поезія» в прозі», «імпресіонізм») із використанням експериментальних даних, одержаних у десятих класах Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради. Стартовим літературним матеріалом для виконання названих дій стала новела М. Коцюбинського «Intermezzo».

Методи дослідження були такі: моделювання навчального процесу, за допомогою якого було вироблено послідовність розвивальних дій школярів на етапах літературно-дослідницької та літературно-творчої роботи в їх взаємопов'язаності; експерименту – проведення практичної роботи за виробленим алгоритмом, результатом якої є осмислення учнями жанрових і стильових особливостей літературного матеріалу (новели М. Коцюбинського «Intermezzo») та написання власних творчих робіт із використанням цих же художніх характеристик; аналіз навчально-розвивальних дій учнів, оцінка та узагальнення одержаних результатів. Це відповідає думці, що «розвиток творчої компетентності учнів повинен мати науковий, системний, комплексний характер і ґрунтуватися на результатах моніторингових досліджень» [3, с. 18].

Результати. Дослідники літературно-творчих здібностей школярів підкреслюють постійне ускладнення розумових дій, які учні здатні виконувати у зв'язку зі своїм віковим розвитком. Зокрема, О. Малихіна пише: «Спостерігається позитивна тенденція в динаміці розвитку літературно-творчих здібностей молодших підлітків порівняно із молодшими школярами, що виявляється у зростанні оригінальних задумів та сюжетів, у підвищенні композиційної організованості тексту, більш широкому діапазоні мовних засобів виразності та суттєвому зменшенні кількості переказів» [5, с. 116]. Зрозуміло, що в старшій школі є всі психологічні

та методико-літературні передумови для подальшого посилення таких можливостей. Зокрема, це може відбуватися завдяки об'єднанню літературно-дослідницької та літературно-творчої роботи на більш високому рівні, куди входять:

1. Залучення знань та умінь, пов'язаних із вивченням жанрів і стилів, із якими зустрічаються учні 9-11 класів.

2. Особливе застосування шляхів аналізу художніх творів, що використовуються на уроках, для координування творчих зусиль школярів.

На наш погляд, розвиток літературно-творчих здібностей в першу чергу може відбуватися на основі двох шляхів аналізу художнього матеріалу. Перший із них – жанровий. Він дозволяє спрямувати дітей у русло творення власних текстів, що мають відповідати заданим жанровим параметрам. Творча робота відбувається здебільшого на основі пропонованих учителем жанрових пам'яток-схем, які корелюють творчі намагання школярів.

Другий шлях – структурно-стильовий. Перше його застосування припадає на 9 клас, адже в цей час учні починають вивчати історико-літературний курс, який має поширення також і на 10-11 класи. Названий шлях аналізу спрямовує старшокласників на виявлення стильових властивостей художніх творів, забезпечує розуміння літературного матеріалу в контексті історико-літературних процесів, які відбуваються в Україні від часів стародавнього Києва й по сьогоднішній день. Це дає підстави для переведення діяльності учнів із літературно-дослідницької в літературно-творчу, адже школярі повинні створювати власні художні тексти не тільки у відповідності до жанрових вимог, але й у певному стильовому діапазоні (класицистичному, романтичному, сентименталістському, реалістичному, імпресіоністичному, символістичному тощо).

Теоретичне опанування художніх стилів, виявлення їх ознак в конкретних текстуальних зразках створюють інтелектуальні передумови для подальших творчих спроб старшокласників, які цілком здатні продукувати власні матеріали, що відповідають стильовим ознакам. Отже, робота має відбуватися в декілька етапів:

1. Ознайомлення учнів із рисами художніх стилів (теоретичний етап).

2. Виявлення цих рис у літературних джерелах, пропонованих для вивчення в шкільних програмах (літературно-дослідницький етап).

3. Творення учнями власних художніх текстів, що відповідають вимогам заданого стилю (літературно-творчий етап).

Позитивним моментом слід вважати поєднання жанрових та стильових вимог до написання літературних творів учнями. Названий спосіб орієнтований на цілісний текстуальний результат. Тому використання стильових доміант як творчих орієнтирів найкраще здійснювати у вигляді певного доповнення до художнього жанротворення. Проте такий варіант роботи не завжди можливий, адже учні здатні писати твори тільки невеликих жанрів (казки, оповідання, новели, прозові байки тощо). Разом із тим цілий ряд художніх стилів вивчаються тільки в 9-11 класах на матеріалі середніх та великих епічних

творів (повістей, романів). У цих випадках поєднання жанрових та стильових підходів до організації творчої роботи стає не можливим. Однак все ж доводиться говорити про певну етапність розвитку творчих здібностей школярів 5-8 та 9-11 класів. Для перших це процес, який відбувається тільки на основі жанрових особливостей літературних творів (художні стилі в цих класах не вивчаються). Для других він може відбуватися шляхом ускладнення жанрових вимог стильовими в контексті вивчення відповідних періодів, які проходив розвиток вітчизняного мистецтва слова. Особливо продуктивним варіантом, на наш погляд, є написання учнями 10-11 класів новел із використанням рис імпресіонізму (передача вражень людини від навколишнього світу), експресіонізму (вираження героями своїх емоційних станів, викликаних негативними соціальними обставинами) та неоромантизму (утвердження культу сильної особистості). До уваги слід брати й традиційні для шкільної практики твори – описи, роздуми, розповіді, які також надають можливості для використання стильових підходів під час написання учнями власних текстів. Якщо вчитель-словесник не може запропонувати школярам створення певного жанру (наприклад, перед цим на уроках вивчали повість, роман, поему, один із драматичних жанрів тощо), то в таких випадках описи, роздуми, розповіді цілком здатні виконати роль основи для реалізації старшокласниками стильових вимог.

При цьому важливо здійснити особливе планування навчального процесу, яке дозволяє досягнути певної співмірності та наступності літературно-дослідницьких та літературно-творчих дій школярів. Зокрема, уроки розвитку зв'язного мовлення (саме під час їх проведення учні реалізують свої творчі спроможності) мають відбуватися відразу ж після занять, присвячених вивченню програмового літературного матеріалу, якому письменник надав тих чи інших жанрових та стильових ознак. При цьому літературно-дослідницькі й літературно-творчі завдання також мають містити цілий ряд спільних ознак:

1. У центрі уваги школярів мають перебувати одні й ті ж властивості, які слід або виявити в авторському творі, або створити у власному.

2. Важливо досягнути максимального усвідомлення дітьми способів творення («внутрішніх механізмів» та засобів вираження) цих властивостей, сформувати дослідницькі уміння виявляти їх в конкретних художніх джерелах, що створить необхідні передумови для якісного проведення літературно-творчих етапів.

3. Здійснюючи літературно-творчі дії, учні мають виконувати завдання, подібні до дослідницьких, але з проєкцією на формування індивідуального текстувального матеріалу.

4. У результаті школярі повинні усвідомити пов'язаність двох форм діяльності (дослідницької та творчої), наступність власного розвитку у сфері вивчення художньої літератури та продукування художніх зразків, наділених відповідними стильовими рисами.

Наведену програму навчальних дій буде доречно реалізувати в системі відповідних уроків (на прикладі

структурно-стильового аналізу новели М. Коцюбинського «Intermezzo»).

Урок № 1. Новела Михайла Коцюбинського «Intermezzo». Її жанрові особливості. Риси «поезії в прозі».

Урок № 2. Зображення природи як засобу відтворення психологічного стану героя в новелі Михайла Коцюбинського «Intermezzo». Імпресіоністична манера письма автора.

Урок № 3. Розвиток зв'язного мовлення. Написання твору-опису (або новели) з використання елементів «поезії в прозі» та імпресіонізму.

Літературно-дослідницька мета першого й другого уроків полягає не тільки в тому, щоб ознайомити учнів із фактичним змістом твору, розкрити сюжетні, образні, проблемно-тематичні особливості, але й забезпечити якісне дослідження жанрових та стильових властивостей тексту. Тому увагу школярів обов'язково слід звернути на описи кононівських полів, які й дають підстави стверджувати, що автор використав елементи «поезії в прозі» та імпресіонізму. Ретельна робота на словесно-образному рівні – опрацювання значної кількості мовних деталей, які концентрують у собі враження ліричного героя від природи, – дозволяє познайомити десятикласників із жанрово-стильовою манерою письма М. Коцюбинського. Теоретичною основою тут стають поняття «поезія в прозі» та «імпресіонізм». Заглиблення в текстуальну площину відбувається шляхом декількох дослідницьких дій:

1. Виявлення мовно-художніх образів із високим ступенем поетичності, яку помітно у відповідному семантичному та естетичному маркуванні словесної тканини.

2. Дослідження особливої внутрішньої організації названих образів, яка дозволяє автору передати враження ліричного героя новели від навколишньої дійсності, установлення додаткових відтінків, які з'являються в образах завдяки уяві людини-спостерігача.

3. Теоретичного узагальнення, що таке «поезія в прозі» та «імпресіонізм», виходячи з осмислення художньої специфіки новели «Intermezzo».

Результат такої роботи найкраще оформити таблицею (таблиця 1), у якій розмежовано предмети спостережень ліричного героя та його враження від них: те, на що дивиться ліричний герой, і те, як він його бачить.

Таблиця 1

Герой дивиться на (реальність):	Герой бачить (враження):
Ниви	Зелені хвилі
Світ	Перлова скойка
Сонце	Перлина
Ячмені	Соболина шерсть
Льон	Блакитні річки
Стежки	Змії
Пшениця	Табун лисиць
Гречка	Біла піна
Вівса, пшениці, ячмені	Могутня хвиля

Названа діяльність дозволяє провести ретельні спостереження, необхідні для того, щоб учні наочно переконалися, яким чином «поезія в прозі» та імпресіонізм знаходять своє образне втілення в новелі М. Коцюбинського. Це вписується в загальну концепцію вивчення названих стильових ознак. Як зазначає Л. Нежива, «важливо акцентувати увагу старшокласників на імпресіоністичній образотворчій техніці» [7, с. 248]. Виконати таке завдання, на наш погляд, слід шляхом розмежування об'єктів зображення та авторських вражень від них, що в подальшому матиме проєкцію й на літературно-творчу діяльність школярів.

У контексті такої роботи також слід розглянути тропи й стилістичні фігури, які задіяв письменник (часто це порівняння, розгорнуті у вигляді традиційних зворотів або з допомогою орудного відмінка, наприклад, «тихо пливе блакитними річками льон»; М. Коцюбинський використовує й метафору та риторичні запитання). Текст новели дає матеріал для повторення цілого ряду мовно-художніх засобів.

При цьому школярі розглядають ключове питання:

Якими ліричний герой новели «Intermezzo» бачить (сприймає, уявляє) об'єкти навколишнього світу?

Опишіть кожен із них, виходячи зі змісту правої колонки таблиці, та спробуйте розширити авторську картину своїми словами, доповнюючи її власними уявленнями про ці об'єкти (наприклад, опишіть гречку, як піну, льон, як блакитну річку, світ, як перлову скойку, додавши власні художні штрихи (деталі) тощо).

Отже, вже під час літературно-дослідницького етапу вчитель-словесник включає школярів у творчий процес, розвиває їх образне мислення. Десятикласники створюють невеликі повідомлення описового характеру, виголошують їх на уроці. У такий спосіб авторський текст стає поштовхом для перших літературних спроб. Це своєрідна «творча» гра з художнім твором, яка стимулює літературні обдарування учнів, сприяє їх першому виявленню і разом із тим готує дітей до написання власного тексту.

Починаючи суто творчу діяльність, учні мають виконувати схожу роботу, але з іншою спрямованістю, адже на перший план виходить не вивчення літературного матеріалу, а створення власного. Погоджуємося з думкою В. Коваленко, що під час літературно-дослідницької діяльності учні повинні навчитися «розуміти природу художнього образу та роль його оригінальності», а в процесі літературно-творчої – «шукати шляхи творення новизни художнього образу» [4, с. 13]. У такому визначенні відображено характер переходу розумових дій в іншу якість – творчу.

Простіший варіант – написання твору-опису з елементами «поезії в прозі» та «імпресіонізму». Більш складний – намагання учнями створити новелу з відповідним набором жанрових та стильових властивостей. Проте в обох випадках школярі повинні виконати подвійне завдання: забезпечити власний текст набором елементів, які відповідають вимогам певного жанру чи стилю. Пропонуємо розпочати з другого, адже в такий спосіб буде здійснено формування художньої кар-

тини майбутнього твору з ознаками «поезії в прозі» та «імпресіонізму».

У першу чергу вчитель та учні мають визначитися, які об'єкти будуть представлені в новому літературному тексті. Далі вони мають створити уявні образи, які відповідають названим реаліям, але передають враження від них, і таким чином продемонструвати різницю між спостереженням і його сприйняттям.

Демонструємо найбільш художньо продуктивні варіанти, одержані в результаті роботи учнів десятих класів профілів української та іноземної філології Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради. Жирним шрифтом виділили об'єкти, представлені у творах-описах (те, на що уявно дивляться автори текстів), звичайним – образні утворення, що унаочнюють враження учнів-письменників від них (те, якими школярі «бачать» (уявляють) змальовані об'єкти).

Вода: шовкова тендітна хмаринка, що спустилась з небес; космос, невідомий світ; безперервний потік життя; сяюча перлина; розлиті перлини; біг життя природи; зоряний шлях; переповнений океан надій.

Протилежний берег: місто майбутнього; неначе рука тягне мене до себе; шлях у краще життя; безлюдний острів; тюлень, що спочиває; морська мушля; шматочок хліба, який зверху покритий зеленою пліснявою; багатощарове тістечко; гора кісток.

Легка хвиля, що накочує: велике поле льону, яке невпинно колише вітер; блакитна пелена; тіні дерев, що колихаються; пробіжка спортсмена; наступають морські жителі; згряя наляканих метеликів.

Пісок: шерсть kota; пір'їнки; жаринки; жучки; жовто-іскристий пух; золотий бісер; грудочки рідкого золота; великий кіт; пекуча скеля; дрібні гострі камінці, на які боляче ступати; шерсть золотистого ретривера; піщана дюна, що вдарилась у ноги та швидко розсипалася; солодкий цукор; безмежний простір людської невинності.

Водорості: хмари; неонові стрічки, що показують рекламу; кайдани, що обвивають ноги; підступні змії, що обвиваються навколо ніг і чекають на свою наступну жертву; руки; гойдаються, як діти; джунглі; океанські корали; сітка, що не дає плисти рибкам; зелені солдати; невгамовні дерева, які не можуть встояти від напруги суспільства.

Очерет: солдати, охоронці; ліхтарі, які освітлюють вулички; сторож, що охороняє водойму; золоті списи; кукурудзяне поле; ламкий, як щастя; дерева в густому лісі; стрункі хлопці з пуховими коричневими шапками; закоханий парубок.

Рибки: закохані птахи; люди, які працюють в мегаполісах; листки, що опали з дерев протилежного берегу; люди, що поспішають; маленькі діти граються у квача; лускаті створіння; худоба, що розбігається в різні боки; бульбашки повітря; міфічні істоти.

Власні пальці ніг під водою: кроти; ліліпути; мушлі; п'явки; велетні, що руйнують морське життя; маленькі жучки; маленькі рибки; маленькі люди які живуть у своєму світі; щупальці кальмарів.

Вербі на березі: могутні, патлаті велетні; чарівні дівчата; хмарочоси; мавки; тіні наших забутих предків; дівчина коси розпустила; охоронці.

Тіні дерев на воді: темні гримаси; моторошна істота; літаючі автомобілі або кораблі; монстри; захисна брама; привид, який стоїть за спиною та зараз забере твою душу; чудернацькі згорблені велетні.

Рибалка на протилежному березі: примара; привид; дідусь, який звикає до нового міста; старий мудрець; прив'язаний човен; невтомна мураха; смаглявий котик; мудрий річковий дух; зігнута вітром тополя; філософ; журавель, який шукає рибу; самотній птах; мисливець на пуголовків; пастух, що доглядає за рибками; старий гусак; криничний журавель; скульптура мислителя.

Прив'язаний до берега човен: покинута всіма літня людина; тварина, що опинилась в закритій клітці; архітектурна пам'ятка, яка завжди залишається на своєму місці, мов згадка про минуле місто; невільний кінь; провідник у далекі світи; різдвяна зірка; провідник, що вивозить людей від негараздів; ніби я, прикута до берега; вірний кінь на пасовищі; охоронець, який мене оберігає; осінній лист, що впав та заколисався на воді; собака на прив'язі.

Аналізуючи створені учнями художні образи, можна зробити висновок, що вони відповідають вимогам «поезії в прозі» й мають імпресіоністичне забарвлення. Навколо цих образів школярі формують індивідуальний художній світ, що має достатньо високий ступінь поетичності, хоча й створений з допомогою прозової мови, та передає уявне враження десятикласників від навколишньої дійсності – річки, її підводного та надводного середовища, природного ландшафту біля неї.

Після створення образного наповнення художньої картини слід перейти до написання учнями власного тексту, що відповідає заданим жанровим вимогам. Для цього необхідно використати пам'ятки-семи, які скеровують процес жанротворення, допомагають школярам надати роботі точно заданих вимірів, адже включають в себе опис творчих дій (їх зміст та послідовність). Вони «технологізують творчу діяльність школярів, забезпечують головні вимоги до проведення самостійної роботи такого типу, зокрема встановлюють параметри прогнозованого результату та впроваджують конкретні процесуальні схеми виконання» [1, с. 84].

Новела

Написання учнями власної новели з елементами «поезії в прозі» та імпресіонізму – цілком вмотивований педагогічний крок в контексті вивчення яскравого художнього зразка – «Intermezzo» М. Коцюбинського. Важливо, щоб підготовка до творчого етапу включала в себе жанровий аналіз названого літературного тексту, ознайомлення школярів з жанровими властивостями новели. Особливо слід звернути увагу на поворотну в житті персонажів подію, незвичайність долі героїв та їх внутрішніх рис. Проте саме пам'ятка-схема дозволяє учням виконати роботу в тій послідовності, яка приведе до необхідного результату. Отже, школярі повинні здійснити творчі кроки на основі настанов учителя. Ці настанови такі:

1. Новела – це твір про особливу подію, яка відбулася в житті героя і змінила його життя. Спочатку треба придумати таку подію (вона має відбуватися на березі річки).

2. Герої новели теж мають риси незвичайності (особливі життєві обставини, вчинки, внутрішній світ, сприйняття навколишньої дійсності) (у вашій новелі повинен бути представлений поетичний погляд героя на природу з використанням рис імпресіонізму – елемент незвичайності).

3. Створіть сюжет власного тексту: у новели він швидкий, достатньо напружений, з несподіваною розв'язкою. Пригадайте, що ви знаєте про конфлікт, експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку.

4. Запрограмуйте в тексті виразні словесні деталі (вони придумані на підготовчому етапі), які мають поетично-імпресіоністичне забарвлення й наповнюють художню картину. У першу чергу вони повинні стосуватися опису природи в її індивідуальному сприйнятті головним героєм (героїнею) твору.

5. Відредагуйте написане:

новела – невеликий за обсягом твір про одну незвичайну, поворотну в житті героя подію, не треба «затягувати» сюжет;

розповідь повинна бути послідовною, але стосуватися визначеної події та її наслідків;

у новелі особлива будова речень: для швидкоплинного сюжету найкраще підходять прості синтаксичні конструкції, складні речення краще використовувати під час опису краєвидів, зокрема річки.

Якщо деяким школярам не під силу написати власну новелу, їм можна запропонувати твір-опис природи (річки) на основі особистих вражень, який теж має свої жанрові особливості, хоча вони й простіші, ніж у новелі. Такий тип опису цілком суголосний із художніми картинками, які учні зустріли в новелі М. Коцюбинського під час її структурно-стильового аналізу. Єдине ускладнення, яке школярі повинні здійснити порівняно з традиційними описами, – це не реалістичне зображення побачених об'єктів, а опоетизоване змалювання власних вражень від них, що й відповідає стильовим вимогам «поезії в прозі» та імпресіонізму.

Висновки. Отже, літературно-дослідницькі та літературно-творчі види навчання можуть і повинні бути пов'язані. При цьому перші виконують роль своєрідного пропедевтичного етапу для наступних. Аналітичні дії школярів під час опрацювання програмових художніх творів здатні бути оберненими у творче русло, тобто зазнати трансформації з метою розвитку літературно-художньої креативності.

У старших класах творчі завдання продуктивно виконувати на основі комбінації двох типових для названої вікової групи шляхів аналізу літературного матеріалу – жанрового й структурно-стильового. Перший допомагає школярам не тільки досліджувати, але й створювати власні оригінальні тексти, що відповідають заданим жанровим параметрам. Другий – надати сформованій учнями художній картині відповідного стильового забарвлення.

Зразками в даному випадку завжди виступають програмові літературні тексти. Їх жанрові та стильові особливості – унаочнення художньої специфіки, яку учні

мають реалізувати у власних творчих роботах. Завдання вчителя – організувати умотивований та узгоджений перехід від одного виду діяльності до іншого.

Література:

1. Бондаренко Ю. Розвиток творчих здібностей школярів із допомогою жанрових пам'яток-схем для написання літературних текстів. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. 2011. № 9. С. 81–85.
2. Горбатенко О. Активніше залучати дітей до літературної діяльності. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2007. № 4. С. 5–6.
3. Ільченко Н. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках української мови і літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 11. С. 16–20.
4. Коваленко В.М. Формування образного мислення в обдарованих учнів основної та старшої школи засобами художньої літератури : автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 2004. 20 с.
5. Малихіна О.Є. Особливості та динаміка розвитку літературно-творчих здібностей школярів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 4. С. 112–117. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2943/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%85%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9E.%20%D0%84.pdf> (дата звернення: 03.03.23).
6. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти / Яценко Т.О., Качак Т.Б., Кизилова В.В. та ін. URL: https://drive.google.com/file/d/1lq10rWXaEqTuQXQSE3LWzZyT_rHV7qhj/view (дата звернення: 03.03.23).
7. Нежива Л. Теорія і практика вивчення літературних напрямів українського письменства в школі. Полтава, 2016. 356 с.
8. Торчинська Т.А. Розвиток літературних здібностей учнів молодшого шкільного віку. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/100-1tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly-7-8-zhovtnia-2020-roku/594-rozvitok-literaturnikh-zdibnostej-uchniv-molodshogo-shkilnogo-viku> (дата звернення: 03.03.23).

References:

1. Bondarenko Yu. (2011). Rozvytok tvorchyh zdibnostej shkoliariv iz dopomogoyu zhanrovyyh pamjatok-shem dla napysanna literaturnykh tekstiv. [Development of creative abilities of schoolchildren with the help of genre monuments-schemes for writing literary texts]. *Naukovi zapysky. Serija «Psyhologo-pedagogichni nauky» (Nizhynskyy derzhavnyj universytet imeni Mykoly Gogola)*. № 9. S. 81-85. [in Ukrainian]
2. Gorbatenko O. (2007). Aktyvnishe zaluchaty ditej lj literaturnoji dijalnosti [More actively involve children in literary activities]. *Vsesvitna literature v serednih navchalnyh zarkadah Ukrainy*. № 4. S. 5-6. [in Ukrainian]
3. Ilchenko N. (2005). Rozvytok tvorchyh zdibnostej uchniv na urokah ukrajinskoji movy i literatury [Development of students' creative abilities in Ukrainian language and literature lessons]. *Ukrajinska literature v zagalnoosvitnij shkoli*. № 11. S. 16-20. [in Ukrainian]
4. Kovalenko V.M. (2004). Formuvanna obraznogo myslenna v obdarovanyh uchniv osnovnoji ta starshoji shkoly zasobamy hudozhnoji literatury. Avtoreferat dysertatziji na zdobutta stupena kandydata pedagogichnyh nauk [Formation of imaginative thinking in gifted elementary and high school students by means of fiction. Dissertation abstract for obtaining the degree of Candidate of Pedagogical Sciences]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian]
5. Malyhina O. J. (2018). Osoblyvosti ta dynamika rozvytku literaturno-tvorchyh zdibnostej shklariv [Peculiarities and dynamics of the development of literary and creative abilities of schoolchildren]. *Naukovyj visnyk Hersonskogo derzhavnogo universytetu*. Vypusk 4. S. 112-117. Retrieved from: (data zvernenna: 03.03.23) [in Ukrainian]
6. Latzenko T.O., Kachak T.B., Kyzyllova V.V., Paharenko V.I., Dachok S.O., Ovdijchuk L.N., Slyzhuk O.A., Makarenko V.M., Trugub I.A. (2021). Modelna navchalna programa «Ukrainska literatura. 5-6 klasy» dla zakladiv zagalnoji serednoji osvity [Model curriculum "Ukrainian literature. 5-6 classes" for institutions of general secondary education]. Retrieved from: https://drive.google.com/file/d/1lq10rWXaEqTuQXQSE3LWzZyT_rHV7qhj/view (data zvernenna: 03.03.23) [in Ukrainian]
7. Nezhyva L. (2016). Teorija i praktyka vyvchenna literaturnykh napramiv ukrajinskogo pysmenstva v shkoli [Theory and practice of studying literary directions of Ukrainian writing at school]. Poltava. 356 s. [in Ukrainian]
8. Torchynska T.A. (2020). Rozvytok literaturnykh adibnostej uchniv molodshogo shkilnogo viku [Development of literary abilities of primary school students]. Retrieved from: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/100-1tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly-7-8-zhovtnia-2020-roku/594-rozvitok-literaturnikh-zdibnostej-uchniv-molodshogo-shkilnogo-viku> (data zvernenna: 03.03.23) [in Ukrainian]

Наукове видання

СЛОБОЖАНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Серія: Філологія

Науковий журнал

Випуск 2, 2023

Коректура • *Н. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Підписано до друку: 28.03.2023 р.
Формат 60x84/8. Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 5,81.
Замов. № 0423/212. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.